

KORUNK

DEMOGRÁFIA ÉS GAZDASÁGI
NÖVEKEDÉS • INGÁZÁS, VÁN-
DORLÁS, SZAPORULAT KALO-
TASZEGEN • A PÁRVÁLASZTÁ-
SI MOBILITÁSRÓL • SZÍNLTATÁS
ÉS TÉRFORMÁLÁS • VALLO-
MÁSOK LEON ALEXRŐL • KOR-
TÁRS ÚTLEVELÉRE • MARCUSE
ÉS A NYUGTALAN ELMÉLET •
PÁPAI PÁRIZ FERENC ÖRÖK-
SÉGE • ANYANYELV ÉS BE-
SZÉDKÉSZSÉG • NEWTON ÉS
A MECHANIKAI VILÁGKÉP • •

1977 • 12

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVI. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM • 1977. DECEMBER

* * * Az emberség és minőség jegyében 961

FURDEK MÁTYÁS • Demográfia és gazdasági növekedés 965

KESZI-HARMATH SÁNDOR • Ingázás, vándorlás, szaporulat Kalotaszegen 968

GHEORGHE CORDOŞ • Az Avasvidék demográfiai képe (H. G. fordítása) 975

VETÉSI LÁSZLÓ • Párválasztási mobilitás Bürkösön 979

PÁPAI PÁRIZ FERENC ÖRÖKSÉGE

PATAKI JÓZSEF • A XVII. századi tudomány képviselője 985

JUHÁSZ ISTVÁN • A mát is ihlető nagyenyedi professzor 986

SZÁSZ JÁNOS • Marcuse és a nyugtalan elmélet (Szeljegyzetek egy szöveggyűjteményhez) 989

ADRIAN MARINO • Az avantgarde — lázadás és hagyomány a művészetben (Simonyi István fordítása) 997

BALÁZS SÁNDOR • Az elfogultságról 1004

MEZEI JÓZSEF • Színlátás és térformálás (Bukaresti tárlatok margójára) 1008

BORGHIDA ISTVÁN • Vallomások Leon Alexről — szóban és képen 1012

SELINGER SÁNDOR • Newton és a mechanikai világkép 1018

JEGYZETEK

HERÉDI GUSZTÁV • 100 év múltán 1022

VARÓNÉ TOMORI VIOLA • Kortárs útlevelére 1024

KÁNTOR LAJOS • Életet és hitet üzen 1025

LÁSZLÓFFY CSABA • Előhang a játékhoz (vers) 1026

FÓRUM

SZTRANYICZKI GÁBOR • Milyen determinizmus? 1027

KATEDRAKÖZELBEN

GERGELY RÓZA • Anyanyelv és beszédképesség 1030

NEMZETKÖZI ÉLET

NAGY MIKLÓS • Az állattenyésztő ember 1033

MARȚIAN I. NICIU • Az úrkutatás két évtizede (B. S. fordítása) 1037

DOKUMENTUMOK

LAKÓ ELEMÉR • Egy napjainkig elveszettnek tartott eredeti kéziratföredék (Kótsi Patkó Jánosnak A Régi és Új Theátrum Históriajából) 1039

SZEMLE

CSEKE PÉTER • Küzdelem a lélek egyensúlyáért — gyorsuló időben (Gondolatok a könyvtárban) 1044

KÁNTOR LAJOS • Könyvekről — életről 1048

(Folytatása a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző

Felölös titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

**NICOLAE CEAUȘESCU ELVTÁRS
AZ ORSZÁGOS PÁRTKONFERENCIA SZÓNOKI EMELVÉNYÉN**

Az emberség és minőség jegyében

Hagyománnyá vált, hogy két kongresszus közti időszakban pártunk országos konferenciákat tartson. Az élet azt bizonyítja, hogy rendkívül dinamikus, eseménydús korszakunkban átfogó és gyors változások következnek be, amelyeket egy olyan forradalmi pártnak, mint az RKP, figyelembe kell vennie ahhoz, hogy eredményesen vezethesse az új társadalom építésének bonyolult folyamatát. Az országos konferenciák keretében lehetőség nyílik elemezni, hogyan válnak valóra a pártkongresszusok határozatai, és újabb intézkedések hozatalára adódik alkalom avégett, hogy a legjobb feltételek között teljesítsük az ország gazdasági-társadalmi fejlesztésének terveit. Másfelől viszont az országos konferenciák keretét biztosítanak ahhoz, hogy demokratikus szellemben megvitassuk a felvetődő problémákat, s közösen kidolgozzuk — munkánk javítása érdekében — a szükséges intézkedéseket. Mindezt messzemenően igazolta az 1967-es és az 1972-es országos konferencia határozatsorozata, amely messzemenően kihatott társadalmunk alakulására.

Következésképp az országos konferenciák megszervezése a pártélet demokratikus kibontakozásának szükségszerűségékként jelentkezik, az egész társadalom demokráciája fejlődésének követelményeként.

Mindehhez pedig hozzátehetjük, hogy miként az előzők, úgy a december elején tartott országos konferencia is jelentős lépcsőfok országunk fejlődésében; határozatai, iránymutatásai nagymértékben megszabják majd az előttünk álló évek építómunkáját.

Pártunk főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs nagy eredményekről számoltatott be a konferencián előterjesztett jelentésében. Noha a XI. pártkongresszus óta eltelt időszakban — három év alatt — két súlyos természeti katasztrófa, árvíz és földrengés sújtotta hazánkat, számottevő eredményeket értünk el. A folyó öt éves term első két évében (1976—1977) során az évi átlagos növekedési ütem 11,6 százalékos volt, szemben az eredetileg előirányzott 10 százalékkal, s ez a növekedés 38 milliárd lej értékű többlettermelést eredményezett. Megemlítendő, hogy a fontosabb iparágak, így a kohászat, gépgyártás, vegyipar, építőanyaggyártás az átlagost meghaladó mértékben fejlődött.

Kimagasló eredmények születtek a mezőgazdaságban is. Ismeretes, hogy 1976-ban az ország történetében az eddigi legnagyobb gabonatermést értük el, közel 20 millió tonnát, s a 77-es termés 18 millió tonnája is jónak mondható. Eme két esztendő gabonatermelése kerek négymillió tonnával szárnyalja túl az előző öt éves term esztendőátlagát. Ebben az időszakban több mint ezer jelentős ipari és mezőgazdasági termelőegységet helyeztünk üzembe, s megkezdődött néhány üzemóriás építése, így a cälărăși-i kohómű, a năvodari-i petrolkémiai kombináté, három nagyvárosban pedig — Kolozsvár-Napocán, Iași-ban és Craiován — nehéziparok építőtelepe nyílt meg. Hozzálátunk ugyanakkor a Duna—Fekete-tenger csatorna, a Vaskapu II. vízerőmű és a fővárosi földalatti építéséhez.

Meg kell azonban jegyezni — mutatott rá pártunk főtitkára —, hogy e

eredmények tették lehetővé, hogy kiegészítsék az öt éves tervet, s az eredeti elképzelésekhez képest tetemes többlettermelést érjünk el a következő esztendőokban, s meggyorsítsuk népünk előrehaladását a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének útján. E kiegészítéssel kapcsolatban többek között a következőket mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs:

„Országunk általános haladásában nagy jelentősége van annak, hogy 1980-ig valamennyi megye érje el a legalább 10 milliárd lej értékű ipari termelést; e célkitűzés valóra váltásához a kiegészítő program biztosíték. Pártunk főtitkára fejlett övezetek gyorsabb ütemű iparosítását irányozza elő.“

A termelés mennyiségének jelentős „fölfuttatása“ azonban semmi esetre sem mehet a minőség rovására. Ez a kiegészítés nemcsak a többlet termelés jegyében, hanem még inkább a minőség jegyében kell hogy történjék. Pártunk főtitkára az utóbbi hónapokban több alkalommal is rámutatott arra, hogy egyes üzemek bizonyos esetekben a raktárnak termelnek, egyes árucikkek közül a készletek az előirányoztnál nagyobb mértékben növekedtek, ez pedig óhatatlanul a minőség kérésével függ össze.

„Az összes termékek műszaki, minőségi színvonalának emelése gazdaságunk haladásának döntő feltételévé vált, éppen ezért az elkövetkező három évnek ebben az irányban alapvető változásokat kell hoznia. Szükségesnek tartom, hogy a mennyiségi felhalmozódás szakasza után új, felsőbb rendű, a minőségért folyó harc szakaszába lépjünk. Itt az ideje, hogy a mennyiséget új minőséggé változtassuk. Ettől az elsőrendű követelménytől függ a román ipar, az egész nemzetgazdaság jövője.“

Az ötéves terv első két esztendejében a nemzeti jövedelem évi 10,3 százalékkal gyarapodott, s lehetővé tette mind a termelők további fejlesztését, mind pedig a dolgozók jövedelmének hangsúlyozott növelését. Ilyen körülmények közepette vált lehetővé a közelmúltban a dolgozók javadalmazásának pótlólagos emelése 40 milliárd lejjel, vagyis a XI. kongresszuson előirányzott 20 százalékos emelés helyett a 32 százalékos növekedés, most pedig lehetőség nyílik a javadalmak kiigazítására, növelésére többek közt a munkások magasabb fokozatokba, kategóriákba való sorolásával, az erre vonatkozó törvény módosításával, ami csaknem négymillió dolgozó számára közel négy milliárd lejes többletjövedelmet biztosít. Ügyszintén növekszik — 23 százalékkal — a nyugdíjítálg is, az alacsonyabb nyugdíjak pedig 40 százalékkal emelkednek.

„A dolgozók javadalmazása növelésénél szem előtt tartottuk, hogy gyakorlatilag megvalósítsuk a kis és nagy jövedelmek pártprogramban előirányzott 1:5,5-6 arányát; a jövedelem legyen összhangban a végzett munkával, biztosítjuk a megfelelő anyagi érdekeltséget és ugyanakkor a szocialista etika és méltanyosság elvének érvényesítését.“

A közvetlen javadalmazáson túl sokféle szociális-kulturális juttatás járul hozzá az életszínvonal emeléséhez, a műveltség fokozásához, a civilizált társadalom kialakításához, az egészségvédelemhez. Szocialista rendünkre különösen jellemző a dolgozókról való sokirányú társadalmi gondoskodás.

„Pártunk állandóan foglalkozik az ifjú nemzedékkel, a születési arányszám növekedésének ösztönzésével, amit az is tanúsít, hogy intézkedtünk az állami családi pótlék átlag 30 százalékos növeléséről és a többgyermekes anyák segélyének havi 150—200 lejes növeléséről.“

Az oktatás, a népművelés, a testnevelés, a művészet fejlesztésére és az egészség védelmére az előző ötéves tervhez viszonyítva az elmúlt két évben 42 százalékkal többlet fordítottunk.

Különös helyet foglal el a jólét fokozása terén a lakásépítés. Hazánknak birtokában van minden eszköz — építőanyag éppen úgy, mint gépek, hasonlóképpen a szükséges munkaerő — ahhoz, hogy egyre több családot juttasson korszerű, tágas, egészséges hajlékhoz. Ezt szem előtt tartva a kiegészítés keretében pótlólag 190 000 lakás építését irányozták elő; ennek köszönhetően a jelenlegi ötéves terv során körülbelül egymillió új otthon épül föl.

„Az országos konferencia kijelöli Románia gazdasági-társadalmi fejlődésének általános irányvonalait az 1981—1985 közötti időszakra, s ezeknek [...] alapján dolgozzuk ki a következő ötéves tervet...“

A hetedik ötéves terv folyamán továbbra is gyors ütemben fejlesztjük és ésszerűen osztjuk el a termelőerőket az ország egész területén, nagy hangsúlyt helyezünk az iparnak mint a nemzetgazdaság vezető ágának fejlesztésére, s ezen belül is különös figyelem irán-

melés egészében a tervszakasz végére el fogja emelni a nemzeti jövedelem színvonalát. Az új ötéves tervben központi helyet foglal el majd a termelés műszaki színvonalának, minőségének emelése, a tudományos-műszaki forradalom vívmányainak minden téren való következetes alkalmazása. Alapvető foglalatosság lesz a hazai nyersanyaglelőhelyek maximális kiaknázása, erőforrásaink tökéletes kihasználása, általában az a törekvés, hogy minden adottságunkat, tartalékunkat, lehetőségünket javunkra fordítsuk, s a minimumra csökkentsük a nyersanyagbehozatalt, az energiainportot. Ebből pedig logikusan következik, hogy a nagy erőfeszítések árán előállított villannyal, szénnel, olajjal, mindennemű energiahordozóval és nyersanyaggal körültekintően, takarékosan kell bánnunk.

A mezőgazdaság terén nem kisebb célt tűzünk magunk elé a következő terv-időszakra, mint hogy földművelésünk és állattenyésztésünk a nyolcvanas években elérje a legfejlettebb országok színvonalát. Ehhez minden alapunk megvan, nemcsak a termékeny föld, a megfelelő éghajlat, a szorgalmas parasztság és műszaki értelmiség, hanem olyan tényezők is, amelyeket kitartó munkával magunk teremtetünk meg. Hosszú évek csatornázási, vízgazdálkodási, területrendezési, telkiesítési tevékenysége nyomán például 1980-ra elérjük azt, hogy 3 millió hektárt öntöz-

hetünk majd, jórészt a legkedvezőbb adottságú területeken, a Temesközben és Arad vidékén, Biharban és a Bărăganban, Dobruzsában és Dél-Moldvában, Olténia homokvidékein. A fejlettséget híven tükröző sajátos földadata lesz a következő öt éves tervnek az a célkitűzés, hogy 1985-ig az állattenyésztés részaránya a mezőgazdasági össztermelésben elérje a 44-45 százalékot.

A népjólétet fokozó törekvésekre jellemző, hogy a nyolcvanas évek első felében már 1 300 000 lakást építünk, és az egy lakosra számított termelés egész sor alaptermékből — acél, villanyáram, gépek és gépi berendezések, cement, műtrágya, műanyag, műrostok, gabona, zöldségfélék, hús, olaj, cukor, tojás, tej stb. — eléri a gazdaságilag fejlett országok szintjét, ezzel párhuzamosan pedig hazánk meghaladja a fejlődő állam fokozatát, és a gazdaságilag, kulturálisan közepes fejlettségű országok sorába emelkedik majd.

A pártkonferencia részletesen foglalkozott a demokrácia kiszélesítésének, magasabb fokra emelésének kérdéseivel, a tömegeknek az államvezetésbe s általában a közügyek intézésébe való bevonásával, a világszerte sokat hangoztatott „participáció” komplex problematikájával.

Abból a szükségletből kiindulva, hogy tökéletesíteni kell a munkásosztálynak, a parasztságnak és az értelmiségnek, az egész népnek a társadalom vezetésében való részvétele szervezési keretét, újabb országos fórumokat intézményesítettünk, új, állandó jellegű demokratikus szerveket létesítettünk. 1976-ban tartottuk meg a Néptanácsok Kongresszusát, és hoztuk létre a Néptanácsok Törvénykezési Kamaráját. 1976-ban került sor a politikai nevelés és szocialista kultúra első kongresszusára, mely elhatározta a *Megéneklünk, Románia* országos fesztivál megrendezését. Ez év tavaszán tartottuk meg a mezőgazdasági kongresszust, és alakult meg az Országos Mezőgazdasági Tanács, a nyár folyamán ülésezett a dolgozók tanácsainak kongresszusa és alakult meg a Dolgozók Országos Tanácsa.

Ezen országos fórumok állandó szerveinek létrehozása jól kiegészíti szocialista társadalmunk vezetésszervezési rendszerét, s beszédes kifejezője a demokrácia szüntelen fejlődésének, amely azon alapszik, hogy a néptömegek részt vesznek az egész közéletben, az ország kormányzásában, a nép saját, szabad és független sorsának alakításában. Az említett szervek munkájának tökéletesítése végett nemrég növelték a munkások, földművesek, a termelésben közvetlenül részt vevő dolgozók arányát e szervekben, növekedett a közgyűlések hatásköre az illető egységek gondjainak megvitatásában, valamint a tervek teljesítéséhez, a dolgozók munka- és életfeltételei javításához szükséges intézkedések elfogadásában.

„Elmondhatjuk — hangoztatta Nicolae Ceausescu elvtárs —, hogy a gazdasági-társadalmi egységek, a városok és községek szintjén és országos szinten olyan egyedi szervezési kerettel rendelkezünk, amely biztosítja a dolgozók összes kategóriáinak nemzetiségre való tekintet nélküli részvételét a gazdaság, a társadalmi élet és az egész társadalom vezetésében. Most a lényeg az, hogy ezek a szervek jó körülmények között fejtsék ki tevékenységüket, s ily módon az állam bel- és külpolitikájának kidolgozása és megvalósítása a dolgozók, egész népünk kollektív bölcsességének és akaratának gyümölcse legyen.”

Az elmúlt hónapokban egész népünket foglalkoztatta a szocialista tulajdonnak, az egész nép javainak, az állampolgárok személyi javainak, a közrendnek és a nyugalomnak a megvédéséhez, a nép békés munkája normális kibontakoztatásához szükséges feltételek biztosítására, forradalmi vívmányaink, hazánk függetlensége védelmére hozott új intézkedések jellege, egész rendszere.

Ismeretes, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődés, a termelőerők szüntelen növekedése, a társadalmi viszonyok tökéletesedése nyomán országunk társadalmi szerkezetében lényeges változásokra került sor. Ugyanakkor a kitartó nevelőmunka, az ismeretnyújtás színvonalának emelése nyomán, a dolgozó tömegek öntudatának erősödése folytán határozott jelleget öltött a szocialista tudatú ember kialakulása. Mindezek következtében gyökeres módosítások váltak szükségessé az ország törvénykezésében, a törvények és társadalmi együttélési szabályok megsértőinek büntetése módjában, abból az igényből kiindulva, hogy a vétkeket helyes útra térítsük, és visszaadjuk a társadalomnak. Ebben a szellemben arra törekszünk, hogy növekedjék a dolgozó közösségek, általában a társadalom szerepe a vétségek, bűnözések megelőzésében és leküzdésében.

Az országos konferencia elé terjesztett ilyen értelmű javaslatok lényege, hogy előtérbe helyezzük a nevelőmunkát, amelynek célja meggyőzni minden egyes állampolgárt arról a felelősségről, amely az ország törvényeinek, a társadalmi együttélés szabályainak tiszteletében, a rend és a fegyelem megőrzésében reá hárul. E

célből mindent el kell követni, hogy valamennyi állampolgár, különösen az ifjúság, tüzetesen ismerje, és be is tartsa szocialista köztársaságunk törvényeit, s azok szellemében éljen, viselkedjék, dolgozzék.

A kérdés ilyen megközelítése nyomán világossá válik, a fő törekvés az, akadályozzuk meg az embereket a kihágások elkövetésében, vegyük elejét minden eszközzel a rossz útra lépésnek, ha pedig már elkövették a bűntettet, lehetőség szerint — a szocialista humanizmus elvéből kiindulva — nyújtunk segítséget a vétkeseknek a megjavuláshoz, bűnük, kihágásuk jóvátételéhez.

A nevelő tevékenységnek az kell legyen a szerepe, hogy minden honpolgár bekapcsolódjék annak a közösségnek az életébe és munkájába, amelyhez tartozik, s ily módon is igazodjék szocialista rendünk általános normáihoz és elveihez.

„Szilárdan alkalmaznunk kell azt az elvet — mutatott rá jelentésében pártunk főtítkára —, hogy senki sem vonhatja ki magát a munkaközösséggel, a társadalommal, az állammal szembeni felelősség alól, tehát nem maradhat büntetlenül, ha megsérti a törvényeket és a társadalmi együttélés szabályait, de ugyanakkor senkit se szankcionáljanak vagy büntessenek igazságtalanul.

A legszigorúbban be kell tartani azt a jogi elvet, hogy mindenkit ártatlannak tekintünk, amíg meg nem állapították és be nem bizonyították a bűnösséget. Az állami és igazságszolgáltatási szerveknek be kell bizonyítaniuk a bűnösséget és a cselekmények súlyosságát egyaránt, hogy megfelelő szankciókat és büntetéseket lehessen kiszabni.“

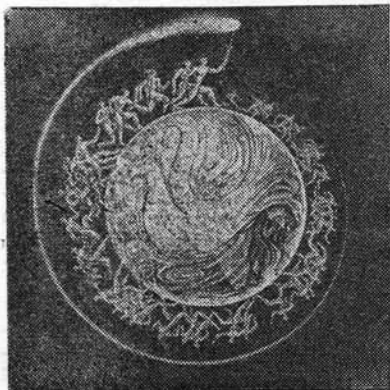
Az előterjesztett javaslatok ugyanakkor szem előtt tartják a büntetések árnyalását, differenciált alkalmazását, a bűnözők életkorától, élettapasztalatától függően. A fiataloké és büntetlen előéletűek nyilvánvalóan enyhébb elbánást érdemelnek, nagy körülménytést igényel még a 21 éven aluli fiatalok fölötti ítélezés is, viszont a 21. évüket betöltött állampolgároktól a társadalom nyilvánvalóan nagyobb feyelmet, alkalmazkodást vár.

Becslések szerint az összkihágások 40-50 százalékában, melyeket régebben a bíróságok és törvényszékek elé utaltak, ezután a dolgozók tanácsai ítéleznek, amelyek a gazdasági és társadalmi egységek, valamint a városi és községi néptanácsok mellett jönnek létre. Jogos az a meggyőződés, hogy a dolgozók tanácsai megfelelő módon fogják védeni a köz- és magántulajdont, a rendet és a nyugalmat, s ugyanakkor az emberség szellemében járnak el minden olyan esetben, amikor lehetőség nyílik arra, hogy a bűnöst súlyosabb szankciók nélkül adják vissza a társadalomnak.

A konferencián előterjesztett jelentés, a hozzászólások, a kiegészítések és a viták híven tükrözték a tanácskozás résztvevőinek felelősségtudatát, hozzáértését, általában azt a figyelmet, odaadást, gondoskodást, amelyet pártunk, az ország vezetőereje a szocialista építés minden kérdése iránt tanúsít. Jelentésének zárószavaiban Nicolae Ceaușescu elvtárs joggal fejezte ki meggyőződését:

„Kétségtelen, hogy az országos konferencia határozatai megfelelnek majd a párt, az egész nép várakozásainak, újabb lendületet szülnek hazánkban, nemzeti-ségi különbség nélkül, az összes dolgozók arra irányuló küzdelmében és munkájában, hogy példásan megvalósítsák az ötéves tervet s a kiegészítő előirányzatokat. Meggyőződésem, hogy e határozatok nyomán országunk a gazdasági-társadalmi fejlődés újabb fokára emelkedik, tovább gyarapszik szocialista nemzetünk jóléte és boldogsága...“

KORUNK

Csutak Levente: Örök tűz

Demográfia és gazdasági növekedés

A népszámtudománnyal foglalkozók és a közgazdászok a népszámlálást nem mindennapi eseménynek tartják, és türelmetlenül várják az eredményt. Méltán. Hiszen egy népszámlálás — különösen ha lakásösszeírással társul, mint az 1977 január 5-én országunkban is történt — legalább annyi betekintést enged a szakembernek, mint a mikroszkóp a biológusnak. A lakosságról olyan képet nyújt, amelyet a havi, negyedévi vagy évi statisztikai jelentések képtelenek összehozni. Mintha mozdulatlanná vált volna a lakosság arra a néhány pillanatra, amíg az összeíró gondosan kitölti az űrlapok rovatait.

Mi az, ami különösebben megragadja a figyelmet ezen a pillanatképen? A változás, a mozgás, a mozgás iránya, a változás üteme. Az előző népszámlálásnak és a jelenleginek két kliséjét egymás mellé téve, igen érdekes és tanulságos kép tárul fel előttünk. Időzzünk el az 1966 márciusában és az 1977 januárjában meg-ejtett népszámlálás néhány adatának összehasonlításánál és értékelésénél:

	1966. március 15.	1977. január 5.	Különbözet
Összlakosság	19 103 163	21 559 416	2 456 253
Ebből: férfi (%)	49,3	49	-0,3
nő (%)	50,7	51	+0,3

Az elmúlt évtizedben a természetes szaporulat jelentős volt: csaknem 2,5 millióval nőtt az ország lakosainak száma. Ez igen pozitív jelenség, hiszen épp az 1966-os népszámlálást megelőző időszakban egyre csökkenő üteművé vált a szaporulat. A lakosság ilyen arányú növekedése fontos, mert köztudomású, hogy a munkaerő a termelőerő egyik döntő összetevője, eleme. Románia mint fejlődő szocialista ország számára igen fontos, hogy a gazdasági növekedést biztosító egyik tényező, a munkaerő, rendelkezésre álljon. A rohamosan fejlődő ipar, a korszerűsödő gazdaság a termelőerők jelenlegi fejlődési szintjén még igen sok munkaerőt igényel. Bár a Román Kommunista Párt gazdaságpolitikájában napról napra egyre nagyobb szerepet kapnak a gazdasági növekedés intenzív tényezői, mint például: a munka termelékenysége, hatékonysága, a gazdasági hatékonyság, mégis, bár csökkenő súllyal, de jelentős szerepe van a munka mennyiségének is, amit új munkaerő bevonásával növelünk. Ennek egyik forrása a természetes népszaporulat.

A lakosság természetes szaporulata egyébként igen kedvezően befolyásolja a munkaerő mozgékonyágát (mobilitását) is, ami a közgazdasági szakirodalom szerint egyébként az igen gyors fejlődési és átalakulási folyamatok egyik jellemző vonása. A természetes szaporulat és az aktív munkaerő átrétegződése kedvező feltételeket teremt a gyors ütemű gazdasági növekedés fenntartásához. Ugyanis azokban az országokban, ahol a természetes népszaporulat alacsony vagy egyáltalán nem létezik, a munkaerő mobilitása sokkal lassúbb, és átcsoportosítása jóval nehezebb. Minthogy rendszerint (abszolút számokban) nem csökkenthető az egyes területeken dolgozók száma, viszonylag nagy befektetésekkel lehet csak megteremteni annak feltételeit, hogy a gazdasági növekedést ne a munka mennyiségének, hanem hatékonyságának növelésével ériék el.

Bár a lakosság nemek szerinti összetételében lényeges változás nem következett be, a nők részaránya mégis növekszik, két százalékkal haladja meg a férfiakét; közel félmillióval több nő él az országban, mint férfi. Ez részben pozitív jelenség, mert emelkedik a leendő anyák száma, és így a további népszaporulat egyik feltétele is adva lesz.

	1966. március 15.	1977. január 5.	Különbőség
Háztartások száma	5 954 555	6 777 760	823 205
Lakások száma	5 380 299	6 373 185	992 886

A természetes népszaporulattal egyidőben több mint 800 000-rel nőtt a háztartások száma, ami tulajdonképpen több mint 800 000 új családot jelent. Ezzel pár-

huzamosan a lakások száma csaknem egymillióval nőtt, ami azt jelenti, hogy az elmúlt évtizedben 169 681-gyel több lakás épült fel, mint amennyi új háztartás létesült. A lakások kissé levegősebbek lettek, minthogy az egy lakásban levő háztartások száma jelentősen csökkent. Ennek két oka lehet. Vagy a nagycsaládok lélekszáma csökken annak következtében, hogy a házasodó fiatalok egyben új lakásba is költöznek, vagy az, hogy a régebbi lakáshiány miatt az egy lakásba szorult háztartások lassan szétválnak. Igen érdekes kutatási téma lenne napjaink szociológusai számára azt vizsgálni, hogy e két tényező milyen mértékben járul hozzá ezekhez a változásokhoz. A nagycsaládok számának csökkenése pozitív tény, de sok problémát is felvet: a nagyszülők nevelő hatásának csökkenése, óvodai helyek számának elégtelensége, a gyermekek felügyeletének megoldása.

Erdekes, hogy az egy háztartásban élők száma 3,20 főről 3,18-ra csökkent. Ez a folyamat, bár jelentéktelen, de tízévi távlatban mégis arról árulkodik, hogy a családok átlagos nagysága csökkenő irányú. Ha ez csak annak következménye, hogy a nagycsaládok száma csökken, még nem jelentene különösebb problémát. A család létszámának apadása azonban már több kérdést vet fel. S ez utóbbi látszik valószínűbbnek, hiszen a két és fél milliós szaporulat és az új háztartások számának összevetéséből az derül ki, hogy egy háztartásra csak 2,98 lakos jut. Igaz viszont az is, hogy a háztartás és a család fogalma csak nagyjából fedi egymást. A népszámlálás adataiból az is kiderül, hogy a mennyiségi növekedésen túl lényeges változások álltak be a munkaerő összetételében is.

	1955—1966	1966—1977
Munkáslétszám-növekedés (ezer főben)	1226,2	2091,9
Ebből: szakiskolát végzett	426,4	1042,4
szaklíceumot végzett	96,3	197,0
líceum utáni oktatásban részesült	51,0	130,8
egyéb oktatási formák végzettje	652,5	721,7

Az elmúlt évtizedben az egyéb oktatási formák végzettjeinek száma alig változik valamit az előző évtizedhez képest. A többi három munkakategóriánál viszont a növekedés jelentős (több mint 1,3 millió). És mivel ez a magasabb szakképzési kategóriákat foglalja magában, nyilvánvaló, hogy hatásuk a társadalmi munka termelékenységére is kiterjed. A munkaerő mennyiségi növekedésével párhuzamosan ez a minőségi változás is jelentős tényezője volt az elmúlt két évtizedben elért gazdasági növekedésnek. Ha abból indulunk ki, hogy a két és fél millió új lakosnak a fele munkaképes, akkor ez azt jelenti, hogy a mennyiségi és a minőségi növekedés majdnem azonos fajsúllyal szerepel.

A középkaderekkel párhuzamosan igen nagy mértékben megnőtt a felsőfokú oktatást végzettek száma is, amint az a következő adatokból kiolvasható:

	1955—1966	1966—1977
Főiskolát végzett (ezer főben)	132,0	301,1
Ebből: mérnöki és gazdasági szakot végzett	60,4	145,9
tanári szakot végzett	47,1	113,3
egészségügyi szakot végzett	14,1	18,1

Különösen a mérnöki, gazdasági és tanári szakot végzettek száma gyarapodott jelentősen, ami egyébként érthető, ha az ország gazdasági növekedéséből indulunk ki. A rohamosan iparosodó ország igen sok mérnököt és közgazdászot igényel. Ugyanakkor a szakképzett munkaerő biztosítása és a tiszosztályos kötelező oktatás bevezetése — ami a középfokú oktatási hálózat jelentős fejlesztését igényelte — nem valószínű, hogy megvalósulhatott volna meg új tanerők nélkül. Az oktatási hálózat kiszélesedése révén 1966 és 1977 között nevelt 600 000 középkáder és felsőfokú képzettségben részesített szakember jelentős minőségi változást hozott a munkaerő összetételében; ennek jótékony hatása nem évekig, hanem évtizedekig érezhető lesz. E magasabb szakképzésű munkaerő alkalmas arra, hogy a munka hatékonyságának növelésével a gazdasági fejlődés intenzív tényezőit hozza előtérbe.

Az előző népszámlálás óta megváltozott a lakosság lakóhelyi összetétele is.

	1966. március 15.	1977. január 5.
Összlakosság	19 133 163	21 559 416
Ebből: városi lakos	7 305 714	10 236 846
%	38,2	47,5
falusi lakos	11 827 449	11 322 570
%	61,8	52,5

A városiasodás szembetűnő. Egyetlen évtized alatt a városi lakosok száma csaknem 3 millió fővel (2 931 132) emelkedett. 1977 januárjában Románia Szocialista Köztársaság lakóinak majdnem fele (47,5%) városban lakott. Igen jellemző ugyanakkor, hogy az utóbbi években megindult a falusi lakosok számának nemcsak viszonylagos apadása, hanem abszolút számokban (464 879 fő) kifejezett csökkenése is. E folyamatot fékezi az, hogy a nem mezőgazdasági munkakört betöltő aktív lakosság több mint 40%-ának lakhelye falun van, igen sokan ingáznak.

A városiasodásra utal az is, hogy a két népszámlálás között eltelt tíz évben egyrészt gyarapodott a városok száma — 53 új város jelent meg az ország térségében —, másrészt gyorsan nőtt a meglévő városok lakossága. Az 1966-os népszámláláskor csupán Bukarestnek, az ország fővárosának lakossága haladta meg a 200 000-et, 1977 januárjában még további 8 város lakosságáé. Ezek: Temesvár, Iași, Kolozsvár-Napoca, Brassó, Konstanca, Galac, Craiova, Ploiești. Hogy milyen arányú a nagyvárosokba való tömörülés, kiderül abból is, hogy míg 1966 tavaszán, az előző népszámláláskor csak 7 városnak volt több mint 150 000 lakosa, 1977 elején már 15-nek. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy a 100 000-en felüli városok közül csak Bákónak, Szatmárnak és Nagybányának van kevesebb, mint 150 000 lakosa. Tehát a 18, egyenként százezer lakosnál nagyobb város közül 15-nek a lakossága 150 000 fő. Igen érdekes képet kapunk, ha a nagyvárosokkal egyidőben megnézzük a kisebb városok létszámának alakulását is:

	1966		1977	
	város	lakos	város	lakos
A városok száma	183		236	
Ebből: Bukarest	1	1 366 684	1	1 807 044
200—300 000	—	—	8	1 771 883
100—200 000	12	1 778 446	10	1 472 642
50—100 000	8	532 104	18	1 192 231
20—50 000	43	1 273 398	56	1 671 177
10—20 000	59	859 554	70	970 473
5—10 000 lakosig	48	366 986	60	456 142
5000 alatt	12	42 917	14	52 305

A városi lakosok közül több mint 6 millió — azaz 60% — 100 000 lakosúnál nagyobb városban él, szám szerint 36-ban. Közel 8 millió — azaz a városi lakosság 80%-a — él 50 000-nél nagyobb lakosú városban. Nagyon figyelemreméltó ugyanakkor, hogy az 50—100 000 lakosú városok száma az elmúlt évtizedben 8-ról 18-ra nőtt, ami távlatilag azt ígéri, hogy a tíz év múlva elvégzendő népszámlálásig a 100 000-nél nagyobb lakosú városok száma is jelentősen fog emelkedni. Ez a gyors ütemű urbanizáció igen jelentős társadalmi erőfeszítést igényel. Míg 1955—1966 között az állam 38,7 milliárd lejt fordított lakásépítésre, 1966—1977 között 95,7 milliárdot (csaknem két és félszeresét).

A nagyarányú építkezés nyomán, ami egyébként nemcsak városban, hanem falun is megfigyelhető, jelentősen javultak a lakásviszonyok.

	1966. március 15.	1977. január 5.	Különbözet
A szobák száma	10 872 820	13 969 785	3 096 965
Az egy szobára jutó lakosok száma	1,73	1,53	-0,20
Az egy lakosra jutó négyzetméter	7,9	8,8	+0,9
Ebből: városban	8,4	9,6	+1,2

Mivel a két népszámlálás között az ország lakosainak száma két és fél millióval emelkedett, a meglévő szobák száma pedig több mint hárommillióval, valamelyest csökkent az egy szobára jutó lakosok száma, és emelkedett az egy lakosra jutó lakterület is. Mindennek ellenére még jelentős erőfeszítéseket kell tenni a lakásépítés terén.

Ingázás, vándorlás, szaporulat Kalotaszegen

Az 1966. évi népszámlálás adatai értelmében hazánk közel hatmillió lakosa más helységben lakik, mint ahol született. Következésképpen a lakosság csaknem egyharmada élete során legalább egyszer lakóhelyet változtatott. A lakóhelyet változtató egyének száma egyébként egyre növekszik. 1968-ban 287 637, 1973-ban viszont már 375 107 ember változtatta meg lakóhelyét, vagyis vett részt a belső vándorlási mozgalomban. A vándorlási mozgalom eredményeként hazánk népességének jelentős része faluról városra költözik; az agrár jellegű településeket elhagyja, s az ipari településekbe tömörül.

A lakosság vándorlása egyenes következménye a gyors ütemű gazdasági-társadalmi fejlődésnek. A vándormozgalom főiránya — falu → város — egyben e mozgalom okára is fényt derít. Lényegében annak a társadalmi mozgásnak a következménye, melyet a mezőgazdaságból felszabadult munkaerő egy része végez, miközben más nemzetgazdasági ágakban helyezkedik el.

Ismeretes, hogy a munkaerő felszabadulását a mezőgazdaságból több tényező segítette elő. Közülük legjelentősebb a termelőszövetkezetek megalakulása volt. A mezőgazdasági viszonyokban bekövetkezett változások hatására nagymértékben emelkedett e munkák termelékenysége.

Széles lehetőség nyílt a termelőtevékenység során az együttműködésre. Rövid idő alatt az egyszerű kooperáció a termelőszövetkezetekben és az állami gazdaságok farmjain a munkamegosztásos kooperációhoz vezetett, s ez a termelékenység emelésének újabb lehetőségeit biztosította. A munkálatok gépesítése és kemizálása további jelentős tényezője volt a mezőgazdasági munka termelékenysége növekedésének. Ennek nyomán a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő más nemzetgazdasági ágakban helyezkedik el. 1950—1975 között országos viszonylatban a lakosság foglalkozási szerkezete a következőképpen változott meg (az összfoglalkoztatottak százalékában):

	1950	1960	1970	1975
Ipar és építkezés	14,2	20,0	30,8	38,7
Mezőgazdaság	74,1	65,4	49,1	37,8
Más nemzetgazdasági ágak	11,7	14,6	20,1	23,5

Ezek az adatok a társadalmi munkamegosztás kiszélesítésének folyamatát tükrözik, s megvilágítják a nem mezőgazdasági ágak fejlesztésében elért eredményeinket. Arról van ugyanis szó, hogy a mezőgazdasági munka termelékenységének növekedésével a munkaerő felszabadulása nyomán a társadalomnak több ideje jut másfajta, nem élelmezési szükségleteinek kielégítésére. A fenti adatok alapján eszerint az életszínvonal emelése, szükségleteink gazdagabb kielégítése tekintetében elért eredményeinket is lemérhetjük.

Valamely ország fejlettsége és nemzetgazdaságának szerkezete között szoros kapcsolat áll fenn. A társadalmi munkamegosztás arányai lényegében azt a civilizációs fokot jelzik, amelyre az illető ország történelmi fejlődése során eljutott. Földünk különböző övezetei gazdasági struktúrájának jellemzői az 1970-es évtized elején az alábbiak voltak:

A fejlett tőkés országokban a lakosságnak csak mintegy 8-15 százaléka dolgozik a mezőgazdaságban. Az előrejelzések szerint a mezőgazdasági munkaerő további felszabadulása várható hazánkban is, mégpedig annak arányában, ahogyan emelkedni fog a munka termelékenysége. 1976—1980 között az összes nemzetgazdasági ágak fejlesztése alapján 1 000 000-1 200 000 új munkahely létesül, ennek 60 százaléka az iparban. Így tehát a jelenlegi ötéves terv folyamán a csak az iparban foglalkoztatott lakosság — először az ország történetében — meghaladja a mezőgazdasági dolgozók számát. 1980-ban az ipar és az építőipar a foglalkoztatott lakosság 47-48 százalékát, a mezőgazdaság már csak 27-28 százalékát tömöríti.

A XI. pártkongresszus dokumentumai rávilágítanak arra, hogy 1990-ig ez az arány tovább módosul: a mezőgazdasági munkaerő folyamatosan csökken, s 1990-ben a dolgozó lakosság összlétszámának 12-15 százaléka lesz.

A foglalkoztatott lakosság aránya %-ban*

	<i>Mezőgazdaság</i>	<i>Ipar</i>	<i>Más nemzetgazdasági ág</i>
Afrika	77	9	14
Ázsia	71	12	17
Latin-Amerika	48	20	32
Kelet-Európa	45	31	24
Dél-Európa	41	32	27
Nyugat-Európa	14	45	41
Ausztrália és Új-Zéland	12	40	48
Észak-Európa	10	45	45
Észak-Amerika	8	39	53
Világátlag	58	19	23

* Probleme fundamentale ale fãuririi societãtii socialiste multilateral dezvoltate. Buc., 1972. 169.

Miután ennek a társadalmi mozgásnak okát, jellegét, irányát s jövőben várható alakulását bemutattuk, vizsgáljuk meg a folyamatot a Kis-Szamos, a Sebes-Körös felső folyása, a Kapus-, a Nádas-, az Almás- és a Kalota-patak mentén elterülő vidéken, amelyet az olvasó Kalotaszeg néven ismer. Ezen a területen 17 közigazgatási alapegység létezik, mégpedig 1 város és 16 község: Hunyad, Egeres, Bács, Kiskalota, Nagykapus, Csucsá, Szászfenes, Gyalu, Gorbó, Körösfő, Gyerómonostor, Kissebes, Tordaszentlászló, Kalotaszentkirály, Váralmás, Alsófüld, Középlak. A terület zöme Kolozs megyéhez, egy része a Szilágysághoz tartozik. A terület nagysága 1562 négyzetkilométer, lakosainak száma 1975. július 1-én 93 684 fő, népsűrűsége 59,98 fő négyzetkilométerenként, alacsonyabb az országos 89,5-es átlagnál.

A terület népességének alakulása, sűrűsége, szaporodása

	<i>A lakosság száma</i>	<i>Népsűrűség/km²</i>	<i>Népesség 1930-hoz képest</i>	<i>Előző időszak %-ban</i>	<i>Tényleges szaporodás vagy fogyás</i>	<i>Átlagos évenkénti szaporodás vagy fogyás %-ban (ütem)</i>
1930	90 274	57,85	100,0	—	—	—
1956	90 442	57,90	100,2	100,2	+ 168	+0,01
1966	91 236	58,41	101,1	100,9	+ 794	+0,10
1971	94 858	60,73	105,1	104,0	+3622	+0,80
1975	93 684	59,98	103,8	98,8	-1174	-0,30

Az adatok azt tanúsítják, hogy a vizsgált terület népessége 1930-hoz viszonyítva számbelileg alig változott. Ugyanebben az időszakban Kolozs megye népessége 46,21, az országé pedig 48,76 százalékkal emelkedett. A megyei, illetve az országos növekedéstől való eltérés okát kutatva megvizsgáltuk az 1968—1974 közötti időszakban a vidék népmozgalmi adatait: a természetes szaporulatot és a vándorlási különbözetet.

A természetes szaporulat a terület népességének növekedése irányában hatott. Amennyiben csak ez a tényező befolyásolta volna a lakosság számának alakulását, a terület népessége 5,79 százalékkal növekedett volna (a vizsgált időszakban).

A vándorlási különbözet, vagyis a bevándorlók és az elvándorlók egyenlege a népesség csökkenése irányában hatott. 1971-től kezdődőleg az elvándorlás olyan méreteket öltött, hogy a terület lakossága csökkent. (A vándorlási különbözet meghaladta a természetes szaporulatot.) Ha a népesség alakulására csak ez a tényező hatott volna, a terület népessége évi 4,70 százalékkal csökken. A két tényező együttes hatásának eredményeként a vizsgált időszakban (1968—1974 között) viszont a népesség 1,09 százalékkal növekedett. E kis mértékű fejlődés nem a természetes szaporulat hiányában, hanem a lakosság elvándorlásában rejlik.

Amint láttuk, az elvándorlás oka a népesség foglalkozási szerkezetének megváltozása. Kalotaszegen 1966—1973 között ezen a téren a következő változásokra került sor:

A nem mezőgazdasági ágazatokban foglalkoztatottak

	<i>Dolgozók</i>	<i>Mezőgazdaságban</i>	<i>összesen</i>	<i>ebből ipar és építkezés</i>
1966	53 459	33 129	20 330	13 127
%	100,0	62,0	38,0	24,6
1973	53 828	22,408	31 420	20 200
%	100,0	41,6	58,4	37,6

A körzet mezőgazdaságából 1966—1973 között 10 721 dolgozó került el, s így arányuk az aktív lakosságában 62,0 százalékról 41,6 százalékra csökkent.

A mezőgazdaságból kikerült munkaerő nem mindenkor hagyta el a falvakat, vagyis az előbbi folyamatot nem minden esetben követte a vándormozgalom. A vizsgált időszakban a mezőgazdaságból — mint előbb említettük — 10 721 személy szabadult fel, miközben a vándorlási veszteség mindössze 4300 volt. Ennek magyarázata a következő:

— Kalotaszegre ipart telepítettek, vagy a meglévő iparegységeket fejlesztették. Ma már nagyon sok kalotaszegi falunak van ipari egysége. Hogy csak a legfontosabbakat említsük: Egeres, Nagykapus, Kissebes, Csucsá, Körösfő, Tordaszentlászló, Kiskalota. A jelenlegi ötéves terv időszakában ipari egységet fog kapni: Szászfenes, Sárd, Gyerómonostor, Gyalu stb. Így tehát az ipar területileg kiegyenlítettebb elhelyezése és a gazdasági fejlettség különbségeinek fokozatos kiegyenlítődése mérsékelte s mérsékelni fogja a terület népességének elvándorlását. Jellemző ezzel kapcsolatban, hogy Kolozs megye településeinek fejlesztési terve 11 falusi helységet jelölt meg, melyek a közeljövőben városi jellegű gazdasági és társadalmi központjai lesznek a környékbeli falvaknak. Ezek közül öt a vizsgált területen fekszik: Egeres (a gyárteleppel együtt), Gyalu, Kiskalota, Kissebes, Tordaszentlászló, egy pedig — Jára — a terület közvetlen közelségében.

— A második ok az, hogy a fejlődőképes falvak társadalmi és kulturális ellátottsági színvonala állandóan emelkedett; egyre csökkent a különbség a városok és a falvak között. Nagymértékben javultak a lakásviszonyok; az egy személyre jutó lakterület nagysága a falvak többségében meghaladja a megye városaira jellemző mutatószámot. A falusi lakáshelyzetet a lakások felszereltségi fokának emelkedése jellemzi. A lakások villamosítása a száz százalék felé közeledik. Kezd terjedni a vidék falusi lakóházaiban a vízvezeték, a vízóblítéses vécé s a fürdőszoba is. A tömbházlakásokban távfűtés van.

A városok és a falvak közötti különbség mérséklődése következtében a városok és ipari központok közelében fekvő falvak kifejlesztették alvóhely szerepüket, vagyis lakást, szállást nyújtanak az ipari központban dolgozók egy részének. Az általunk vizsgált területen mondhatni minden falu kifejlesztette ezt a szerepkörét, hiszen a modern közlekedési eszközök lehetővé teszik, hogy a legtöbb faluból 30 perc alatt Kolozsvárra lehessen jutni. 1976-ban a vizsgált területről az ingavándorlás vonzási körzetek szerint a következőképpen alakult:

Az ingázók száma vonzásközpontok szerint

	<i>Kolozsvár-Napoca</i>	<i>Hunyad</i>	<i>Egeres</i>	<i>Tarnica</i>	<i>Nagykapus</i>	<i>Más vonzási központ</i>	<i>Összesen</i>
Egeres	229	27	×	×	15	30	301
Bács	2300	×	2	×	×	4	2306
Kiskalota	61	60	2	13	1	47	184
Nagykapus	330	10	4	×	×	×	344
Csucsá	15	27	2	5	×	153	202
Szászfenes	2424	2	×	33	22	40	2521
Gyalu	740	×	1	×	34	26	801
Gorbó	795	2	116	2	7	11	933
Körösfő	60	92	55	×	×	27	234
Gyerómonostor	34	34	24	45	73	13	223
Kissebes	41	37	8	×	×	67	153
Tordaszentlászló	2085	×	25	40	10	180	2340
Kalotaszentkirály	113	202	23	×	2	79	419
Összesen	9227	493	162	138	164	677	10961
	84,2	4,5	2,4	1,2	1,5	6,2	100,0%

A Szilágy megyéhez tartozó községek ingázóira vonatkozó adatok nem állanak a rendelkezésünkre.

Kitűnik, hogy a legjelentősebb vonzásközpont Kolozsvár, ahova az ingázás 84,2 százaléka irányul. Az ingázók többsége ipari munkás. Mint sajátosságot említem meg, hogy Tordaszentlászlóról, Magyarfenesről, Vistáról főleg építőmunkások járnak be dolgozni.

Az „alvóhely“ szerepkörét leginkább Bács és Szászfenes község vállalta. Itt az ingázók az aktív lakosságnak több mint 60 százalékát alkotják már.

Az ingázás bizonyos értelemben a modern gazdasági és társadalmi fejlődés szükségszerű velejárója. Általában pozitív jelenségnek tekinthető, hiszen közelebb viszi a városok kedvező kereskedelmi, egészségügyi, kulturális ellátottságát a falvakhoz. Vannak azonban — mint ismeretes — negatív oldalai is. Kedvezőtlen helyzetben vannak például azok az ingázók, akik Csucsáról vagy Kalotaszentkirályról Kolozsvárra járnak be dolgozni, s naponta több órát töltenek el utazással. A kisebb távolságokra ingázók egy részének a közlekedése sem elég gyors és kulturált. Ebből a szempontból, vagyis a munkahelynek a lakóhely közelébe vitele szempontjából is indokolt Kolozs megye nyugati városa, Hunyad gyorsabb ütemű iparosítása.

Összefoglalva az eddigieket: a mezőgazdaságból felszabadult munkaerő három lehetséges utat követhet.

1. a falvakon létesített ipari egységekben helyezkedik el; sok esetben ezt is lakóhelyváltogatás kíséri; iránya: falu → falu;

2. a városokon működő ipari és szolgáltatási egységekben keres magának munkahelyet, anélkül hogy lakhelyét változtatná — ingázóvá lesz;

3. a városokban működő ipari és szolgáltatási egységekben helyezkedik el, s közben megváltoztatja lakóhelyét; a vándormozgalom alanyává is válik, s városra költözik.

Az eddig bemutatott adatokból ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy a népesség számának változása nem volt minden faluban azonos ütemű. 1930—1975 között a népesség fejlődésének helységenkénti megoszlása a következő:

<i>A népességnövekedés, illetve -csökkenés aránya százalékban</i>	<i>száma</i>	<i>Falvak</i>	<i>%</i>
1. Növekedés			
— 10,0	12		12,5
10,1—20,0	6		6,3
20,1—30,0	5		5,2
30,0 fölött	9		9,4
Együtt	32		33,4
2. Csökkenés			
— 10,0	12		12,5
10,1—20,0	26		27,1
20,1—30,0	15		15,6
30,0 fölött	11		11,4
Együtt	64		66,6
Összesen	96		100,0

Eszerint a helységek kétharmadának csökkent, egyharmadának viszont emelkedett a lakossága. További vizsgálódásaink során ezzel a jelenséggel kapcsolatban a következőket derítettük ki.

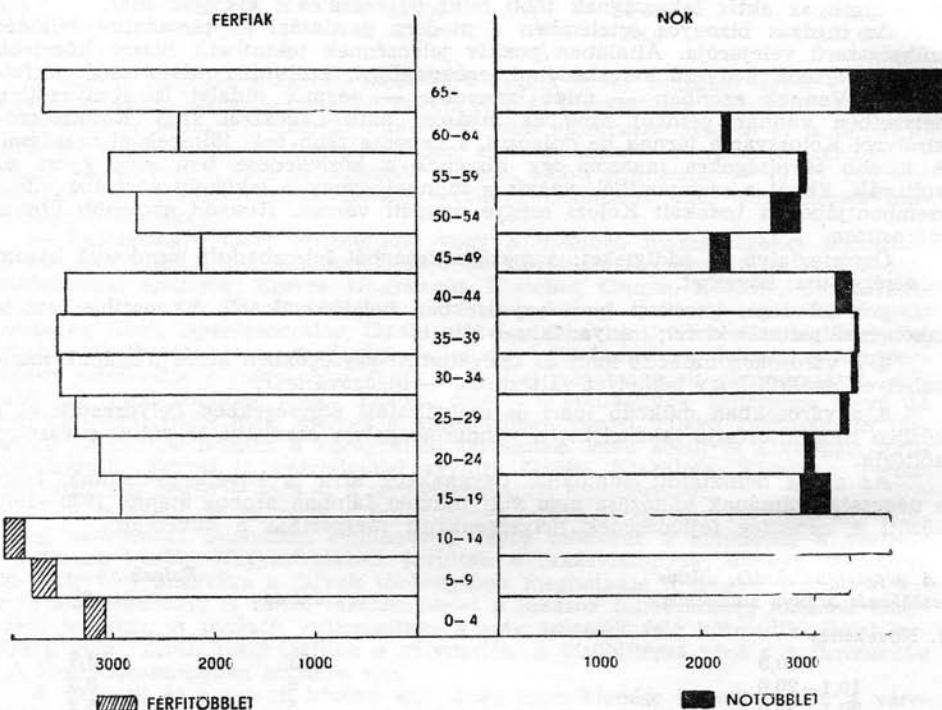
Azoknak a falvaknak a lakossága növekedett, amelyek Kolozsvár-Napoca közvetlen közelében vannak, s így az utóbbi években kedvező körülmények jöttek létre „alvóhely“ szerepkörük kifejlesztéséhez. Ilyen falu Bács, Szászfenes, Szucság, Méra stb.

Növekedett a lakosság azokban a falvakban is, ahol ipar honosodott meg, vagy nagyarányú építkezések színhelyévé váltak, mint például Egeres-gyártelep, Nagykapus, Gyalu, Melegsamos, Kissebes. Azoknak a falvaknak a lakossága fogyott, melyek agrár jellegűek maradtak, illetve ahol a mezőgazdaság mellett más funkció nem honosodott meg.

Amennyiben a népesség tömörülési folyamatát a falvak nagyságrendjének függvényében vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a lakosság egyre inkább a nagyobb helységekbe költözik. Míg 1930-ban a vidék lakosságának mindössze 18,03 száza-

léka élt 2000-nél több lakost számláló helységben, addig ez az arány 1975-ig 28,38 százalékra emelkedett. A kisebb nagyságrendű helységekben az előbbi jelenségnek az ellenkezője tapasztalható.

A vándormozgalom a vidék népességének nemcsak számbeli alakulását befolyásolta, hanem kihatott annak nem és kor szerinti összetételére is. Ez azonnal szemünkbe ötlük, mielőtt rápillantunk a vizsgált terület korpiramisára.

A mellékelt korpiramisból a következők olvashatók ki:

— A 15—29 évesek korcsoportjainál a piramis nagymértékben behorpadt. Ez annak következménye, hogy az elvándorlás főleg a fiatal, munkaképes korosztályokat érintette. A mezőgazdasági munkaerő kivonása a generációk közötti mozgás révén ment végbe, lényegében véve a mezőgazdaságban dolgozó személyek gyermekei váltak ipari munkássá. Ezt a társadalmi mozgást iskolahálózatunk közvetítette.

— Jól kiolvasható továbbá a 45—54 évesek számát jelző sávok behorpadásából a második világháború okozta veszteség.

— Egy másik rendellenesség, hogy a 0—4 évesek száma alacsonyabb az 5—9 évesekénél, ezeké viszont kisebb, mint a 10—14 éveseké. Lényegében láncreakcióval állunk szemben: a legtermékenyebb (15—29 éves) korcsoportok elvándorlása következtében a vizsgált területen a születések időszakról időszakra csökkentek, ami a korpiramis alapjának szűkülésében jelentkezik.

Érdekes ezzel kapcsolatosan megemlítenem, hogy a vizsgált terület népességében a propagatív (termékeny) korcsoporthoz tartozó nők részaránya 25 százalék, Kolozs megyei viszonylatban viszont majdnem 27 százalék. Továbbmenően a propagatív korcsoporton belül a legtermékenyebb korosztályú nők (20—24 évesek) aránya a vizsgált területen mindössze 13,85 százalék, Kolozs megye viszonylatában viszont 15,82 százalék. Ezek az alacsonyabb számok nagyrészt megmagyarázzák a vizsgált terület alacsonyabb születési arányszámát.

A vándormozgalom a népesség nemek szerinti összetételét is megbontotta. Férfitöbblet a vidék népességének csak a 0—14 évesek korcsoportjainál tapasztalható. Országos viszonylatban viszont egészen 40 éves korig haladja meg a férfiaké a nők számát. Ez annak következménye, hogy a vándormozgalom főleg a munkabíró férfilakosságot érintette.

A népesség összetételének legszemléltetőbb mutatószámait jelenti a három nagy korcsoport szerinti százalékos megoszlás:

- 0—14 éves gyermekek
- 15—59 éves munkabíró korcsoport
- 60 éven felüli öregek.

A népesség fenti megoszlása egyben demoökonómiai vizsgálatának is egyik mutatója, hiszen lényegében a termelő lakosságot hasonlítja össze a nem termelő lakossággal.

A népességnek a fenti korcsoportok szerinti megoszlása 1966-ban a következő volt:

	Vizsgált terület	Országos átlag
	százalékban	
0—14	23,7	26,0
15—59	62,2	61,7
60 éven felüliek	14,1	12,3
Összesen	100,0	100,0

Az országos átlaggal való összehasonlítás azt mutatja, hogy e terület demográfiai öregedési folyamata az országosénál előrehaladottabb. Ennek a folyamatnak több oka lehet.

A születéseknek egy korábbi szinthez viszonyított esése. Ez csökkenti a fiatal korcsoporthoz tartozó népesség számát és arányát, s ennek következtében nő az öregkorúak aránya. A népesség demográfiai öregedésében ennek a tényezőnek jelentős szerepe volt. A születések csökkenése következtében beállott öregedési folyamatot „a korpíramis alapján keresztül” bekövetkezett öregedésnek nevezzük.

A halandóság csökkenésének és a várható átlagos élettartam emelkedésének hatása a népesség öregedési folyamatára nem egészen egyértelmű. A halandóság csökkenése előidézheti a népesség fiatalodását is. Ennek a látszólag paradox megállapításnak az a magyarázata, hogy az általános halandósági viszonyok javulása bekövetkezhet a csecsemő- és a gyermekhalandóság csökkenése következtében is. Ez pedig azzal jár együtt, hogy a műlthoz képest a csecsemőknek és a gyermekeknek egyre nagyobb hányada marad életben. Ilyen körülmények között az általános halandóság csökkenése megnöveli a fiatalkorúak arányát az össznépességben.

A halandóság csökkenése továbbá elősegítheti a népesség öregedését is. Az általános halandóság alakulásában az öregkorúak halandóságának szintén jelentős része van. Az öregkorúak korszpecifikus halandóságának csökkenése abban az esetben, ha a születési arányszám nem növekszik, és a halandóság fiatalkori összetevői lényegesen nem javulnak, a népesség öregedésének irányában hat, vagyis nemcsak az öregkorúak számát, hanem az össznépességben belüli arányát is megnöveli. Az így bekövetkezett öregedést a demográfusok „a korpíramis csúcsán keresztül” bekövetkezett öregedésnek nevezik.

Roland Pressat, napjaink egyik legkiválóbb demográfiai szakembere *A demográfiai elemzés* című munkájában megállapította, hogy: „Napjainkban a születések csökkenése az, amely a népesség öregedését világviszonylatban meghatározza, vagyis az öreg személyek aránya az össznépességben belül azért emelkedett, mert a fiatalok kevesebben lettek.”

A vizsgált terület népességének az országosénál előrehaladottabb demográfiai öregedése egyrészt a vándormozgalommal magyarázható. Amint láttuk, a vándormozgalom a fiatalkorú munkabíró lakosságot érintette, s így közvetlenül elvezetett a népesség demográfiai öregedéséhez, de emellett közvetett úton is gyorsította a vidék népességének öregedési folyamatát azért, hogy a propagatív korosztályok csökkenése következtében a születések csökkenését is kiváltotta.

A bemutatott népmozgalmi jelenségeknek — amint láttuk — községenként és falvaként is más és más volt az intenzitásuk, s egyes esetekben irányuk is. Mindezek következtében a vizsgált terület községei és falvai népességének nem és kor szerinti összetétele nem egységes.

A fenti megállapítás szemléltetésére ragadjunk ki néhány községet és falvat, és vizsgáljuk meg ezek népességének korösszetételét:

A vizsgált terület átlaga	Hunyad	Egeres (gyártelep + falu)	Gyalu	Körösfő	Inaktelke
0—14 évesek	23,7	29,6	26,1	21,8	17,5
15—59 évesek	62,2	65,2	63,0	62,9	61,7
60 éven felüliek	14,1	5,2	10,9	15,3	20,8

Hunyadon, a vizsgált terület egyetlen városában a munkabíró lakosság aránya meghaladja a területi, sőt az országos átlagot is, ugyanakkor a gyermekek és az öregek aránya az említett átlagoknál alacsonyabb. A kérdés részletesebb vizsgálata során kiderült, hogy a 15—19 évesek korcsoportja mintegy 400-450 fővel haladja meg az előző (10—14 évesek) és a következő korcsoport (20—24 évesek) létszámát. A városban tehát mintegy 400-450 fiatal telepedett le, s ennek következtében ez a korcsoport felduzzadt. E jelenség magyarázata abban rejlik, hogy az 1966. évi népszámlálás a városok állandó lakosainak tekintette azokat a tanulókat, akik a népszámlálás időpontjában tanulmányaik folytatása végett a városban tartózkodtak. Hunyad Kolozs megye nyugati vidékének, a Sebes-Körös felső vízgyűjtő medencéjének iskolaközpontja, s így sok tanuló tartózkodik a városban. Ezért duzzadt fel tehát a városban éppen a 15—19 évesek korcsoportja.

Egeres-gyártelep lakossága korösszetételének vizsgálata igen tanulságos: szembevetendő az öregek alacsony (5,2%-os), valamint a gyermekek és a felnőttek (munkabíró lakosság) viszonylag magas aránya. Ez a sajátosság azzal magyarázható, hogy a telep a két világháború közötti időszakban, a gipszgyár létesítésével s munkásainak letelepítésével keletkezett. Azóta is nagy szerepet játszik lakosságának növekedésében a bevándorlás. Önálló helyiségként először az 1956-os népszámlálás alkalmával szerepel. A bevándorlók túlnyomó többsége a fiatalok munkabíró lakosságához tartozott, s így keletkezésének időszakában hiányoztak a telepről az idősek, a 60 éven felüliek. Ez a korcsoport csak a bevándorlók megöregedése során jelent meg. Ez a demográfiai sajátosság, minden új helyiségnél megtalálható, sőt azoknál is jelentkezik, amelyek rövid idő alatt a bevándorlás következtében erőteljesen megnövekedtek.

Gyalu községben a népesség kor szerinti szerkezete a fiatal szaporodó népesség típusának felel meg. Az öregek aránya alacsonyabb, mint a vizsgált területen, s az országos átlagnál is. Ennek ellenkezője tapasztalható a gyermekek arányszámát illetően. A vizsgált terület keleti részei között ugyanis itt volt a legmagasabb a születési arányszám (26 ezrelék fölött), ugyanakkor a lakosság elvándorlása ebből a községből csekély volt.

Körösfő községben és *Inaktelkén* az öregedési folyamat a terület átlagos szintjénél előrehaladottabb. Ennek okát a születési arányszám alacsony voltában találjuk meg, ugyanis ezeken a helyeken a mai napig is sok családban káros demográfiai magatartás divik, az ún. „egykezés“. A múlt demográfiai magatartásának ez a csökevénye Inaktelkén a legelterjedtebb, aminek következtében az öregedési folyamat ebben a faluban a legelőrehaladottabb. Itt a 60 éven felüli személyek össznépességbeli aránya 1966-ban meghaladta a 20 százalékot, ugyanakkor a gyermekeké csak 17,5 százalék volt.

A népesség kor szerinti megoszlásának s ezzel kapcsolatosan a népesség öregedési folyamatának elemzése elvezet a népesség kor szerinti optimumának kérdéséhez. Ezt a kérdést az utóbbi évek folyamán hazai demográfiai irodalmunk részletesen tárgyalta, s főleg az optimális, jobban mondva a normális korösszetételt meghatározó szaporodási ütem szempontjából vizsgálta. Vladimir Trebici *A népesség demográfiai öregedése* című tanulmányában ezzel kapcsolatban a következőket állapította meg: „Hazánk viszonylatában elfogadható lenne 1,1 százalékos nettó reprodukciós együttható, párosulva az általános halandóságot kifejező 70—72 éves, születéskor várható átlagos élettartammal.“ Ez biztosítaná hazánk népességének bővített fokú megújódását és állandó jellegű fiatalságát.

Pártunk demográfiai politikájának legfőbb célja, hogy a születések ösztönzésével biztosítsa hazánk népességének fiatalágát. Ezt Nicolae Ceaușescu elvtárs a következőképpen fogalmazta meg a Román Kommunista Párt 1972. évi július 19—21-i országos konferenciáján tartott jelentésében: „Lényeges kérdés a lakosság gyorsabb növekedésének biztosítása, ami alapvető tényezője a társadalom dinamizmusának és termelőerejének. Tervünk, hogy további komplex gazdasági-társadalmi és egészségügyi intézkedéseket hozunk, amelyek előmozdítják a család megszilárdulását, a születések ösztönzését, a halandóság csökkentését és az életkor növekedését. Ilyenképpen feltételezhetjük, hogy a jövő évtized végére Románia lakossága elérheti a 20-25 millió főt.“

Pártunk demográfiai politikájának helyességéről és eredményességéről tanúskodnak az 1977. január 5-i népszámlálás adatai. Az ország lakossága az 1966. március 15-i népszámlálás óta 2 456 253 fővel, azaz 12,9 százalékkal gyarapodott. A növekedés üteme évi 1,1 százalék volt. Az ezer lakosra számított születési arányszám átlaga 20,8 ezrelék. Kalotaszeg vidékének népessége is felzárkózott ezekhez az eredményekhez; ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az általunk vizsgált időszakban a születési arányszám évi átlaga 20 ezrelék fölé emelkedett.

Az Avasvidék demográfiai képe

Fölmérésünket az Avasban végeztük 1975 nyarán. Ismeretes, hogy ez a körzet az országhoz és a megyéhez (Szatmár) képest bizonyos fokú sajátosságokkal rendelkezik a városiasodás, területbeosztás, a műveltségi és civilizációs színvonal tekintetében, beleértve a demográfiai vonatkozásokat is. A társadalmi-népességtudományi jelenségek különleges vonásainak megismerése végett az összehasonlító megközelítés módszerét alkalmaztuk; fölhasználtuk a megyei és az országos statisztikai-demográfiai adatokat, valamint a kérdőívek segítségével szerzett értesüléseket; három falu (Avasújfalú, Ráksa és Túrvekonya) 451 családjának 899 tagja — a szóban forgó övezet lakosságának negyede — alkotta a tanulmányozott csoportot.

Fölmérésünk alapvető célja egyes demográfiai jelenségek befolyásolási mechanizmusának a megismerése volt: mennyiben hatnak a születésre, termékenységre, házasságra bizonyos társadalmi-gazdasági tényezők, s ugyanakkor megállapítani, hogy a demográfiai jelenségeket milyen mértékben alakítja a házastársak szándéka, akarata. Az ilyen fölmérésnek nagy a jelentősége, ha tekintetbe vesszük, hogy az Avas vidékének távlati korszerű átalakításához ismernünk kell az övezet lakossága növekedési ütemét, minthogy a majdan rendelkezésre álló munkaerő mennyisége nyilvánvalóan függ a népesség jövőbeli gyarapodásától.

Minthogy a demográfiai jelenségek megnyilvánulási területe általában a család, olyan fogalomrendszerrel dolgoztunk, amely a szociológiában és demográfiában egyaránt honos, és a demográfiára jellemző tisztán mennyiségi, statisztikai-matematikai elemzést meghaladtuk oly módon, hogy interdiszciplináris, szociodemográfiai módszereket alkalmaztunk. Hasonlóképpen ötvöztük a klasszikus keresztmetszetelemzést (transzverzális, szinkronikus) a visszatekintő bemutatással (longitudinális, anamnesztikus), s ilyenformán a demográfiai jelenségeket a fejlődés, átalakulás távlatából tanulmányozhattuk.

A család szerkezete

1975-ben egy társadalomkutató intézet adatainak földolgozása nyomán több amerikai szociológus arra a következtetésre jutott, hogy az amerikai családoknak alig két-három százalékában él együtt a három nemzedék. Az Egyesült Államokban az a törekvés tapasztalható — mutat rá Talcott Parsons —, hogy a család (háztartás, az otthon) egyre inkább csak a szűk magvára korlátozódik. Ezt a magvat napjainkban jórészt azok alkotják, akik 1940—1960 között születtek. Ugyanebben az időszakban — mutat rá Parsons — az olyan családtagok száma, akik nem rokonai a családfőnek, 7,7%-ról 5,5%-ra, a lakásbérlők és a személyzet aránya pedig 4,3%-ról 1,5%-ra csökkent.

A család intézményének ez az átépülése, a háromnemzedékesről a kétnemzedékesre való átváltása világjelenség, amely jellemző Romániára is. Ez a törekvés — úgy véljük — a következőkkel magyarázható: a) az iparosodás városba vonz számos fiatal, akik a szülőtől különálló családot alapítanak; b) az életszínvonal növekedése az ifjaknak bizonyos fokú anyagi függetlenséget biztosít; c) az óvoda-és iskolahálózat kiterjedése nyomán a család régebbi nevelői tevékenységét az intézmények látják el, aminek köszönhetően a fiatalok egy része lemondhat a nagyszülők gyermekgondozásáról.

Az Avasban a család leszűkülésének ez a folyamata lassúbb, mint Szatmár megyében vagy az ország más részén. Ezt tükrözi a családtagok számának középárányosa is: 1966-ban egy avasi családra 4,1 fő jutott, a megyében 3,4, országosan pedig 3,2. 1974-re azonban ez a mutatószám 3,6-ra süllyedt, s ilyképpen közel került a megye, illetve az ország középárányosához. Ez a folyamat nyilvánvalóan a több nemzedéket egyesítő családok szétválásával és új, különálló otthonok, háztartások, családi gazdaságok létrejöttével magyarázható.

A házasság

Az első házasságra lépők életkora — amely nagymértékben függ a vidéktől és a korszaktól — döntő módon meghatározza a házassági mozgalomra vonatkozó mutatókat. A házasulók életkora Amerikában csökkenő irányzatot mutat az utóbbi években; a férfiaknál 22 esztendőre, a nőknél 20-ra apadt. Franciaországban az elmúlt évszázad során a férjhezmenő lányok átlagos életkora 26 évről 23-ra, a nő-sülő férfiaké pedig 29-ről 26-ra csökkent. Romániában 1957-, 1958-, 1959-ben a házasodók életkora mind a két nemnél 20 és 24 év között mozgott, 1966-tól kezdve azonban a nők esetében 20 év alá csökkent, ma pedig 20 év és 7 hónap.

Ha az avasi házasulók életkora középarányosának alakulását negyven évre visszamenőleg kiszámítjuk, kiderül, hogy viszonylag kiegyenlített szintű a férfiak esetében (különösen az 1941—1945-ös időszakban), a lányoknál viszont enye emelkedést mutat. Tehát az ország és a világ irányzatával ellentétes módon alakul.

A hosszanti vizsgálat nyomán úgy tűnik, hogy viszonylag egyöntetűen alakul a házasulók életkora, a keresztmetszeti megközelítés alapján viszont egyenetlennek, aszimmetrikusnak látszik. Amilyen mértékben például a lányok egy része már 15-16 évesen férjhez megy, ugyanolyan mértékben más részük csak 22-24 évesen lép házasságra. Hasonló a helyzet a fiúknál is: némelyek már 18-20 éves korukban megnősülnek, mások viszont csak 25-27 évesen.

Ha arra gondolunk, hogy a házasulók életkora döntő módon kihat a lakosság termékenységére, akkor azt kell mondanunk, hogy az előbb említett eltérés, aszimmetria okainak földterítése külön tanulmányt érdemelne. Lehetséges, hogy ilyen vizsgálat esetén a legjellemzőbb adatokhoz nem a szociológusok vagy a jogászok jutnának, hanem a néprajzosok. Minthogy a vizsgált családok többsége magángazdálkodást folytat (az Avas nagy része hegyvidék), munkahipotézisként számolnunk kell azzal, hogy az említett eltéréseket elsősorban a kis magángazdaságok jellege (a földterület nagysága, a családtagok száma) határozza meg.

1876—1924 között az ezer lakosra jutó házasságok száma Romániában 7,9 és 14,7 között ingadozott, szemben például Belgiummal, ahol 7 és 8,2, Franciaországgal, ahol 7,4—12,1, vagy Olaszországgal, ahol 7,6 és 10,5 között váltakozott ez a mutató. 1966-tól 1975-ig Avasvidéken a minimum 8,1 volt (1970-ben, amikor — valószínűleg az árvíz miatt — meredek esés mutatkozik a házasságok számában), a maximumot pedig (9,7) 1971-ben érte el. A vidék átlagos házasságkötési arányszáma — 9,2 ezrelék — magasabb mind a megyei (8), mind pedig az országos (7,5 ezrelék) mutatónál.

Termékenység és a nemzedékek

A termékenység és a házasság tartama közti kapcsolatot vizsgáló számítás kimutatta e kettő közti szoros, közvetlen összefüggést, ami azonban nem jelenti azt, hogy a termékenységet közvetlenül meghatározná a nemző-, illetve születőkor kiterjedtsége.

Az Avas vidékén a 19-24 év közöttiek alkotják a legtermékenyebb korcsoportot. Utánuk következnek a 25-30 évesek. A mai 31-35 esztendőss asszonyoknál már a termékenység csökkenése mutatkozik. Ettől kezdve fokozatosan fogyatkozik a gyermekszám.

Ez az apadás nem zuhanásszerű, hanem évtizedek óta tartó lassú folyamat. Eszerint azok az asszonyok, akik ma 31-40 évesek, 20-24 esztendőss korukban 1,03 gyermeket szültek, 25-29 éves korukban pedig 1,88 gyermeket. Ezzel szemben azok, akik napjainkra betöltötték már az ötven évet, termékenyebbek voltak: 20-24 éves korukban 1,46 gyermeket hoztak a világra, 25-29 évesen pedig 1,48-at. Ez utóbbi csoporthoz közel áll a mai 41-50 évesek korosztálya, ők 20-24 esztendősen 1,51 gyermeknek adtak életet, 25-29 esztendőss korukban pedig 1,41-nek.

Mind a négy asszonynemzedék esetében a 15-20 éves korban szült gyermekek száma nagyjából azonos: 0,84 azoknál, akik ma 21-30 évesek, 0,74 a ma 31-40 éves korosztálynál, 0,63 a mai 41-50 éves nemzedéknél és 0,76 az 51 esztendőt meghaladottnál. Az adatoknak ez a viszonylagos hasonlósága egyben arra is utal, hogy a férjhezmenési életkorban nem állott be jelentős változás, ugyanis az életkor növekedő módosulása a termékenység idejét későbbre tolta volna ki, a csökkenés viszont növelte volna a korai termékenységet.

Elmondhatjuk tehát, hogy a házasságon belüli tartós termékenység (amely általában összefügg a korai házasságkötéssel), valamint a születések közti kielégítő időszak Avasvidéken biztosítja a megyei és az országos átlagot meghaladó születési

arányt és természetes szaporulatot. Ily módon biztosítottnak látszik a körzet folyamatos gazdasági fejlődéséhez szükséges munkaerő újratermelése.

A természetes szaporulat alakulása a következő:

	Avasvidék		Szatmár megye		Románia	
	Természetes szaporulat	Mutató	Természetes szaporulat	Mutató	Természetes szaporulat	Mutató
1968	1169	19,5	5321	14,6	337 582	17,1
1969	1321	22,5	4882	13,3	264 539	13,2
1970	1264	21,0	4710	11,6	233 779	11,6
1971	1320	21,5	2508	11,0	205 840	10,0
1972	1192	19,4	2796	11,2	199 360	9,6
1973	1143	18,4	3984	10,1	175 137	8,4
1974	1124	18,2	2832	12,4	236 446	11,2
Összesen	8533	19,9	27033	11,9	1 652 683	11,5

Az eszményi gyermekszámról alkotott felfogás

Ha ez ideig az avasi családot viszonylag egységes jellegűnek láttuk, a saját újratermelésére vonatkozó vélekedéseket illetően már eltérést, árnyaltságot, különbözőzést fedezünk föl. Egyes családokban már határozottan megfigyelhető a tudatos családtervezésre irányuló törekvés. A „demográfiai magatartás“ általában pozitívnak mondható, egyes családoknál azonban negatív. Valószínű, hogy ha hosszabb időszakra (10-12 év) vonatkozóan tanulmányoznánk a házasságkötés és az első gyermek világrajtése közt eltelt időközöt, kiderülne, hogy az avasi lakosság egy része bizonyos mértékben negatív demográfiai magatartást tanúsít, különösen annak a nemzedéknek a nőtagjai, akik 1933 és 1944 között születtek.

Ha a megkérdezettek arra vonatkozó válaszait, hogy mi az eszményi gyermekszám, összevetjük a ténylegesen elért „állománnyal“, akkor az egyezések mellett nyilvánvaló ellentmondásokat is fölfedezhetünk. Így például a gyermektelen szülők 27,5%-a két gyermeket szeretett volna, 13,5%-uk öt gyermeket, 9,3%-uk három gyermeket és csupán 2,8%-uk nem óhajtott volna egyetlenegyét sem. A sok-(öt vagy több)gyermekes családok közül 4,9% csak egyetlen gyermeket szeretett volna eredetileg, 8,7% kettőt, 8,1% hármat, 4,9% négyet, 48%-nál pedig — bevallásuk szerint — annyi a gyermek, ahányat akartak. Az utolsó gyermek születését nem óhajtotta a férfiak 7,8%-a és az asszonyok 12,9%-a a következő okok miatt: a) egészségi állapot, b) a gyermekekre vigyázó felnőttek hiánya olyan családoknál, ahol az asszony gyárban dolgozik, c) anyagi gondok, d) előrehaladott kor (erre főleg az asszonyok hivatkoztak), e) nem telt el elég idő az előző gyermek születése óta. Egyébként a gyermekek születése közti időszak a vizsgálati csoportnál Avasújfaluban 2,5 év, Ráksán pedig 3,3, ily módon a negyedik gyermek születéséig átlagosan 2,9 év.

A gyermekek nevelésében, különösen a népes családok esetében, a főszerep az anyákra hárul. A férfiak általában csak alkalmilag foglalkoznak velük. A gyermekekre ügyelő személyek hiánya egyébként fölveti azt a más kutatók által is jelzett ellentmondást, amely egyfelől a demográfiai követelmények, másfelől pedig a nő társadalmi önmegvalósításának lehetőségei közt mutatkozik, ugyanis a modern társadalom nem mondhat le arról, hogy a nő a férival egyenlő arányban valósítsa meg önmagát gazdasági, társadalmi, művelődési téren, ugyanakkor nem hunyhatunk szemet afölött, hogy társadalmi státusának ilyen irányú változása negatívan befolyásolja feleség- és anyai hivatását. Minthogy a vizsgált csoportban kevés az iparban dolgozó asszony, nem vonhattunk le érvényes következtetést arra vonatkozóan, hogy termékenységüket a gyári alkalmaztatás mennyire befolyásolja, de világjelenség, hogy a dolgozó nőknek kevesebb a gyermekük, mint az otthon maradt parasztasszonyoknak. Több ipari államban végeztek erre vonatkozó fölméréseket, amelyekből kiderült, hogy a többgyermekes anyák munkavállalása sokkal inkább függ a legkisebb gyermek korától, mint a gyermekek nagy számától. Ezért a nők foglalkoztatottsága a legmagasabb fokú 18-20 éves korukban, a legalacsonyabb 30 év körül, és újra növekszik 40 éves korukig.

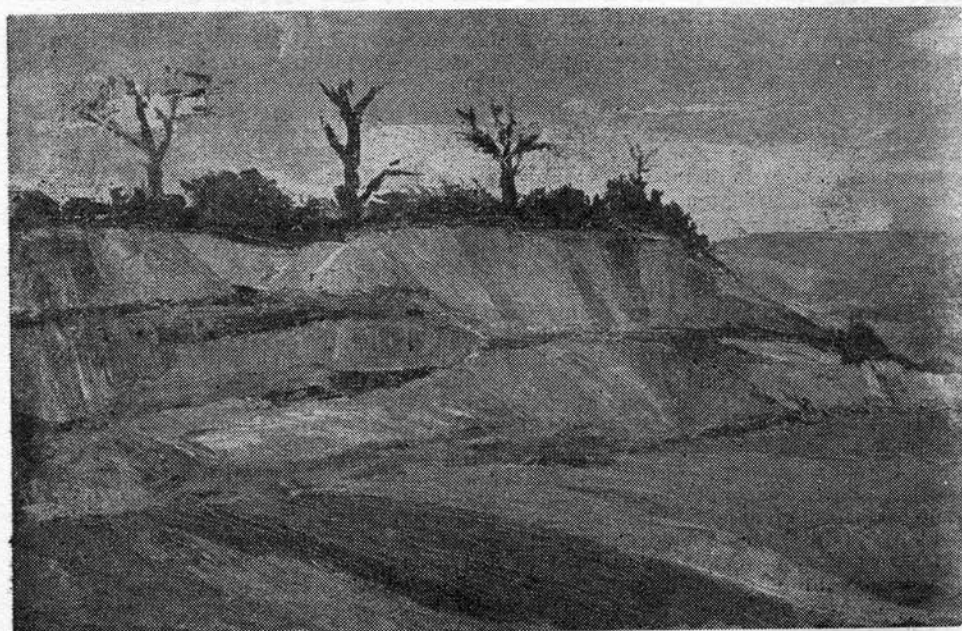
Fölmérésünk adatai bizonyos gyakorlati és módszertani következtetések levonására nyújtanak lehetőséget.

A demográfiai előrevetítésnél fönntartásokkal és óvatossággal állíthatjuk, hogy

az avasi lakosság az 1974. évi 61 716-ról 1990-ig 93 000-re fog szaporodni. Megtörténhet, hogy a vidék fokozott iparosítása és városiasodása pozitív irányú népmozgást idéz majd elő, azaz bevándorlást, aminek következtében az előreláthatónál nagyobb létszámot ér el a lakosság, de fordítva is történhet: ha az iparosítás a jelenlegi szinten marad, akkor a lakosság egy része elvándorol, és nem éri el a jelzett növekedést. Tény azonban, hogy ez a vidék bevándorlás nélkül is kedvező föltételeket kínál demográfiai szempontból az iparosításhoz és a korszerű fejlődéshez.

Ahhoz, hogy a lakosság alakulásában mutatkozó népmozgalmi törekvéseket szervesen beilleszthessük a vidék gazdasági és társadalmi fejlődésének egészébe, föltétlenül szükségesnek mutatkozik a különböző tudományágak együttműködése. Ezt nem csupán a társadalomtudományok episztemológiai kérdéseinek, gondjainak a kellő tisztázása írja elő, hanem a társadalmi gyakorlat követelménye is. A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom létrehozásának gazdag programja előretérítő elemzést igényel minden (makro- és mikrostrukturális) szinten, amit csupán több tudományág együttműködése révén valósíthatunk meg. A pártprogram előírja, hogy mind nagyobb figyelmet kell fordítani a család — a társadalom alapvető sejtje — megerősítésére, a természetes szaporulat növelésére avégett, hogy megfelelően alakuljon a lakosság korösszetétele, hogy biztosítsák népünk életereje, fiatalága, s ily módon mint szocialista nemzetnek a jövője. E célból az eddigiénél sokkal jobban meg kell ismernünk a család fölöttébb bonyolult viszonylat- és kapcsolatrendszerét, amely magától értetődően interdiszciplináris tanulmányozást kíván. Ilyen értelemben érdekes, de mindenekelőtt hasznos volna olyan ok-okozati kapcsolatmodellek vagy kölcsönös függőségi modellek kidolgozása, amelyek a különféle gazdasági, demográfiai, társadalmi tényezők együtthatását tükröznék.

H. G. fordítása

Makár Alajos: Erózió

Párválasztási mobilitás Bürkösön

1. E falu Szeben megyében, a Fogaras—Medgyes, Ágota—Szeben útvonalak metszéspontjánál helyezkedik el, Ágotától 8 km-re. Vegyesen lakják románok, magyarok, németek.

140 év házasságkötési adatait gyűjtöttem össze, hogy a párválasztás általános jelenségvilágáról, a párkapcsolatok kialakulásáról és a családi életéről képet nyújtsak. Kérdéseimet a következő témák köré csoportosítottam:

a) a falun belüli és kívüli párkapcsolatok aránya és meghatározóik;

b) milyen kiterjedésű földrajzi környezetben jönnek létre egy falu fiatalságának párválasztó kapcsolatai;

c) ismerkedés és kapcsolatkörnyezet kialakulása;

d) a családi élet általános jellemzése.

Nagyobb távon a falu családi életének teljes jelenséganyagát szeretném felmérni, ugyanis a bürkösi családi élet egész sor kivívó rendellenessége alapos helyzetfelmérésre késztet. Adatgyűjtés közben értettem meg, hogy kérdéseim nem válaszolhatók meg egyetlen falu elszigetelt vizsgálata során, hanem csak a földrajzilag, történelmileg, társadalmilag azonos meghatározottságú környék összefüggésében.

Jelen dolgozatomban a falun belüli párok egymás között és falun kívüliekkel kötött házasságának kapcsolatai foglalkoztattak. A falun belüli és kívüli párkapcsolatok ismerete alapján feltételezhető, hogy a falu és a párválasztók mobilitása közt összefüggés van.

Mivel a falu népességmozgása (elvándorlás vagy idevándorlás) szorosan kapcsolódik a munkalehetőségekhez, a falu gazdasági, társadalmi fölépítéséhez, birtokviszonyaihoz, mindenekelőtt a birtokmegoszlás történelmi alakulásának vizsgálatát tartom fontosnak.

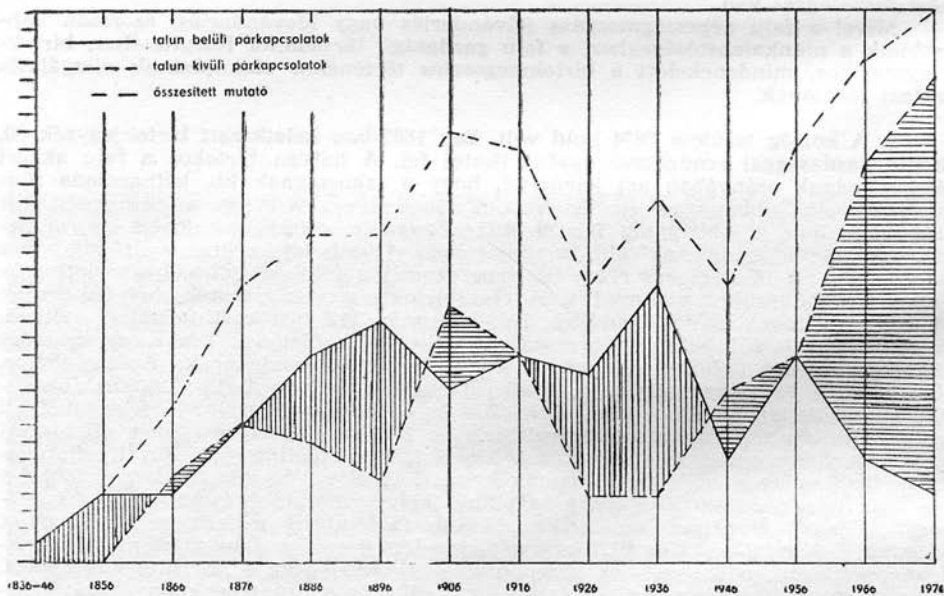
2. A község területe 3634 hold volt. Egy 1803-ban keletkezett birtokjegyzék 60, önálló gazdasággal rendelkező egyént tüntet fel. A hatvan birtokos a falu akkori lélekszámának arányában azt jelentette, hogy a lakosságnak kb. kétharmada függetlenségben élő jobbágyság és zsellér volt. Ez a helyzet lényegesen nem módosult 1848-ig, amikor a jobbágyság felszabadítása nyomán a birtokviszonyok megváltoztak. A falu földterületének több mint harmada (1300 hold) került a volt jobbágyok tulajdonába. A földbirtokos réteg háttérbe szorult a földhöz jutott, gyakorlott gazdálkodó jobbágyokhoz viszonyítva. A régi birtokos nevek eltűntek, helyükbe újak léptek, a birtokok feldarabolódtak. 1909-ben már 147 birtokost tartanak nyilván. A földesurak közül hatan még mindig a falu özszerületének közel egyharmadát birtokolják (1214 holdat). 200 holdon felüli területtel rendelkeznek: Apáthy Péter, Nagyküküllő vármegye alispánja, Benkő Dénes és Gillyén Lajos; 100 holdon felüli földterülettel Borghina Man, Oliu Jób és Szoboszlaj Károly. A falu lakóinak nagy része szegényparaszt, agrárproletár. Az 1919-es földreform ismét módosított a falu birtokmegoszlásán: 130 holdat kiosztottak a földigénylők között; hatvanketten kaptak nagyobb telket, huszonkilencen házhelyet, és egy 280 holdas községi legelő is létesült. 1919 után tehát nagyjából kialakult az a helyzet, amely kisebb-nagyobb belső mozgással egészen az 1945-ös földosztásig a falu birtokviszonyait jellemezte. Mindebből kiderül, hogy a történelem során a falu földterülete állandóan aprózódott, a szegény- és középparasztság kezére jutó földterület növekedett. A helyi hagyomány úgy tartja számon, hogy Bürkösön aránylag könnyű volt földhöz jutni. Ez két irányban érezte hatását: itthon tartotta az aktív réteget, másrészt vonzóan hatott a Székelyföld egyes területeire, és a zárt parasztgazdaságok megszilárdulásához vezetett.

Abból indultam ki tehát, hogy a „hagyományos“ faluközösség párválasztásában a birtokmegoszlás történelmi változásai alapvető szerepet játszanak. A régi parasztsalád termelő egység, a létfenntartási javak előállítója volt. E korszak párválasztásának egyik célja az is, hogy a termelési egységet létrehozza. A párkapcsolat tehát egyrészt attól függ, hogy vannak-e lehetőségek a termelési egység létrehozására, avagy munkalehetőséghez jutás révén a családalapításra. Ebből következik, hogy a falun belüli élet- és munkalehetőség növeli a falu zártságát, a közösség belső kohézióját, a kapcsolat- és ezáltal a partnerlehetőségeket is. A

falun belüli létehetőségek hiánya viszont lazít a közösség összetartó szálain, „megnyitja” a falut; a munkaképes rétegek — közülük is a legmobilisabb, az ifjúság — időszakosan elhagyják a községet, ami gyakran falun kívüli párkapcsolatokhoz vezet. Bürkös olyan falu, amely mind a nagybirtokrendszer, mind a kisbirtokrendszer idején munka- és megélhetési lehetőséget biztosított. Az elvándorlás, idegenben való kenyérkeresés itt nem volt általános jelenség, de annál erősebb az *idevándorlás*. Főleg a Székelyföld volt a Bürkösi birtokosok munkaerőforrása. A nem Bürkösiekkel kötött házasságok nagy része nem a faluból való kivándorlással jött létre — leszámítva a második világháború idejét —, hanem a munkalehetőségekre idevándorolt, idegen partnerekkel való kapcsolatból.

A gazdasági tényezők mellett figyelembe kell venni egy másikat is. Vizsgálatom tárgya egy faluközösségen belüli kisebb etnikai közösség, amelyet egyrészt saját belső etnikus képződményei határoznak meg, másrészt kölcsönhatása a nagyobb közzeggel, a falu egészével, s harmadrészt maga is egy nagyobb etnosz része kíván lenni. E három tényező a párválasztásnak is együttes meghatározója. Egy közösségnek a szűkebb vagy tágabb falukörnyezetben való elszigeteltsége megnehezíti a párkapcsolatok kialakulását. Az ilyen faluközösségek tagjai nemcsak birtokmegőrzési és -szerzési szándékból házasodnak egymás között, hanem kényszerből is. Ezért nem véletlen például az, hogy a jelenlegi Bürkös rokonságszerkezetén az általános elfamiliarizálódás mutatható ki.

3. Adataim feldolgozását azzal kezdtem, hogy az 1836—1976 között nyilvánított, falun belüli és falun kívüli párkapcsolatokat tízévenként csoportosítva egy grafikonra rajoltam fel. Az összesített mutató szerint a házasságkötések száma viszonylag egyenletesen emelkedik, és 1906-ban éri el az 1946 előtti időszak csúcspontját; onnan előbb eséssel, majd némi emelkedéssel 1946-ig alacsony, aztán ismét egyenletesen emelkedik napjainkig.

Érdekes, hogy a házasságkötések aránya szabályos, húszévenként ismétlődő ingadozásokat mutat. 1836—1856: a faluból való párválasztás az uralkodó törekvés; 1856—1876: külső partnerdominancia és egyensúly; 1876—1896: belső (faluból való) partnerdominancia; 1896—1916: külső partnerdominancia és egyensúly; 1916—1936: belső partnerdominancia; 1936—1956: külső partnerdominancia és egyensúly; 1956-tól megtörténik a nagy és végleges átváltás a külső partnerdominanciára, ami napjainkra is jellemző.

1836—1856 között egyetlen, falun kívüli féllal sem kötöttek házasságot. A jobbágyságról a szabad gazdálkodásra való lassú áttérés időszaka ez, amikor a mobilitás még rendkívül alacsony. A paraszti árutermelés és piac még fejletlen,

az árufelesleget a falu vagy tájegység a legszűkebb környezetében értékesíti. A faluból való kimozdulás alkalmi, szükségletei és lehetőségei szűkösek, a születési helyhez és munkahelyhez való kötődés egy életre szól, a kisközösség tagjai a falu és környezete legszűkebb etnikai zártágában élnek le életüket. Természetes tehát, hogy a párválasztás a legszűkebb élettérre korlátozódik; a párkapcsolatokat az a közösség hozza létre, amelybe a fiatalok állandó jelleggel beletartoznak, amely a munkahely—lakhely és a hagyományok organikus közössége.

1856—1876 között a falun kívüli féllal kötött házasságok aránya megnő: 13 egybekelés falun belüli, 12 falun kívüli partnerrel, összesen 10 helységből. Ez utóbbiakból öt a közelben van, a kapcsolatlehetőség tehát nem vitás. A másik öt helység többnyire a falu legmobilisabb rétege, a birtokosok párválasztását mutatja. Ennek a rétegnek a falu közösségébe való beillesztetése az osztálykülönbségek miatt csak formális, belkapcsolatok részükről ritkán fordulnak elő, és akkor is legfennebb egymás között — a felső társaságban. Párkapcsolataikat falun kívüli események, a sajátos osztályszféra közvetíti; éppen ezért lényegében nem is részei a faluközösség párkapcsolatainak.

1876—1896 között 26 párkapcsolat jön létre falun belül, 12 falun kívül; ebből öt a közvetlen környékről. Viszonylag magas a belkapcsolatok aránya. Ebben az időszakban kezd megszilárdulni Bürkösen a tőkés gazdálkodás, amely egyrészt agrár munkásként alkalmazza a falubeli munkaerőnek egy részét, másrészt előre jelzi a külső munkaerő későbbi, nagyobb méretű bevándorlását. A Székelyföld az elsődleges munkaerőforrás: Székelyvécéről egy férfi és egy nő, Mátisfalváról egy férfi, Kelemenelkeről egy nő kerül házasságkötéssel Bürköse.

1896—1916. E két évtizedben, miként másutt is, Bürköst két fontos mobilizáló tényező érintette: a kivándorlás és az első világháború. Ez időben a házasságkötések száma nagy, a felszabadulás előtti legmagasabb: 49 házasságkötés, ebből 27 falun kívüli, 22 falun belüli partnerrel. Első pillanatra azt lehetne mondani, hogy e két tényező okozhatta a falun kívüli kapcsolatok nagyobb arányát — de nem így van. Ahhoz képest, hogy Nagyükküllő vármegye a kivándorlók számában jóval az erdélyi átlag fölött van, a kivándorlás méretei falunkban közepesnek, sőt alacsonynak mondhatók. Bürkösről nem az agrárproletariátus vándorolt ki, hanem a szegényparasztság, amelynek a földhözjutáshoz pénzre volt szüksége. A kivándorlás főleg pénzszerzési lehetőségeknek kínálkozott, és nem végleges letelepedési szándékkal történt. Az eltávozók nagy része visszajött, eszerint tehát a kivándorlás közvetlenül nem befolyásolta a párválasztást. A másik fontos esemény, a világháború, megmozgatta ugyan a falut, de falun kívüli kapcsolatokat nem hozott létre.

E két évtizedben a virágkorát élő Bürkösi közép- és nagybirtok csak kisebb részt alkalmazza a falu munkaerőfölöslegét, inkább máshonnan vonz nagyszámú agrárproletárt. A nyilvántartásokban főleg háromszéki, marosszéki és udvarhelyszéki helységnevek gyakoriak (Torja, Nyújtód, Galambfalva, Székelyudvarhely, Havadtő). Az időszakosan letelepedettek házasságkötése nyomán végleg ittmaradnak. beépülnek a faluközösségbe, s hatnak az etnikai képződményekre, a falu kultúrájának kialakulására. Ez főként a folklórban mutatkozik szembevetően.

A szomszédos Kövesden ugyancsak nagyszámú alkalmi munkaerő tartózkodik, amely nemcsak egymás között házasodik, hanem Bürkössel is állandó kapcsolata alakul ki. Szép számmal élnek Kövesden mindenestől odavándorolt székely családok, akik nem kerültek ugyan házassági kapcsolatba falunkkal, de itt tartották nyilván őket. Ez a nyilvántartás, amely a születési hely mellett a foglalkozást is feltünteti, a különböző tájegységekről származó családok keserű kényszerhelyzetének, családos migrációjának beszédes dokumentuma. Bágy, Bikafalva, Bölön, Csíkrákos, Csernátón, Firtosmartonon, Héjjasfalva, Medesér, Szederjes küldött ide cselédeket, Nagykend, Gagy, Nagysolymos alkalmi munkásokat ebben az időben.

1916—1936. Az 1919-es földreform, a nagybirtokok feldarabolódása után Bürkösen aránylag könnyű volt földhöz jutni. Ez szüli azt az érdekes helyzetet, hogy még az Ágotán, Szebenben, Bukarestben dolgozó szakmunkások egy része is felhagy a mesterséggel, s hazajön gazdálkodni. Ebben az időszakban a kisbirtokrendszert utolsó virágkorát éli. Húsz év alatt alig kötöttek külső féllal házasságot (10), míg a belkapcsolatok száma huszonhét. 1922—1931 között egyetlen, falun kívüli partnerkapcsolat sem jött létre, s a későbbi is a szűk környéken alakult ki.

1936—1956 között eleinte csökken a házasságkötések száma: 1946-ig alig 16. A második világháború és azt követően a két aszályos év megbolygatta a falut, és egészen távoli ismeretségeket, kapcsolatokat teremt, amelyekből a háború befejeztével házasságok születnek. Havadtőről egyetlen évben három feleséget hoznak Bürköse. Ez a kapcsolat még a következő nemzedékek számára is a kialakult ismeretségi szálakon keresztül párkapcsolati forrásként szolgált. Mellettük azonban gyakoriak voltak a rokoni közvetítésű házasságok is, amelyek a falu hagyo-

mányos párválasztási útjainak igénybevételel jelentették. 1946 után kis időre ismét visszaáll a belső stabilizálódás, az átmeneti időszakokra jellemző zártsággal és bezárkózással — de a faluközösség gyökeres átalakulásának első jelei már jelentkeznek.

1956-tól az átalakulás legszembetűnőbb jeleként beáll a külső párválasztásra való végleges átváltás. Falunk esetében is egybeesik a mezőgazdaság szocialista átszervezése és a környék iparosítása. Bürkösre kezdetben a legnagyobb ipari vonzóerővel Szeben hatott. Az áttelepüléssel megszakad a fiatalságnak a faluval való szerves kapcsolata; a falu értékrendszeréből és ellenőrzéséből való kiszakadás adaptációs problémákat okoz. Ez a párválasztásnál, mely most már idegen környezetben megy végbe, komoly következményekkel jár. Emellett az ismerkedési és kapcsolatlehetőségek is rendkívül egyoldalúak (munkahely, szórakozás), csökkentek ahhoz képest, hogy otthon a fiatalok állandó kontaktusa, a zárt környezet, sokoldalúbb integráltság, az ítéletalkotásban a kollektív véleményezés fontos tényező volt.

Az ötvenes évektől Ágota is iparosodni kezd, ami egyfelől hazahozza az eltávozott munkaerő egy részét, másfelől munkalehetőséget biztosít a mezőgazdaságból újabban fölszabadulóknak. Az ingázással megindul a falu nagyméretű átrétegződése, és kialakul a kétlakiak „rendje”, amelyről oly sok szó esik napjainkban.

A párválasztásnak, a párkapcsolatok kialakulásának hagyományos útjai is változnak. Ennek legszembetűnőbb jele, hogy a külkapcsolat szinte egyeduralkodóvá vált, aminek az oka egyfelől az, hogy a falu és a párválasztó fiatalság is mobilisabbá lett. A falu párválasztásában is „kinyílik”. A párkapcsolatok kialakulásának szinte áttekinthetetlen lehetőségei, útjai, módjai születnek azzal, hogy egymástól távoli tájegységek párválasztói a munkahelyen mint harmadik közvetítő helyen kerülnek kapcsolatba. A faluközösség hajdani intimitása is megszűnik. Eltűntek a falut és a fiatalságot integráló közösségi szokások, hagyományok. Megdöbbentő például az, hogy ugyanabban a faluban élő, egykorú fiatalok — ha például máshol dolgoznak — nem kerülhetnek meghittebb kapcsolatba egymással, mert nincs, ami közvetítsen közöttük: egymás mellé helyezett idegenek. A másik meghatározó tényező az, hogy nő a város státuszértéke a falu rovására. A fiatalságot a város értékrendszeréhez való igazodás jellemzi, ami a párkapcsolatok kialakulását is alapvetően meghatározza. A falu ingázó fiatalsága új partner- és családmoddellét keres, és nemcsak a munkahely integrálóbba volta miatt választ munkahely-közvetítésű partnert magának, hanem a faluból való kiválás, az urbánus értékek szerinti orientáltság irányjelzésekként is. Ez csökkenti a falu közvetítette párkapcsolatokat a munkahely közvetítésű párkapcsolatok javára.

Összegezve a következőket mondhatom:

— Bürkös párkapcsolatainak történetét úgy tekintetem, mint egy struktúra társadalomban és történelemben való mozgásának részét.

— A párkapcsolatok mindig abban a környezetben jönnek létre a legnagyobb arányban, amely a párválasztókat leginkább integrálja.

— A feudális és kapitalizálódó falu a munkahely—lakhely egységével a párválasztásban is homogén kapcsolattér, de tagjaik mobilitásukban integrálják a közvetlen, homogén környéket is.

— A falun belüli kapcsolatok és a falu közvetlen vidékének homogén közösségei mellett bizonyos körülmények hatására kialakul egy nagyobb földrajzi kiterjedésű tér is. E párválasztási tér — az egyedi partnerkapcsolatokkal s a körülöttük kialakult kapcsolatláncolatokkal — a falu párválasztási hagyományainak szerves részévé lehet. A párválasztásnak e szűkebb vagy tágabb tere lokalizálja egy falu párválasztási környezetét és családi életének elemeit.

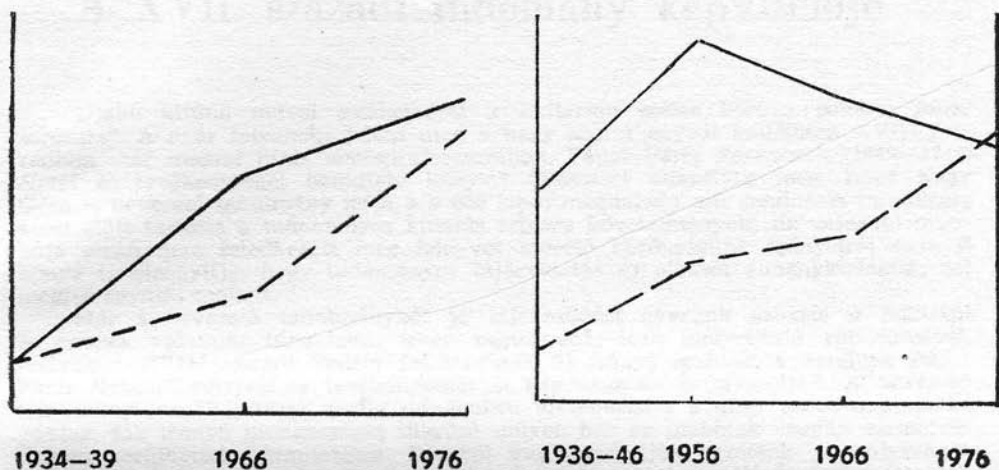
— Az urbanizálódó faluközösség hagyományos kapcsolatrendszereinek szét szakadásával a párválasztás extenzívvé válik, és a falu—város integráló tényezőiben többszörösen meghatározott folyamat lesz, mely hagyományos módon már nem elemezhető.

— A falu párválasztási mobilitása a viszonylag zárt struktúráról a nyílt struktúrává válás irányában halad.

Nem elemeztem a házasságkötést az osztályrétegződés szempontjából, holott érdekes képet nyújt; a messziről jött székelyek többsége nincstelen volt, míg azok a bürkösi családok, amelyekbe beházasodtak, több-kevesebb földdel rendelkeztek. Eszerint a külső féllal kötött házasságok áttörték a társadalmi rétegződés határait; gyakran kisgazda-gyermekek keltek egybe agrárproletárokkal.

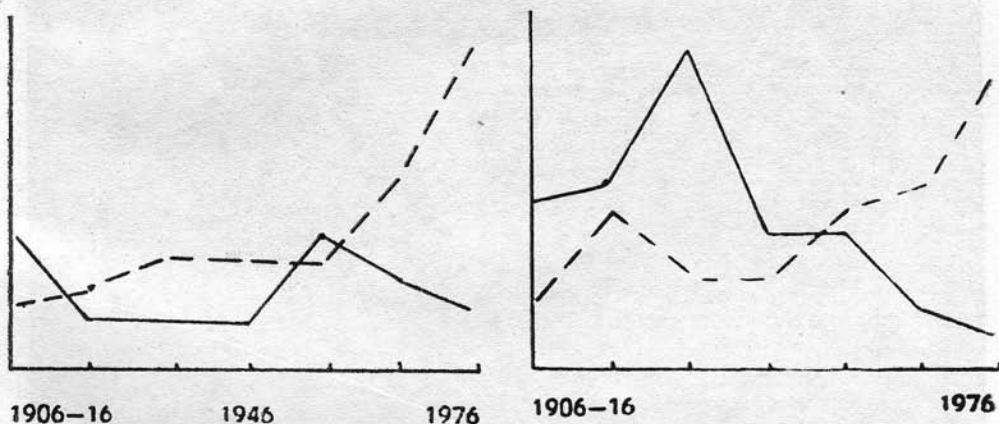
4. Idáig egyetlen falu párválasztásának, párkapcsolatainak történeti képét nyújtottam. Az izgalmas kérdés az, hogy miként alakítják ezt a képet a nagyobb összefüggések, és milyen általános konklúziók vonhatók le?

Alább négy Szeben megyei falu (Balázstelke, Küküllőalmás, Mihályfalva és Oltszakadát, amelyről különben Vámszer Géza írta volt kitűnő monográfiáját) adatai állnak rendelkezésemre. A helyzetet csak a falvak sajátosságainak összefüggő ismeretében lehet felmérni, amire nincs lehetőségem. Ezért nem is vállalkoztam a felvetett kérdések megválaszolására, hanem az egy faluról elmondottak kiegészítésére párválasztási grafikonjaikat készítettem el gondolatébresztő függeléként.

Balázstelke Medgyes tövében fekszik a főút mellett. Mégis még mindig a belső párkapcsolatok uralkodnak. Mi lehet az az összetartó erő, amely — egyre kisebb arányban ugyan — még mindig ez irányban hat?

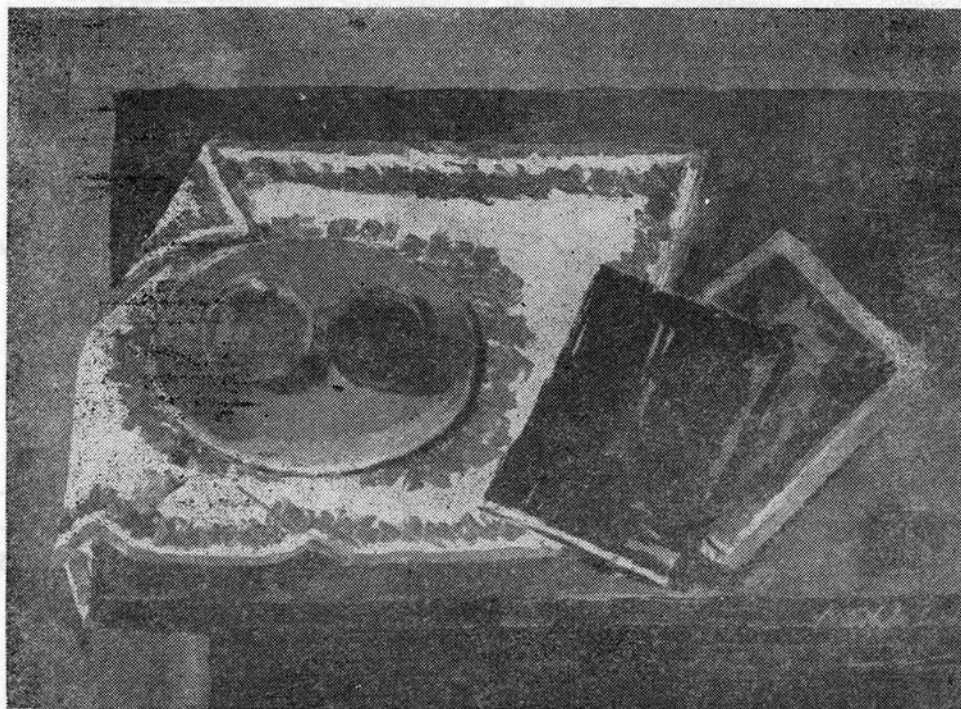
Küküllőalmás ugyancsak Medgyes közelében fekszik, az előbbinél előnytelenebb helyzetben. Zárt párválasztó falu, a külkapcsolatokra való átváltás csak napjainkban alakul ki.

Mihályfalva érdekessége, hogy harminc évig (1916—1946-ig) egyenletesen magas külkapcsolatainak az aránya. 1956-tól megkezdődik a végleges kinyílás.

Oltszakadát kiegyensúlyozottan zárt párválasztó falu 1956-ig, azután pedig egyenletesen nyílik.

A falvak párválasztási élete eltérő, amit sajátos belső életük magyaráz. Mégis közös jelenség mindegyikük esetében a *viszonylag zárt párválasztásról a nyílt párválasztásra való áttérés*. Oltszakadáton, Mihályfalván és Bürkösön nagyjából egy időben indul el ez a folyamat (Almásón alig napjainkban, Balázstelke még mindig csak közeledik feléje), ami a hagyományos faluközösség felbomlását jelzi, és az átalakult falu irányába mutat.

Makár Alajos: Csendélet

PATAKI JÓZSEF

A XVII. századi tudomány képviselője

Újabb kitűnő művel gazdagodott a Kriterion széles körben ismert „fehér sorozata”. A nyár folyamán jelent meg a nagy múltú enyedi kollégium XVII. században már messze híres orvosprofesszorának, Pápai Páriz Ferencnek (1649—1716) életét és tevékenységét bemutató könyv.* Örömmel állapítjuk meg, hogy Nagy Géza, a bevezető tanulmány írója s a 800 lapot meghaladó mű gondozója mindvégig szem előtt tartotta a tudományos kutatás szigorú követelményeit, de válogató munkája során nem feledkezett meg könyvet szerető közönségünk igényeiről sem. E könyv is bizonyítja, hogy tudományos tájékoztatás és olvasói élménykielégítés jól megfér egymás mellett.

Már a bevezető tanulmányból jó tájékozódást nyerünk azokról a politikai és eszmei, valamint társadalmi téren végbemenő, igen mélyreható változásokról, melyek a XVII. századi Erdély fejlődésének új irányt szabtak, s amelyek Pápai Páriz életkörülményeit és tevékenységét is elhatározóan befolyásolták. A bevezető tanulmány megállapításait pedig mindenben alátámasztja a nagy tudós naplója és gazdag, sok irányú munkásságát tükröző művei, bár ez utóbbiak csupán szemelvényesen kerülhettek bemutatásra. Ezekből megismerhetjük nemcsak viszontagságos gyermekkorát, mely egybeesik az erdélyi fejedelemség hanyatlásának kezdeteivel, hanem feltárul előttünk a kolozsvári, majd pedig az enyedi kollégiumban a magasabb tudományokat elsajátító ifjú élete is. Azé az ifjúé, aki szorgalmasan készül a hön óhajtott peregrinációra, vagyis tanulmányainak nyugati akadémiákon való folytatására. Erre 1672 márciusában kerül sor. A tanulmányút fontosabb állomásai: Berlin, Lipcse, Majna-Frankfurt, Marburg és Heidelberg. Naplója tanúsága szerint Pápai Páriz egy év múlva, 1673 áprilisában Bázélbe érkezik. Az itteni egyetemen orvostani előadásokat hallgat, és rendszeresen részt vesz a kórházi gyakorlatokon.

Pápai Páriz másfél évi előkészület után, 1674 szeptemberében jelentkezett az orvosdoktori cím elnyeréséhez szükséges vizsgákra. Ezek sikeres letétele és nyomtatásban is megjelent doktori értekezésének megvédése után, október 20-án ünnepélyes keretek között orvosdoktorrá avatták. És itt egy pillanatra meg kell állnunk. A külföldi tanulmányok viszonylag rövid ideje ugyanis mindennél jobban bizonyítja az erdélyi peregrinusok alapos felkészültségét és még inkább azt a kor színvonalán álló oktató-nevelő munkát, amely kollégiumainkban folyt. Hisz a növénydekek már itthon megismerkedtek a korszak tudományos felfogását forradalmasító Cartesius és Cocceius haladó eszméivel. A külföldi akadémiákon, a források közelében közelében pedig még inkább megerősödött „a tudásba és a tudományba” vetett hitük, amelynek hazatértük után is bátor harcosai voltak. Ez a magatartás kitűnik Pápai Páriz tudományos munkáiból és egész tevékenységéből is.

A fiatal orvosdoktor, jóllehet Bázelt második hazájának érzi, 1675 áprilisában visszaindul szülőföldjére, s elég sok viszontagság után november 1-én megérkezik Enyedre. Itthon eleinte orvosi gyakorlatot folytat, ami lehetőséget nyújt arra, hogy hamarosan családot alapítson. Életébe jelentős változást hoz az enyedi Bethlen-kollégium egyik professzori tisztségébe történt beiktatása (1680. január 4-én). Bár az elkövetkező években is még sok nehézséggel kell szembenéznie, az ún. Pax-sorozattal megkezdí gazdag tudományos és irodalmi tevékenységét, mely nevét nemcsak kortársai előtt teszi ismertté, hanem maradandó helyet biztosít számára a magyar művelődéstörténetben is. Ez időtől fogva hosszú éveken át, 1716-ban bekövetkezett haláláig, mint a kollégium professzora, majd pedig rektora — tanártársaival együtt — nemzedékek egész sorát vértézi fel tudományos világnézettel, s állítja az erdélyi kálvinista értelmiség élvonalába. Bár személyét nemegyszer éri támadás, és pedagógiai munkásságának eredményességét is igyekeznek kétségbe

* Pápai Páriz Ferenc: Békességet magamnak, másoknak. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléstesi Nagy Géza. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977.

vonni, nem vitás, hogy életének egyik célja az enyedi kollégium felvirágoztatása és hírnevének öregbítése.

Pápai Páriz több évtizedre terjedő, magyar és latin nyelven kifejtett munkásságáról Nagy Géza válogatása nyomán nagyszerű áttekintést kapunk. Látjuk, hogy felkészültsége, nyelvismerete, külföldi tudósokkal fenntartott kapcsolatai s főleg a tudományok fejlődésének nyomon követése tették lehetővé a XVII. századi Erdélyben egyedülálló kultúrtevékenységét. Ennek részletes ismertetésére, sajnos, nincs terünk. Csupán arra szeretnők felhívni olvasóink figyelmét, hogy mily széles körű és teljesen a korszak színvonalán álló volt e tudományművelés, és hogy ezzel Pápai Páriz elsősorban a hazai szükségleteket óhajtotta kielégíteni még akkor is, amikor idegen nyelvű munkákat fordított magyarra. S ez a megállapítás főleg orvosi jellegű könyveire vonatkozik, mivel általuk leginkább a tudatlan, jobbágyi sorban élő embereken akart segíteni. A köztudat — úgyszólván napjainkig — Pápai Páriznak szinte kizárólag a nevelői-oktatói és orvosi tevékenységét tükröző munkái emlékét őrítette meg. Más műveiről a szakembereken kívül csak igen kevesen tudnak, pedig ránk maradt haladó jellegű bölcsészeti, valamint fizikai, címertani, történelmi és államtudományi jellegű munkái szintén a jelentős alkotások közé tartoznak. És csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk 1708-ban megjelent latin—magyar és magyar—latin szótáráról, amelyet mai napig a magyar szótáriródalom igen jeles termékének tekinthetünk, olyan munkának, amely a román szótáriródalom kialakulásában is érezte hatását.

Pápai Páriz Ferenc évtizedeket átfogó, nagy horderejű tevékenységének értékeléséhez feltétlenül ismernünk kell kiterjedt levelezését is. Szerencsére e levelezés tekintélyes része fennmaradt, s Nagy Géza dicséretreméltó utánajárása most valamennyiünket hozzásegít a nagy tudós életkörülményeit tükröző levelek minél alaposabb megismeréséhez.

Nem zárhatjuk le Pápai Páriz életművének még ily vázlatos bemutatását sem anélkül, hogy meg ne említenők munkásságának egy elfelejtett területét: költészetét. Alkalmom szülte lírai alkotásait kortársai sokra becsülték, s ezek is öregbítették jó hírnevét. Alkalmi jellegük azonban megakadályozta, hogy — néhány kivételtől eltekintve — időállóvá válhassanak. Közreadásuk mégsem mondható időszerűtlennek.

Végkövetkeztetésünk, hogy szakember és tanulni, tájékozódni vágyó olvasó egyaránt jóleső érzéssel veszi kezébe és forgatja a Pápai Páriz Ferenc életét és munkásságát bemutató könyvet. Hisz végre átfogó képet kapunk mindnyájan e nagy erdélyi tudós egész életművéről olyan magyarász jegyzetanyag s jól rendezett, könnyen áttekinthető könyvészeti adattár (és különféle mutatók) kíséretében, amely nemcsak tájékoztat, hanem további kutatásra is ösztönöz. Hálas szívvel köszönjük a Kriterion Könyvkiadónak és a könyv gondozójának is e nagyon szép ajándékot.

JUHÁSZ ISTVÁN

A mát is ihlető nagyenyedi professor

A „fehér könyvek“ az eddigi történelmi kutatás összefoglalásával és gyarapításával szolgálják múltunk megelevenítését. A címlapok a tanulságokat sűrítik. Nagy Géza ajánlása azonban ennél többet mond: arra hív, hogy Pápai Páriz Ferenc irataiból a ma ihletőjét ismerjük meg.

Ha az időszerű üzenet keresésével olvassuk az egykori nagyenyedi professor (1649—1716) mintegy húsz művéből gondos tanulmányozás után válogatott részleteket, költeményeit vagy ezek Tóth István által készített kiváló fordításait, 86 érdekes — és nagyrészt eddig ismeretlen — levelét s az egész kort megvilágító 200 lapnyi jegyzetet, meglep az életmű szerzteágazó volta ellenére is kirajzolódó belső egysége. A XVII. században meginduló enciklopédiai irodalommal már Pápai korában mentesül a tudományos világ az enciklopédikus tudás terhetől, s fokozatosan erdélyi akadémiaink tantervében is jelentkezik a szakosodás. Nemcsak ma, de rég elképzelhetetlen egy olyan életpálya, mely az orvostudományi munkásságot egyesítse a filozófiával, a teológiával és az államtudománnyal, ugyanakkor úttörő eredményeket hozzon létre az egyháztörténelem és a heraldika területén, jó versekkel vidámtsa az esküvői — és vigasztalja a temetési ünnepséget, s közben

megalkossa azt a latin—magyar szótárt, mely száz éven át a legkeresettebb tankönyv s máig használt kézikönyv. Pápainak egyetlen igazi elődje Szenczi Molnár Albert s egyetlen igazi utódja Bod Péter. Nagy Gézának a Pápai életútjára és munkásságára vonatkozó ismereteinket eredeti kutatásokkal gazdagító tanulmánya és erudíciótól ragyogó kötetnyi jegyzete meggyőzően mutatja be az európai távlatokban gondolkodó Pápai magánosságát. S ezzel arra is figyelmeztet, hogy Pápainak a múltból a mába átható ihlető szerepét nem kereshetjük csupán az erdélyi tudománytörténet hosszmeteszében.

E vonatkozásban Nagy Géza szintetikus és adatfeltáró munkája nyomán ma széles olvasótábor méltányolhatja azt, hogy a különböző szaktudományok területén milyen hűséggel gondozta Pápai örökségét a legújabb nemzedékben is Herepei János, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Kótay Pál, Spielmann József, Vita Zsigmond, Marian Victor, Józsa János, Mózes András, Hajós József, Engel Károly és mások. Mai tudományosságunk megbecsülése is kötelez arra, hogy értékeljük és tanulmányozzuk tovább munkássága sokoldalúságát. De elsörendű feladat keresni azt a központi gondolatot, mely élete korszakait, életműve különböző területeit a szolgálat egységébe forrasztotta össze.

Ezt a — nem imaginárius, hanem — valóságos fókusz Pápai jelmondatszerűen latinul vagy magyarul minden könyve címlapján feltüntette: „opere et veritate” — „cselekedettel és valósággal”. Hogy mit értett a szeretetnek e két meghatározóján, azt a *Dictionarium* barokkos ízlésű, meggyőzően tiszta bevezető illusztrációja ábrázolja: a kemény kövekből rakott oltár lapjának egyik mezőjét egy könyv foglalja el, s felette gomolygó felhőkből nyúlik ki az ő írópennája, amellyel fáradhatatlanul róttá egész életén át a lapokat. Az oltár másik oldalának rajza egy szívet mutat. Az ő életében a könyv volt a cselekedet, s a szív az igazság. XVIII. századi nagy csúfalkodónk, Hermányi Dienes József, aki éppen úgy nem értette meg őt, mint diákjainak nagy része, adomaszerűen jegyezte fel szavajárását: „Könyvet írok, könyvet írok.” Ez kétségtelenül különbség volt abban a másfél században, amikor a professzorok tudományos munkássága többnyire korán lezárult a külföldi egyetemeken diákkövel írt vagy elmondott disputációikkal. Pápai küldetésudatához azonban csak úgy közeledhetek volna kortársai, ha azt fedezik fel és fogadják el, amit ő a szív szimbólumával az emberi lélekről és a lelki szabadság etikájáról kívánt tanítani.

Pápainak nem adatott meg, hogy mint nagy kortársa, Bethlen Miklós, történeti hiteli önvallomásban foglalja össze törekvései igazságát. De — úgy véljük — Bethlenhez hasonlóan élete végén kelt nyilatkozataiból kell kiindulnunk értékelésében. 1708-ban kelt *Latin—Magyar Szótárának* „Az olvasóhoz” intézett előszava nemcsak azért emelkedik ki hasonló írásai sorából, mert az ekkor már közel hatvanéves író itt először mond le arról, hogy egybekapcsolja művét valamelyik patrónus udvarlásával. „Célom a diákok oktatása volt” — Bethlen-kollégiumi professzorságát összegezõ megállapítását kétszeresen is egyetemes összefüggésbe állítja. Földrajzi tekintetben: „Térségeinken megszűnt a tudományokkal való foglalatosság, mióta Bécs kapuit döngették a törökök...” Aki Bázeli tudományos világában formálódott — úgy, mint másfél századdal előtte Honterus —, az itthoni munkát nem tudta, nem akarta elválasztani az európai közönségtől. Történelmi tekintetben: „az irodalmi ékességek sokkalta inkább díszére vannak az országnak, mint a győzelmi jelvények és diadalívek.” Ez nem frázis; Pápai annak az európai nemzedéknek tagja, mely Comenius után s Leibniz hatása előtt, az ő munkásságukat összekötő láncszemként magasabb és egyetemesebb értékek felé akarta irányítani a népeket, mint amilyeneket a fegyverek forgatásával lehetett megszerelni.

1710-ben jelent meg Pápai legönállóbb műve, a *Pax crucis*. Ebben követi leginkább Szenczi nyomdokait, s törekszik arra, hogy lelki tanításaiból igazi népkönyvet formáljon. A szegény néppel való együttérzés sokképpen nyert itt kifejezést. Versben is:

*Látunk sok nyomorgatást a szegény köznépen,
Minden tereh viselés lévén csak szegényen.*

Pápai ekkor már nemcsak azokat a nyomorúságokat ismerte, amelyek a császári hadak dúlásait követték, hanem mint bűjoszó a kuruc seregek földjén is élt — abban az időben, amikor már megszületett a „szegénylegény”-nóta. Ezért nem lát más utat, mint azt, hogy az igazság, igazmondás, a lélek szabadsága szolgálatával úgy erősítse a szenvedőket, hogy azok egyfelől békességes türelmet tanuljanak, másfelől megmaradjanak az életet fenntartó reménységben.

Pápai életműve a „békességes türés“ fegyvertelen és vértelen hősiességéből fakadt, és azt szolgálta. Bizonyos, hogy ez az a pont, ahol minden nevelés és kultúra a megalkuvás igazolásává vagy egyenesen árulássá válhat. Pápai kartezianizmusának egész életművében való nyomon követése és bemutatása mellett a kötet egyik legfőbb érdemének tekinthetjük, hogy megajándékoz minket Pápai államtudományi munkájának, az 1714. évi *De status ratione* című disputációnak felkutatásával, szövegével és elemzésével. Hogy milyen művésze volt a latin nyelvnek, azt talán ez az irat tükrözi legjobban, amelynek fordítása Puskás Lajos, Nagy Géza, Szabó György közös munkáját dicséri. De nyelvénél, stílusánál nagyobb érték a benne kifejezett állásfoglalás. A tudomány, a lélek, a szellem emberének a Habsburg-korszak kezdetén megirt testamentuma. Pápai hitt abban, hogy az Apafi-ház uralma alatt kiteljesedhetik kultúránk; az 1691–1703 közötti erdélyi átmenet idején minden elérhető erdélyi és európai személyiséggel és intézménnyel kereste és ápolta a kapcsolatot tudományos életünk és utánpótlásunk érdekében, a test gyógyításáért s a lelkek táplálásáért; reménységgel és töretlen odaadással munkálkodott a kuruc szabadságharc területén is. De hogy számára a béketüres útja nem volt megalkuvás, azt a Habsburg-abszolutizmust leleplező és elutasító disputációja tette és teszi világossá. A Habsburgok abszolutista uralmi módszereinek elemzése nemcsak az elnyomó uralkodóházat mozgató önzést mutatja ki, hanem a csalárd-ságot is, amellyel a nép hamis megnyugtatását keresi.

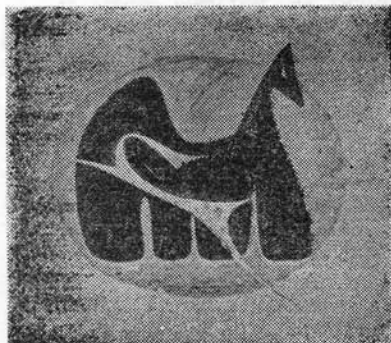
Pápai utolsó műveiből visszatekintve korábbi útjára, nyer hangsúlyt az, ami őt könyvének címét és egész életművét meghatározta: a „Pax“. A béke lelki-etikai síkjától annak családi, iskolai, társadalmi, tudományos és népnemesítő programjáiig terjed Pápai életműve. Igaz: a történet folyamán a „béke“ jelszóra degradálása és lényegétől való megfosztása ugyanolyan gyakori volt, mint a „cselekedet és igazság“ forrásával való visszaélés. Semmi okunk sincs annak feltételezésére, hogy ezt a megüresedést ne ismerte volna a karlócai béke és a szatmári béke korának mindent számon tartó tudós tanítója. S mégis azt akarta beleégetni kora és diákjai lelkébe, hogy mindezek ellenére sincs más megoldás, mint az emberek megváltozása által érni el a világ megváltozását, az egyetemes kérdések egyetemes rendezéséhez való öntudatos hozzájárulással remélni a partikuláris sérelmek és személyes fájdalmak orvoslását. Ez az, amiben Pápai későbbi koroknak is ihletője.

Ezt fejezte ki 1698-ban írt sírverse is:

*Mint békét szerető ember hirdetem a békét...
Még a saját jogom is mellőztem a béke ügyéért...
Békeszerelmem nem adta, csupán a reményt...*

Arcképe alá 1708-ban írt sorai bizonyítják, hogy békevallomása testamentum is volt:

*Háborúban békét hozok. Erdély ifjai tartsák
Égve szövétnekemet mély sírboltom alatt.*

Harald Meschendörfer: Genesiz VII.

Marcuse és a nyugtalan elmélet

Széljegyzetek egy szövegyűjteményhez

Freud 1920 körül mindenható libidó-elvét, illetve a libidó-ösztön és az Én-ösztön közötti konfliktus elvét az életösztön és halálösztön konfliktusával váltotta föl, ez utóbbiban látván — kétséget kizáróan az első világháború megrázkódtatásainak következtében — az ún. emberi destruktivitás gyökereit, ami persze nem változtat semmit alapvető, természet és kultúra föloldhatatlan ellentmondását tételező naturalizmusán. Valójában ezek a freudi kategóriák vetik meg Herbert Marcuse *Eros and Civilization* (The Beacon Press, 1955) című művének alapját is, melynek egy részletét az első hazai Marcuse-válogatás is közli.* A marcusei gondolatmenet tengelyében az emberi ösztönöket állandóan leigázó civilizáció, vagyis az ösztönök és a civilizáció ellentéte áll, igaz, mint a marxi értelemben vett előtörténetre jellemző állapot. Csak éppen jelzem itt, hogy Marcusénak ez az osztályharc dialektikáját helyettesítő tétele összefügg a dialektikával általában vallott nézeteivel, nevezetesen azzal, hogy a dialektikát az osztálytársadalmak korára redukálja (*Reason and Revolution*. Humanities Press, 1941. 316.). Szerinte ugyanis „A magában vett mozgás annyiban dialektikus, amennyiben még nem irányítja a szabadon társult egyének öntudatos tevékenysége” (uo.). Vagyis a szabadon társultak a magában vett mozgást (ösztönök és civilizáció ellentmondását) öntudatos tevékenységükkel nem engedik majd érvényesülni. Mintha valójában nem a magukban vett mozgásoknak (az ellentmondások jellegének) kellene megváltozniuk, hogy az öntudat is megváltozzék. De ha a mozgás (ellentmondás) jellege természetszerű, akkor csak az öntudat nyomhatja el. Egy lépésre vagyunk Reich „önnevelésétől”, sőt Horkheimer „belátó értelmétől” is, noha tudjuk, Marcuse messzemenően és radikálisan antikapitalista, és minden elképzelését „a szabadon társult egyének” társadalmáról a kapitalizmus megszüntetésének előfeltételéhez köti. Ennek ellenére még a legmechanisztikusabb, vulgér módon tételezett osztályharc-elméletnél is szegényesebb az emberi történelem redukciója erosz és civilizáció harcára, még akkor is, ha a freudi repressziót Marcuse megtoldja a többlet-represszió kategóriájával, a repressziót pedig ciklikus fejlődésként tételezi, mint az uralom előrehaladását, melynek eredménye a „lelancolt Erosz” vagy a „technológiai Erosz”. Mindezek után kézenfekvő Marcuse következtetése: a munka teljesítményelvű lesz, mely meghatározza az osztálytársadalmakat, elnyomja az örömelvet. A marxi elidegenedett munka és a freudi örömelv összekapcsolása (mint egymást kizáró, mint egyik a másikat elnyomó ellentét) áttünteti a magábanvaló munka szerepét a társadalmi létben a munka elidegenedésébe, eltünteti a munka szerepének a kontinuitás—diszkontinuitás dialektikájában való érvényesülését a történelmi fejlődésben.

Marcuse erős oldala, a „negatív dialektika”, a „kritikai elmélet” az *Erosz és civilizációban* is érvényesül: a kapitalizmus bírálata, az elidegenedés anatómiájának leírása, ideológiai vetületeinek elemzése — s mindez főként a mai amerikai valóságra vonatkoztatva. De homályban maradnak a (később *Az egyszemélyes emberben* teljesebben kifejtett) totális elidegenedés osztálygyökerei, a tulajdonviszonyok: az alapelvhez hűen mindezek helyett a modern ipari civilizáció maga termeli az elidegenedés totalitását. Igaz viszont, hogy Marcuse újabb munkáiban, mint például az *Ellenforradalom és lázadásban* tisztázza erre vonatkozó álláspontját (noha közvetlenül nem korrigálja a régit): „A kizsákmányolás átfogó célja és az szükséglete, hogy hatókörébe újabb és újabb honi és külhoni tömegeket bevonjon, a monopolkapitalizmus uralkodó tendenciája számára azt jelenti, hogy az egész társadalmat a maga érdekei és elképzelése szerint szervezze. A *Gesamtkapital* vezető és szervező ereje összeütközik a *Gesamtarbeiter* (kollektív munkaerő) termelőerejével: minden egyén az irányított néptömegek pusztá részévé vagy atomjává válik, s mivel a néptömegek el vannak választva a termelőszközök ellenőrzésétől, maguk termelik a globális értéktöbbletet.” (*Counterrevolution and Revolt*. Beacon Press, 1972. 11—12.) A monopolkapitalizmus és a kizsák-

* Herbert Marcuse: Scrieri filozofice. Editura politică. București, 1977.

mányolás marxi nevével nevezésével egyidejűleg azonban Marcuse ismét csak elmosza az osztályharcot, amennyiben az elvont ipari civilizáció itt az elvont monopoltókévé válik, mely összeütközik a megint csak elvont (mert egész) társadalommal. Az igaz ugyan, hogy minden *egyed* igaz érdeke a monopoltókés elidegenedés radikális felszámolása, de az értéktöbbletet termelők részesedése a globális értéktöbbletből olyan osztálykülönbségeket teremt, olyan osztályok közötti ellentéteket és harcot, amely meghozhatja az értéktöbbletet termelők, de abból nem részesedők győzelmét. Végso soron és lényegében ez a győzelem az értéktöbbletből részesedők érdeke is, még ha elidegenedettségükben azt nem is képesek fölismerni. Marcuse viszont úgy képzeli, hogy mivel a kapitalizmus nem képes kielégíteni azokat a szükségleteket, amelyeket maga teremt (a pauperizálódás érvényes törvénye viszont más formákat ölt, ugyanis a szükségletek kielégítésének nem egyik alacsonyabb szintje helyett kell egy magasabb szintet elérnie), a kapitalizmusnak következképpen szakítania kell a szükségletek egyfajta minőségével, és át kell ugrania egy másik minőségbe. Ez pedig nem más, mint a szocialista forradalom: „A forradalom magában foglalja maguknak a szükségleteknek és igényeknek radikális változását, mind a kulturálisakét, mind az anyagiakét; az öntudatét és az érzékenységet; a munkafolyamatét és a szabad időét is. E változás a munka fragmentációja, az értelmetlen termelékenység teljesítményei és az értelmetlen árucikkek termelése, a kupori burzsoá individualizmus, a technológiai kiszolgáltatottság, a jólétben való fertőzöttség, az életformává váló környezetszennyeződés elleni harc formáját ölti. Az erkölcsi és esztétikai szükségletek alapvető, vitális szükségletekké válnak, és a nemek, nemzedékek, a férfiak, nők és a természet közötti új viszonyokhoz vezetnek. A szabadság ezeknek a szükségleteknek a kielégítését jelenti, amelyek egyszerre érzékiek, erkölcsiek és ésszerűek.” (I.m. 16—17.)

Minden világos, csak éppen azt nem tudni, hogy azt a bizonyos ugrást az új minőségbe ki végzi el, maga az egész társadalom-e, egy osztály-e, az ifjúság-e (ahogy azt az 1969-ben megjelent *Esszé a fölszabadulásról* című könyvének előszavában megírta)? Avagy a szervesetlen-alaktalan *new left*: az új baloldal? Mindenesetre Marcuse új szocializmus-képzete viszonylag sokkal realistább, mint az *Erosz és civilizáció*ban elképzelt „nem-regresszív társadalom”, amelyről hajdani frankfurti barátja és munkatársa, Erich Fromm okkal írta *A pszichoanalízis válsága* című tanulmányban: „Marcuse nem-regresszív társadalmának eszménye valójában egy gyermekparadicsomhoz hasonlít, ahol minden munka játék lesz, és ahol nincsenek valódi konfliktusok vagy tragédiák. (Eszménye és az automatizált ipar fölépítése közötti ellentmondást nem tisztázza.)” (*Analytische Sozialpsychologie und Gesellschaftstheorie*. 1972. 213—214.)

Egyébként Erich Frommnak van marxizálóként a legracionálisabb Freud-recepciója és freudistaként a legracionálisabb Marx-recepciója. Marx emberképzetét (vagy ahogy ő mondja, „Marx embertudományát”) a freudi pszichoanalízissel, „a lelkibeteg egyén kórtanával” szemben „az egészségesek kórtánának” nevezi. Fromm azonban Marx tévedésének tartja, hogy nem fordított figyelmet az emberi cselekvésnek az emberi természetben rejlő tudatalatti ösztönzöire. Freudot viszont a német mechanisztikus materializmus német képviselőihez sorolja, akinek ösztönelmélete igaz az árutermelő polgári társadalomra vonatkoztatva, ahol az egymástól elidegenedett egyének célja ösztöneik kielégítése, „de hamis, ha az önmagában való emberre vonatkoztatjuk”. (I.m. 175.) Megfigyelhetjük, hogy itt rokonságról van szó: Freud lelkibetege a polgár *pszichológiailag* abszolutizált általánosítása, míg Heidegger „Valaki”-je a társadalmilag elidegenedett polgár *filozófiailag* abszolutizált általánosítása. A pszichoanalízis mint mechanisztikus anyagelvűség arra az elvre épül, hogy „minden pszichikai jelenség fiziológiai folyamatokban gyökerezik, és hogy *messzemenően tisztázhatók, és érthetőkké válnak, ha ezeket a gyökereket megismerjük*”. (I.m. 176.) A dolgok itt bizony tótágast állnak: hiszen ami tisztázható és megérthető, az attól még nem válik megváltoztathatóvá (a mi esetünkben gyógyíthatóvá). A fizio-pszichikai tünetek a társadalmi létben magában levő elidegenedés hatástermékei az ember idegrendszerében, nyilván nem pusztán a gazdasági helyzet mechanisztikus tükröződései a fizio-pszichikailag eltorzuló tudatban (hiszen a *beteg polgár gazdag*), hanem a társadalmi lét egész komplexusának elidegenedéséből bonyolult egymásrahatások és ellentmondások következtében beálló önidegenedés kórtünetei. Következésképpen megint csak nem a tárgy megismerése a főcél, hanem ismételten a tárgy megszüntetése. A mechanisztikus anyagelvűség részgazsága így válik a dialektikus materializmus segítségével nemcsak a beteges tudattorzulások helyes ontológiai *megismerésének* kulcsává, hanem a *cselekvés* kulcsává is. Ezt Fromm is fölismerte, eljutott a beteg egyéntől a beteg társadalomig, és így „az egyedüli építő megoldásig” (elméletileg).

A frankfurti iskola sokrétű munkásságán innen és túl az mindenestre tény, hogy ezek a gondolkodók a társadalmi lét megváltoztatásának nemcsak a lehetőségét, de a szükségességét is felismerték. Marcuse és Fromm freudi ösztönelméletéhez való kötődése, a nemi ösztön, a szexualitás kategóriáinak középpontba állítása azonban elválaszthatatlan e kategóriáknak a köznapi tudatban való jelentkezésétől. Itt most nem a nemi erkölcs kérdésszövevényére gondolok, hanem éppen a lét és nemlét kialakuló kategóriáira a köznapi gondolkodásban és azon belül a nemiség-képzetekre. Éppen amiért e kategóriákban „a halál rideg győzelmének látszata” (Marx) oly meghatározó, tűnik föl a patriarchális erkölcsi normák lapulásiával vagy eltűnével a nemiség e rideg győzelemmel szembeszegülő *kompenzációnak*. Bármilyen triviális formákat is ölt a tőkés világban az ún. szexuális felszabadulás sokágú és zavaros mozgalma, abban mégis, objektíve, főként a nő eldologiasodása, lényegi prostitúciója elleni lázadás, az általános válságnak a nemi erkölcsök terén megnyilvánuló válsága észlelhető. A tőkés világot elöntő pornográf hullám azonban már az imént említett kompenzációs tudatnak, mellesleg szólva busás profitot biztosító, legpiszkosabb kezű manipulációja. De ha a polgári egyén lelki betegségeinek alapja nemi ösztöneinek kielégületlenségében lehet a fel, a nemiség felszabadulása mint az ember általános felszabadulásának középponti kategóriája megint csak egyfajta osztályanalógiás gondolkodás terméke, amely egy *társadalmilag meghatározott* tünetsort *általános emberi* tünetsorrá abszolutizál, vagyis a magábanvaló ember *tulajdonosságává általánosít*.

Az első világháború után, mint jól tudjuk, a polgári értelmiségben végképp tudatosult a polgári világ válsága. Ez a tudatosulás sokféle hamis tudatformát szült: az „évezredes világkép” összedőlésétől egész az ember állatiasságának, vérengzően önpusztító természetének a tömegirtás méreteit megmagyarázandó tételezéséig. De az októberi forradalom győzelmével polarizációs folyamat indult meg a polgári értelmiség soraiban. Minden polarizációs folyamatban azonban számítalan az átmenet lehetősége: a válság okán családöttségát a lét irracionalizmusába általánosító heideggeri egzisztencializmustól a kapitalizmusban csalódott polgári értelmiségnek a marxi eszmékkel, a forradalmi mozgalmakkal, a szocialista objektivációval való rokonszenvéig. A rokonszenvező polgári értelmiség soraiból kerültek ki a későbbi frankfurti iskola gondolkodói is, akik között újabb polarizációs folyamat indult meg az első világháború utáni forradalmi apály hosszú szakaszában, melynek főbb mozzanatai a Magyar Tanácsköztársaság és a müncheni Bajor Tanács-szervezet leveretése, a fasiszták győzelme Olaszországban, majd a Hitler-fasiszmusé Németországban, a spanyol köztársaságiak tragikus veresége stb. E második polarizációs folyamat egyrészt ismét a kommunista pártok felé, másrészt éppen a „harmadik út” illúziós lehetősége felé sorjázta a polgári értelmiségieket (hogy az eddig említetteknel maradjunk, gondoljunk egyrészt Lukács György, másrészt Marcuse útjára). Különös helyzetben találta magát a német polgári értelmiség. A német forradalom bukása, Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht meggyilkolása, a „weimari demokrácia” gyöngesége, a német munkásmozgalom megosztottsága, a reakciós-fasiszta erők várható, majd ténylegessé váló hatalomrajövetele eleve a forradalmi illúziók, a világ megváltoztatásának elszalasztottság-képzetével járt együtt. Hiszen ne feledjünk, a század húszas éveinek elején nemcsak a kommunisták, hanem a forradalmi munkásmozgalommal rokonszenvezők is azt hitték, hogy „a nagy forradalmi hullám [...] az egész világot, de leginkább egész Európát rövid időn belül el fogja vezetni a szocializmushoz”. (Lukács György: *Marxista fejlődés: 1918—1930; Történelem és osztálytudat*, 700.) A polgárságban csalódtak most a proletariátusban csalódtak, de ezt a csalódottságukat a forradalom elszalasztottságában tételezték, úgy tagadván csalódottságukat, hogy tagadták magát a szocialista objektivációt. Sokak csalódottsága még a szociáldemokrata párt első világháború idején tanúsított sovén-nacionalista magatartásának jogos elítéléséből származott, illetve abból a hamis tudatból, hogy mivel Európa munkásosztályai „részt vettek” az imperialista háborúban, arra kell következtetni, hogy nem viselkedtek forradalmi osztályként. Ez az ítélet nyilván a forradalom dialektikájának nemismerésében gyökerezett, nevezetesen annak a törvényszerűségnek a mellőzésében, hogy csakis *forradalmi helyzetben* teremődnek meg a proletariátus számára a fönnálló hatalom megdöntésének *lehetőségei*.

A forradalmi munkásmozgalommal, a szocialista forradalommal rokonszenvező polgári értelmiségnek a saját osztályától való elszakadása, világnézeti tisztázódása bonyolult, ellentmondásos folyamat: „Hiszen ha már Faustnak szabad volt két lelket rejtenie kebelében — írja Lukács —, miért ne lehetne egy különben normális embernél, aki azonban egy világválság közepette éppen átmege az egyik osztályból a másikba, ellentétes szellemi tendenciákat megállapítani, amelyek egy-

idejűleg ellentmondásosan funkcionálnak?” (I. m. 696.) Nos, a rokonszenvezők egy részénél ez „a másik osztályba való átmenet” nem történt meg, s ennek szubjektív öngazolása családottságuk volt.

Marcuse megkísérelte ennek a családottságnak az elméleti megalapozását. Az *Ertelem és forradalom* utószavában kifejti, hogy a proletariátus mint „a kapitalista társadalom abszolút tagadása” forradalmi szerepét csak a kapitalizmus korai, monopólium előtti szakaszában tölthette be. „De éppen az iparilag fejlett országokban, mintegy a századforduló óta az ellentmondásokat mind hatékonyabb szervezeteknek vetették alá, ami által a proletariátus negatív ereje mind korlátozottabbá vált.” (I.m. 371—372.) Továbbá: „A kapitalista termelékenység fejlődése végül is nyugalmi állapotba hozta a forradalmi öntudat fejlődését.” (I.m. 372.) Következésképpen: „Az intézményes képviselő csökkenti annak a mértékét, hogy mennyiben lehet még az egyén önmaga (bei sich) és önmagáért való (für sich), aki önmagát saját társadalmá totális tárgyává alakítja át. Az öntudat fejlődése a kívülállók (Aussenseiter) veszélyes előjögává válik. Az a mozgáster, amelyben az egyének vagy a társadalminak a transzcendálása lehetséges volt, kiiktatódik. S vele az oppozíció éltető eleme.” (Uo.) Itt csíráiban már föllelhető Marcuse későbbi művének, *Az egydimenziós embernek* az alap gondolata: a kései kapitalizmus embere abszolút eldogiasodásának-elidegenedésének tétele. E folyamatot történelmileg Marcuse már a század elejéről származtatja: „Az oppozíció elcsönvesztése már rég folyamatban volt, amikor az első világháború nyilvánvalóvá tette, hogy az objektíve forradalmi osztályok milyen nagy mértékben váltak a nemzeti érdekek részeseivé.” (I.m. 373.) A forradalmi osztályok magábanvaló, objektív jellege itt már idézőjelbe kerül. Idézőjel híján bajosan lehetne arra a végkövetkeztetésre jutni, hogy „Az értelem és a szabadság új formájának az eszméje, ahogy azt mind az idealista, mind a materialista dialektika fölfogta, ismét utópiának tűnik. De a regresszív és gátló erők diadala nem semmisíti meg ennek az utópiának az igaz voltát. A társadalom teljes mozgósítása az egyén végleges felszabadulása ellen, ami a jelenkori szakasz történelmi tartalma, bizonyítja, mennyire valóságos a felszabadulás lehetősége.” (I.m. 374.) A regresszív erők diadalát még az 1941-ben befejezett mű megszületése adott történelmi körülményeinek a számlájára írhatjuk. Azon se csodálkozhatunk az eddigiek után, hogy Marcuse a társadalomról beszél, és nem látja a visszahúzó erőkkel harcban álló haladó erőket. Meglepő viszont, hogy Marcuse egyenlőségi jelet tesz az idealista és a materialista dialektika közé. Kérdéses ugyanis, hogy a két dialektikában egyaránt középponti helyet foglalának el az értelem és a szabadság kategóriái. Igaz, Marcusét az értelem és forradalom viszonya érdekli. Csakhogy az értelem kategóriáját a hegeli és a marx-i dialektika ellentétesen fogta föl. (Marcuse művének alcíme: *Hegel és a társadalomelmélet keletkezése*.) Ami pedig a szabadságot illeti, a hegeli dialektika az elidegenedés alól való felszabadulást az öntudat abszolút tudásában, míg a marx-i dialektika a magábanvaló társadalmi létben objektíve működő elidegenedést a társadalmi lét *megváltoztatásának gyakorlatában* tételezi. Ez persze sommás általánosítás. De ha szövegek egybevetésével közeledünk az ellentéthez, akkor nyilván magához az ellentmondáshoz jutunk. Hegel szerint „az öntudat egyszerű egysége, az Én — áttörhetetlen, teljesen független szabadság, s minden általános, azaz gondolati meghatározás forrása”. (*Előadások a világtörténet filozófiájáról*, 733.) Marxnál pedig (persze nem az elvont, hanem meghatározott, a társadalmi létszerűségében megvalósuló szabadság) „csak azt jelentheti, hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagcseréjüket ahelyett, hogy ez mint vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erő felhasználásával, az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb föltételek között hajtják végre. De ez még mindig a szükségszerűség birodalma. Ezen túl kezdődik az emberi erő kifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a szükségszerűség e birodalmán mint alapján virágozhat ki.” (*A tőke* III. 786.) Míg a hegeli dialektika spekulatív úton filozófiailag tételezi, *milyen lehetne* a szabadság, a marx-i dialektika a gyakorlatból kiindulva filozófiailag általánosítja, *milyen lehet* a szabadság. De ha megteremtettük az elméleti konstrukciót ahhoz, hogy bebizonyítsuk: a marxizmus társadalmi objektivációja „elszalasztott”, akkor a marxizmus éppolyan utópia lesz, mint a hegelianizmus.

Marx szocializmusa ugrás „a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába”. De Marx előre látta (már amennyire „a viszonyok által korlátozott” ismeretei szerint *előre láthatta*) ezen az ugráson belül az átmeneti szakaszokat is. De még ha nem is látta, vagy pontatlanul látta volna előre (mint ahogy előrelátásainak egyike-másika kisebb vagy nagyobb mértékben egyik vagy másik árnyalatában valóban pontatlannak bizonyul), korántsem Marx *előrelátásai* a fontosak,

hanem Marx *módszere*. A társadalmi ugrások dialektikájához a természet dialektikája adja meg a kulcsot, de persze nem oly módon, mintha a társadalmi lét dialektikája a szerves természet dialektikájának mechanikus mása lenne. Az összefüggések és különbözőségek dinamikusak, s „Ha nem ragadjuk meg ezt a dinamikus összefüggést, a társadalmi lét egyetlen valódi ontológiai kérdését sem fogalmazhatjuk meg helyesen“. (Lukács György: *Ontológia* III. Budapest, 1976. 8.) De Marcuse, akárcsak Sartre, tagadja a természet dialektikáját, mint ahogy maga Lukács is tagadta a *Történelem és osztálytudat*ban (amire azután többször is visszatért önbírálatilag; e tekintetben igazi önbírálatának pályázáró *Ontológiája* tekintetű). De láthatjuk, hogy Marcuse a dialektikát a történelemben is csak az osztálytársadalmak történetére alkalmazza. Szerinte a kapitalizmus megszűntével az ember tüstént úrrá lesz saját sorsa felett, mert úrrá lesz a társadalom anyagi folyamatai felett: „Amikor [...] ezeket az anyagi folyamatokat racionalizálták, és ezek az emberek tudatos művévé váltak, megszűnik a tudat vak függése a társadalmi feltételektől. Amennyiben a racionális társadalmi feltételek determinálják, az ész önmagát determinálja. A szocialista szabadság a tudat és a társadalmi lét közötti viszony mindkét tagját felöleli. A történelmi materializmus elve önmagának tagadásához vezet.“ (*Reason and Revolution*, 319—320.)

Itt a forradalmi ugrás teljes egészében dialektika híján való. A kapitalizmus úgy csap át a szocializmusba, mintha a társadalom valami gyorsítottkódú búvész lenne. A tőkés termelési viszonyok megszűntével máris racionalizálódnak az anyagi folyamatok, illetve a szabad ember mindentől független, önmagát determináló tudatával *megteremti* a racionális társadalmi feltételeket. Ha ez lenne a gyakorlat filozófiájának (ahogy a marxizmust Gramsci nevezte) a lényege, akkor valóban igazat kellene adnunk Marcusznak. Ha ez volna „az igazi marxizmus“, akkor valóban utópia volna. Csakhogy itt valójában Marcuse utópisztikus Marx-interpretációjával van dolgunk, mely önkényesen kiiktatja a történelmi anyagelvűség dialektikájának érvényességét a posztkapitalista történelem törvényszerűségei közül, hogy azután a marxizmus történelmi-társadalmi objektivációját meg nem történtté nyilváníthassa. Egyébként is Marcusét nem érdekli: kik racionalizálják az anyagi folyamatokat, melyik társadalmi osztály, réteg vagy csoport, s ellenáll-e egy másik osztály vagy réteg az anyagi folyamatok racionalizálásának. Egyáltalán milyen tulajdonviszonyokat kell megszűntetni ahhoz, hogy mindez végbemehessen, és vajon a társadalom minden osztályának, rétegének érdeke ezeknek a tulajdonviszonyoknak a megszüntetése? Vagyis egyáltalán miben áll magának a forradalomnak a dialektikája, mit is jelent a maga tárgyzerűségében az anyagi folyamatok racionalizálása? Úrrá lehet-e egyáltalán az anyagi folyamatok felett az önmagát determináló ész, amíg azok az anyagi folyamatok nem elégtik ki a társadalom tagjainak elemi anyagi és szellemi szükségleteit? Ilyenformán nem a racionalizálás mozzanata-e például a szocialista termelékenység növelése mint egyetlen lehetősége annak, hogy az anyagi folyamatokat az emberi ész uralma alatt lehessen tartani? S vajon nem folyamatszerűen lehet csak elérni az anyagi folyamatok teljes racionalizálását? Marcuse mindezekre a kérdésekre nem válaszol, mert számára a szükségszerűség birodalmából nem a szükségszerűség fokozatos, folyamatos legyőzésének gyakorlatán át visz az út (mely mennyiségi halmozódásai folyamán ugrássá válik) a szabadság birodalmába. „Szabadságnak és szükségszerűségnek az emberi nem történelmi életútjában megvalósuló viszonyát — írja Lukács — csak úgy lehet ontológiailag helyesen szemlélni, ha bepillantást nyerünk a társadalmi gyakorlat e két rétegének minőségileg eltérő működésébe. Marx világosan kimondta ezt, amikor a szükségszerűség birodalmában — mint ezt már többször idéztük — a szabadság birodalmának alapját látta. Ha azonban a kettő egymásra vonatkozásában a kategorális viszonyokat (elsősorban a szükségszerűséget, véletlenszerűséget, szabadságot) nem szimultán és megbonthatatlan egységükben, illetve minőségi különbözőségükben értelmezik, akkor a szabadságból vagy csoda lesz, amely kívül esik a normális fejlődésen (idealizmus), vagy pedig olyan termék, amelyet a fejlődés kényszerített ki (mechanikus materializmus). Mindkét esetben eltűnik a két szféra azonosságának és különbözőségének, függőségének és viszonylag önálló növekedésének az a valóságos, változatos, egyenlőtlen stb. előrehaladó kapcsolata, amely a maga dialektikájában éppen az emberi nembeliség történelmi jellegét fejezi ki, mégpedig lényegének megfelelően.“ (*Ontológia* III. 89.)

Noha e kategóriák és társadalmi működésük módozatainak tisztázása a társadalmi lét helyes ontológiája szempontjából messzemenően és alapvetően fontos — nem véletlen, hogy Lukács *Ontológiája* harmadik kötetében átfogóan és részletesen foglalkozik a kérdéssel —, hogy Marcusétól a szabadságnak és szükségszerűségnek e valóban marxizmus dialektikája teljesen idegen. Az ő történelemfelfogásában

az egész előtörténet tagadni való pokollá változik, az emberiség igazi története pedig, mint Fromm mondja, gyermekparadicsommá, vagy mint Lukács az *imént*, a fejlődés által kikényszerített termékké és csodává. Mert kétségtelenül mechanikus anyagelvűséggel van dolgunk, amikor az *Ellenforradalom és lázadás*ban Marcuse kizárólag abban látja a forradalom lehetőségét, hogy a kapitalizmus nem tudja kielégíteni a maga teremtette szükségleteket, s ekként át kell ugrania az igények kielégítésének más társadalmi létezmódot föltételező szintjére. Másrészt viszont feltétlenül szellemelvéssel van dolgunk, amikor, mint az előbb láthattuk, az ugrással mintegy csodaszerűen máris adva vannak az anyagi folyamatokat racionalizáló elmék és föltételek, elméket teremtő föltételek és föltételeket teremtő elmék. De (s ezt már nem a negyvenes évek elején, hanem a hatvanas évek végén s a hetvenes évek elején állítja Marcuse) ha „éppen azokban a fejlett országokban, ahol a szocializmusba való átmenetnek végbe kell mennie, a dolgozó osztályok immár semmiféle értelem- ben nem képviselnek forradalmi potenciált“, ki fogja mégis végrehajtani a szocialista forradalmat? Marcuse e tekintetben hol a munkásosztály „potenciális“ forradalmiságával válaszol, amely az új baloldal által fölvilágosítva megkezdi a munkástanácsok mozgalmát, hol a társadalom peremére szorultakban, a „másfajú és borszínű kizsákmányoltak és üldözöttek, a munkanélküliek és munkaképtelenek szubsztrátumá“-ban (*Onedimensional Man*. The Beacon Press, 1964. 200.), hol meg általában az ifjúságban vagy különösen az egyetemi hallgatókban jelöli meg a pillanatnyilag „represszív tolerancia“ és a „protofasiszta tendencia“ között mozgó monopolkapitalizmus „egyetlen ellenerejét“ („the only counterforce“). Ezekhez az erőkhöz hozzáadandó még az új műszaki értelmiség, a nagyvárosi középosztálybeli értelmiség, valamint a harmadik világ proletariátusa mint a nemzeti felszabadítási frontok támogatója s ezáltal a monopolkapitalista országokban működő új baloldali szövetsége. Mindezzel csak jelezni akarom, mennyire heterogén és ellentmondásos Marcuse álláspontja a jelenkori forradalmi erők tekintetében. Ami pedig az új baloldal meghatározott forradalmi gyakorlatát illeti, annak utópisztikus jellegét maga Marcuse körvonalazza, noha ezt a jelleget ő maga nem észleli: „Amikor az új baloldal a természet megmentéséért a pihenést és a szépség élvezetét biztosító közparkok és közfürdőhelyek létesítéséért harcol; amikor új nemi erkölcsöt, a nő felszabadulását követeli, akkor azok ellen a kapitalista rendszer által rákényszerített anyagi föltételek ellen harcol, amelyek egyben újratermelik ezt a rendszert.“ (*Counterrevolution and Revolt*, 17.) Ki tagadná, hogy ezekben a követelésekben ne a kapitalizmus spontán vagy akár tudatos tagadása nyilvánulna meg, és ne fejeznék ki a kapitalizmus általános válságának tüneteit? De hogy ezek *harci formák* lennének, az enyhén szólva túlzásnak tűnhet. Igaz ugyan, hogy Marcusét a kései kapitalizmus tüneteinek marxista vizsgálata és az e vizsgálatból háramló radikális tagadás mindegyre a forradalom immanenciájának következtetése sorolja, de a forradalom szükségességének forradalmi erők híján való föltételezése önellentmondásából csak úgy tud kitörni, ha egyrészt az új világgal kapcsolatos elképzeléseiről kijelenti, hogy azok nem utópisztikusak, másrészt, ha ezeket az elképzeléseket realitábbbá teszi. Így például a nemrég Düsseldorfban rendezett nyilvános vita alkalmával is tiltakozott az ellen, hogy ő próféta lenne, amikor olyan világról beszél, ahol az ember emberré válik. A kérdésre, hogy milyen lesz az a világ, a következőképpen válaszolt: „A tény, hogy állandóan ezt az egyetlen kérdést tesszük fel, arra szolgál, hogy magát a kérdést utópisztikusnak minősítsük. Én nagyon könnyen el tudok képzelni magamnak egy szabad társadalmat. Ez olyan társadalom lenne, ahol az elidegenedett munka már nem az élet tartalma, ahol elegendő idő áll rendelkezésre ahhoz, hogy az egyén minden szükségletét szabadon kibontakoztassa és kielégítse, ahol valójában nem kell a félelem nyomása alatt élni.“ További kérdésekre válaszolva még hozzátette: „Nem az elidegenedett munka megszüntetéséről beszéltem, hanem arról, hogy az elidegenedett munka már nem az élet tartalma. Még a felszabadult világban is szükséges lesz az elidegenedett munka, még hosszú ideig szükség lesz rá.“ (*Die Utopie in der Arena*. Die Zeit, 1976. szeptember 10.)

Marcuse csalódottságában valójában a polgári értelmiségi újraéli a polgári szabadságeszmények illúzióvá válása okán érzett csalódottságát. De ez a csalódottság régebbi gyökere, és már a reneszánsz, majd főként a fölvilágosodás szabadság-, ember-, értelem-eszményeinek megvalósulatlanságából származik. Így hát a polgári értelmiség forradalommal rokonszenvező rétege évszázadokon át hagyományozó csalódottságát kompenzálta azáltal, hogy újabb illúziója szerint ez a forradalom egycsapásra, valóban csodaszerűen megoldja az emberiség minden gondját-baját. Amikor Hegel a világtörténet filozófiájáról szóló előadásában az öntudat egységében, az Én-ben jelöli meg a szabadság forrását, hozzáteszi, hogy ez az elv: „a németeknél [...] nyugodt elmélet maradt; a franciák azonban gyakorlatilag

akarták azt végrehajtani.“ Megkockáztathatjuk a párhuzamot a megfelelő módosításokkal: a marxai szabadságelv a marxizáló polgári értelmiségnél *nyugtalan elméletté* vált.

A német polgári értelmiség útja a gyakorlattól elszakadt elmélet felé a német polgári forradalom elvetétségében, majd a kapitalizmus porosz útjában leli magyarázatát. Már Hegel megállapította, hogy ami „Franciaországban kiviharzott a valóságban, az Németországban „mint gondolat, szellem, fogalom érvenyesül“. (Előadások a filozófia történetéről III. 380.) Gramsci megjegyzi, hogy Németországban (pontosabban a német fejedelemségekben és hercegségekben) az értelmiségiek „élükön Erazmusszal meghátráltak az üldözöttek és máglyák elől. Ezért lett a reformáció hordozója a német nép a maga egészében, mint differenciálatlan nép, nem pedig az értelmiségiek. Eppen az értelmiségieknek ez a dezertálása az ellenség elől magyarázza a reformáció terméketlenségét a magaskultúra szférájában mindaddig, amíg a népi tömeg — amely hű maradt — ki nem termelt egy új értelmiségi csoportot, amely azután a klasszikus filozófiában kulminál.“ (A gyakorlat filozófiája, 124.)

Hangsúlyoztam már Marcuse megkülönböztetett érdemeit a monopolkapitalizmus mai szakaszának elemző bírálata terén. Különösen figyelemreméltó és mondhatni a mai világhelyzet helyes megismeréséhez nélkülözhetetlen a monopolkapitalizmus amerikai objektivációját vizsgáló munkássága. De dialektikátlan történelemszemléletének (nyugtalan elméletének) ellentmondásai ebben is megmutatkoznak. Marcuse ugyanis pontosan kimutatja, hogy a manapság fogyasztói társadalomnak is nevezett monopolkapitalizmusban hogyan lesz az ember a tárgyak rabjává, s így maga is a monopoltőke tárgyává, és ilyenformán hogyan válik a monopoltőke újratermelőjévé s egyben mintegy önmaga, saját embersége elfogyasztójává. Az összképből azonban hiányzik a fogyasztás dialektikájára, hiszen Marcuse „a bőség társadalmáról“ beszél, „a javuló életszínvonalról“ és arról, hogy „az emberek a birtokukban levő árucikkekben ismernek önmagukra; autójukban, sztereolemezjátszójukban találják meg lelküket“. (*Onedimensional Man*, 24—25.) A fejlett ipari társadalomban (ahogy ő a monopolkapitalizmust néha nevével nevezi) „A lehető legmagasabb termelékenység is fölhasználható a munka örökkövé tételére, a legeredményesebb iparosítás is szolgálhatja a szükségletek korlátozását és manipulálását. Ha elérjük azt a pontot, az uralom — a bőség és szabadság köntösében — a magán- és közélet valamennyi szférájára kiterjed, minden érdemleges oppozíciót integrál, minden alternatívát elnyel.“ (I.m. 31.) Egyfelől tehát a bőség és szabadság köntösében a szükségletek korlátozása és manipulálása, másrészt a bőség mint a javuló életszínvonal, melynek okán az egész társadalom integrálódik (ideológiáistul, mert nincs más alternatíva). Honnan származik ez az ellentmondás? Marcuse, mint előbb láthattuk, tagadja a pauperizálódás tényét a kései kapitalizmus fogyasztói szakaszában, illetve más minőségű (nem az elemi szükségletek szintjén jelentkező) szükségletek (erkölcsi, esztétikai stb.) kielégítetlenségében látja a pauperizálódás „új forradalmi formáját“. (*Counterrevolution and Revolt*, 16.) Figyelman kívül hagyja az amerikai dolgozó osztályok fogyasztás útján történő kizsákmányolását, azt a kétségbevonhatatlan tény, hogy amit az értéktöbbletből a monopolkapitalizmus a dolgozóknak (fogyasztói tömegeknek) látszatra juttat — nyilván azért, hogy munkaerejüket a tudományos-műszaki forradalom szintjén működő ipar által meghatározott szinten reprodukálják —, azt éppen a részint korlátozott, részint manipulált szükségletek kielégítését szolgáló fogyasztás útján visszaveszi. Marcuse azonban úgy festi le a dolgokat, mintha a globális értéktöbblet termelése nem jelentené a dolgozó tömegek abszolút kizsákmányolását, mintha azok viszonylagos jóléte ellenére a monopoltőke profitrátája nem növekedne abszolút mértékben. „A bőség köntöse“ nem azt jelenti, hogy e javak elosztása igazságosan vagy igazságosabban történik, mint mondjuk a tizenkilencedik század közepe táján, amikor az angol vagy német proletariátus éhbéért dolgozott. Az amerikai munkásnak nem azért van autója, egészséges lakása, hűtőszekrénye, mert a „jólétből“ neki is jut, hanem mert munkaerejének abszolút kizsákmányolása a magasan fejlett iparosítás körülményei között másként nem lehetne végbe. Abban persze igaz van Marcusénak, hogy a tárgyak viszonylagos (de határozott és manipulált) bősége a kielégített emberi szükségletek látszatát s e látszat ideológiává válását is megteremti. Szem elől téveszti viszont, hogy a kizsákmányolás fogyasztási formája nemcsak a bőség illúzióját kelti, hanem mintegy kísértetiessé teszi az összes fizikai és szellemi értékek helyébe lépett bírás érzését, egyidejűleg birtokolja is meg nem is a fogyasztott tárgyat, hiszen a fogyasztott tárgy a kielégített szükséglet tárgya. A kísérteties éppen az, hogy a fogyasztott tárgyban eltűnik a visszaszolgáltatót értéktöbblet, és a profitot növelő újjáteremtett munkaerő helyett a szükségle-

teket kielégítő bőség kísértete jelenik meg. *A szükségletek manipulálása révén a monopoltőke egyre több fölösleges tárgyat fogyasztat a dolgozó tömegekkel, akiknek tudatában e fölösleges tárgyak is szükségleteiket kielégítő tárgyakká dologiasodnak, míg valójában a profitráta abszolút növekedését szolgálják.*

Van azonban „a bőség társadalmának“ egy másik, korántsem elhanyagolható vonatkozása. A „jóléti társadalom“ apologétái ugyanis a magas fokú ipari fejlettséget az amerikaiak gyakorlati érzékének, szorgalmának és műszaki találmányosságának tulajdonították. Azt már Marx és Engels is leírta, hogy az európai országokkal szemben „olyan országokban, amelyek, mint Észak-Amerika, más fejlett történeti korszakokban kezdik pályájukat, a fejlődés igen gyorsan halad előre. Az ilyen országok számára nincsenek más természetű elöfeltételek, csak azok az egyének, akik ott letelepednek, és akiket erre a letelepedésre a régi országok szükségleteiknek meg nem felelő érintkezési formái bírtak rá. Az ilyen országok tehát a régi országok leghaladottabb egyénéivel és ennél fogva ezeknek az egyéneknek megfelelő legfejlettebb érintkezési formával indulnak el, mielőtt még ez az érintkezési forma a régi országokban érvényre tud jutni.“ (A német ideológia, 59.) Ezt a történelmi előnyt azonban sohase számítják be az amerikai fejlődés arányait számba vevő, mégoly tárgyilagos „amerikanológusok“ sem. De itt ennél többről van szó, nevezetesen a fenti előnyhöz hozzáadandó extraprofitról, amit az amerikai monopoltőke a klasszikus gyarmatpolitikától eltérő, de lényegében rablójellegű neokolonialista politika módszereivel az elmúlt kétszáz esztendő alatt fölhalmozott. Nem is szólva arról, hogy még annakelőtte a néger rabszolgák Amerikába hurcolásával valójában a gyarmatot mintegy saját házához szállította (akárcsak ma a nyugat-európai országok saját házukhoz szállítják az olcsó munkaerőt: a vendégmunkásokat). „A bőség társadalmának“ ez a keletkezésfolyamata elnyelődik a fogyasztási bőségben, mintha az az adott, statikus-stabil képzőménynek látszó, magasan fejlett iparosításból származna. Mivel a magasan fejlett ipar működtetéséhez, a monopóliumok profithalmozásához elodázhatatlanul szükséges fogyasztási bőség jó része a „kizsákmányolt világ“ amerikai számlára írható „hadisarca“, éppen a nemzetközi osztályharc dialektikájának távlatában válik kérdésessé az amerikai monopolkapitalizmus zavartalan továbbfejlődése. *A sajtóságos amerikai állapotokat nem lehet elszakítani azoktól a nem-amerikai állapotoktól, amelyek sajtóságainak keletkezésfolyamatát meghatározták. Mihelyt e nem-amerikai állapotok a keletkezésfolyamathoz nem járulnak többé hozzá, megváltoznak az amerikai állapotok jelenlegi sajtóságai is.* A fogyasztási bőség mindent elidegenítő kiúttalansága mögött a fogyasztási bőséget részben biztosító nem-amerikai tényezők megszűnése megszünteti magát a fogyasztási bőség bűvös körét, megteremtí a nem-monopolkapitalista alternatívát (mert Amerikának a monopolkapitalizmus csak irreverzibilisen mulandó, és nem stabil-statikusan sajtósága), a sajtóságos amerikai forradalmi alternatívát. Ezért is mozgósítja az amerikai imperializmus minden katonai-politikai erejét érdekszférái megtartására, bonyolódik hosszadalmas helyi háborúkba, amelyeket régi jó szokás szerint „a szabadság megvédésének“ jelszava alatt folytat. Kudarcait a hagyományos és az audiovizuális zsurnalisztika, főként a kétpártrendszer választási versenye során balog külgymíniszterek vagy meghaladó gondolkodású elnökök és rossz tanácsadók hibájával rója föl, noha itt valójában a monopoltőke vereségeiről van szó.

Összegezve: Marcusének a kései kapitalizmusról készített láttelele részleteiben pontos, de mivel statikus-stabil elszigeteltségében szemléli az amerikai monopolkapitalizmust, annak fejlődésfolyamatáról adott rajza pontatlan. Marcuse ezt a fejlődést a növekedés—csökkenés mechanikus elve szerint látja, vagyis mint a monopóliumok állandóan *növekvő* hatalmának és a dolgozó rétegek egyre *növekvő* elidegenedése révén állandóan *csökkenő* oppozíciójának folyamatát. És nem dialektikusan, mint a monopóliumok és a dolgozó rétegek egymást kölcsönösen kizáró ellentétének egységét, mint a monopóliumok és az általuk kizsákmányolt, független államokká kozmetikázott félgymarmatok egymást kölcsönösen kizáró ellentétének egységét és mint sok egyéb, egymást kölcsönösen kizáró ellentétét egész sorának egységét, mint ellentétek egységének egész komplexusát. Ennek a mozgáskomplexusnak a jellegzetessége nem pusztán a növekedés—csökkenés hullámvonala, hanem az egységnek a maga ellentétébe való átcsapása által keletkező ugrásvonala. Marcuse a monopóliumok *növekvő* hatalmának és a dolgozók *csökkenő* oppozíciójának állapotából ezért nem lát más kiutat, csak azt, amely a fasizmus felé vezet.

Az azonban bármennyire is vitatható Marcusének ez a következtetése, a kései tőkésrendet vizsgáló, bíráló-tagadó álláspontjának tudományos alapozottsága vitathatatlan.

Az avantgarde — lázas és hagyomány a művészetben

Az avantgarde-vita lényege általában jellemző minden megrekedt, elmeszedett, fülledt esztétikai helyzetre. Mihelyt egy hagyomány bénítóan nehezedik az eleven, fiatalos szabad szellemre — az visszavág. Az irodalmi hagyomány elleni lázadás nem más, mint „az irodalmi légkör megtisztítása“, a szellem szükségszerű felszabadulása.

Es valóban: a XX. század összes avantgarde áramlatainak kiáltványai, programjai gyökeresen és visszavonhatatlanul ítéletet mondanak az „ostobán hagyománytisztelő“ esztétika felett. Így például a *Contre l'art anglais* (1914) című futurista kiáltvány harcba szólít fel „a hagyomány és az akadémia művészi konzervatívizmusának kultusza“ ellen. A *Lef* (1928) csoportosulás programja „szembehelyezi az irodalmi formák forradalmasítását és az ebben való aktív részvételt minden hagyománnyal“. S mi több, a hagyomány elvetésével az avantgarde kisajátítja a „forradalom“ egyetemes elvét: „tudjuk, hogy a »forradalmi« jelző a művészetben nem minden alkotóra vagy műre vonatkozik, amely szakít a hagyománnyal.“ Az avantgarde írói tehát „a szellemi hagyomány igazi eretnekei“. Szóhasználatukat is a heterodoxia jellemzi.

Ezzel egyidejűleg jelennek meg a futuristák legagresszívabb gúnyiratai is a *passatismo* ellen. Kimondják: a múlt nem létezik (Papini, 1914). Egy 1910-ben megjelent „körlevél a napilapokhoz“ már hivatkozik arra a „múltkultusz, valamint a professzorok és akadémia zsarnoki uralma ellen lázadó mozgalomra, amelyet Marinetti indított el híres Kiáltványával“. A *Futurista festők kiáltványa* azért követeli a művésztől a múlt megtagadását, hogy az „képes legyen a mi intellektuális szükségleteinket kielégíteni“. Megtagadnak mindent, ami „ócska, mocskos, idómarta“, a múlt bárgyú imádatát: „Miért örölnétek fel alkotó erőteteket a múlt huzatalan bámulatában? Ezzel csak magatokat gyengítitek“ — ezekkel a szavakkal fordul Marinetti a költökhöz. Hiszik, hogy a hagyomány nem lehet eleven alkotás forrása. Meghirdetik „a múlt eltörlését“. Ez egyébként Apollinaire kiáltvány szintézisének is a vezéreszméje. A hangvétel egyszerre messianisztikus és apokaliptikus: „Isten veled, Európa. A szép hagyománynak vége.“ Akárcsak Spengler hallanók avant la lettre, a *Nyugat alkonyát*. Fő ellenségük, „a harcok múltimádat“ ellen a futuristák minden erejüket mozgósítják. Az ő múltimádatellenességük még harcosabb. Itt hivatkozunk a román *Alge* (1930) csoportosulás jelszavára: „Irtások ki múltatok gyökereit.“

Nem elégszenek meg a múlttal való szakítással. Eltörlését követelik. Létének objektív lehetőségét tagadják. Ilyen álláspontból érthető az elődök elleni tömeggyilkossági kísérlet, minden irodalmi előzmény heves tagadása. A jelt, úgy tűnik, Lautréamont adta meg (*Poésies*, I. 1870), és Rimbaud mindjárt a nyomában: „Szabad az újnak utálni őseit.“ Kategorikusan és egészében utasítják vissza a múlt eszméjét, a történelmet és minden atyafiságot. A futuristák új jelszava már-már divattá válik: „Vannak halottak, akiket meg kell ölni!“ (1913) A román avantgarde, teljesen függetlenül, hasonló következtetésre jut: „Meg kell ölnünk halottainkat!“ (*Mozgósító kiáltvány a fiatalokhoz*, 1924) Megtagadnak minden mestert, dicső irodalmárelődöt: Poe-t, Baudelaire-t, Mallarmét, Verlaine-t. Apollinaire *Futurista ellen-hagyománya* Montaigne-től Baudelaire-ig az irodalom minden nagy hírességét a mellékhangyiságba utasítja. Majakovszkij szerint minden „volt-nagyembert le kell hajítanunk korunk hajójának fedélzetéről“ (*Egy csöpp epe*, 1915). A régi „mestereket“ a „vétérovateur“ gúnynévvel illeti. Elismerni egy „mestert“, egyáltalán bárkinek a példáját követni — azonos számukra az autonóm lét megsemmisülésével. Ezek a nézetek igen népszerűek a húszas években (Fernand Divoire: *Nos Maîtres*. Előadás, 1920). „Lázadás tekintetében nincs szükségünk elődökre“ — hangzik a *Második szürrealista kiáltvány* (1930), és hozzá a kötelező bravúr: „Rimbaud tévedett, Rimbaud minket is be akar csapni“, továbbá: „köpjük le, melleleg, Poe-t.“ A hangot már 1922-ben megadta Tzara (*Válasz egy kérdőívre*), amikor nyakra-főre sorolta a lejáratos írókat: az id. Dumas-t, Rimbaud-t, Lautréamont-t. Nem is beszélve Anatole France-ról, Oscar Wilde-ről, „a fogkrém ifjabb Dumas-ról, a serbli Sullyról, a repedt Prudhomme“-ról, Mallarméről stb. A két véglet

között fellelhetők az összes árnyalatok: az idős és az ifjú nemzedék összecsapása, „az elődök meghaladása” az ártatlanok lemészárlásába torkollik: „iskolák és egyének hullái közt törünk magunknak utat.” Ezen a ponton érintkezik a spanyol *ultraismo* (1919) és a román *integralism* (1925).

Csupán az esztétikai hagyomány elleni lázadásról lenne szó, ha mégoly radikális is ez a lázadás? A vita tárgyát képező régi—új dialektikája ez alkalommal mélyebbre nyúlik: az avantgarde legbensőbb struktúráit érinti, totális konfliktussá súlyosbodik. Perújrafelvételre kerül sor az értékek tartalmát, érvényességét és az egyensúlyukat illetően. Mindenáron el akarnak szakadni az irodalom történetétől: túl sokáig élt már a költészeti „ócskaság”. „Az ezeréves játék bepenészesedett.” De Rimbaud még csak előjátéka a nagy hagyományellenes forradalomnak, amely utána két irányban fejlődik tovább: egyrészt a hagyományos formák elleni pörölés, amely belső művészi vitává szűkül, és maga is hagyománnyá válik; másrészt „a szellem igazi forradalmának” kitörése — és ennek az irodalom nem a legjellemzőbb, nem is a legmélyebb vetülete.

Az általunk felállított sémát rengeteg idézettel bizonyíthatnók. Egyrészt hivatkozhatnánk az olasz futuristák által meghirdetett hadjáratra az esztétikai „multimádát” ellen, az orosz futuristák megénekelte „provinciális Oroszország rothadó művészetének halotti miséjére”, Apollinaire félig ironikus, félig szellemes, de egészében véve kedves mentegetőzésére: „Bocsássák meg nekem, hogy már nem ismerem a rímek ősi játékát.” Az avantgarde minden irányzata (a dadaizmus, a szürrealizmus stb.) számára a nagy cél ez volt: „kimászni a szemetgödörből” (Jacques Baron). Másrészt szükségszerűen egy objektíven forradalmi helyzetnek kellett kirobannia ahhoz, hogy a „forradalom” kifejezés elnyerje teljes jelentését, és hogy „a régi művészet gyűlölete” nyíltan és bensőségesen „a régi világ gyűlöletéhez” társuljon. Ezt a valódi szintézist csak az orosz futuristák hozzák létre 1918 után; de csírájában már az olasz futuristák esztétikai, társadalmi és erkölcsi lázadásában, korukkal való szembenállásukban jelen van. „Az új művészet polgárháborúja a régi ellen” győzelmet aratott Oroszországban 1917—1918-ban, de ez nem homályosíthatja el olasz elődeik érdemeit. Persze az oroszoknál „a művészet forradalma” az egész társadalmi és szellemi alapot vette célba: „A politikai, társadalmi, szellemi rabszolgaságot.” „A Forradalom szétrobbantja, elsöpri az ócska, besavanyodott művészetet” (Majakovszkij, 1918), és persze a régi társadalmat is. Azt a társadalmat, amely nemcsak hogy „egy szenilis, minden tiltakozástól mentes művészetet” hozott létre és támogatott, de ráadásul „üldözött mindenkit, aki merészen az újat kereste”. A helyzetek szimmetriája tökéletes: az avantgarde egyrészt leleplezi a konzervatív, reakciós, forradalomellenes rendszert, másrészt teljes tudatossággal hirdeti meg harcát a társadalmi és művészi szabadságért. A szellem, a költészet szabadságáért. Lázadás és költészet olvad össze, azonosul egymással újra.

Ebben a kontextusban válik érthetővé a futuristák „múzeum”-ellenes hadjárata. Hiszen a régi művészet legjellegzetesebb, hivatalos szentélyét ásták alá! A „múzeumokon” túl az egész haldokló társadalom elnyomó kulturális apparátusát vették tűz alá: „múzeumok, temetők.” „Le kell rombolni a múzeumokat, a könyvtárakat [...], az akadémiákat (az elvetélt indatemetőit, a megfeszített álom sírdombját).” A *Futurista kiáltvány* (1909) francia visszhangja a *Futurista kiáltvány a Montmartre-on*, Marc Delmarle „futurista festő” 1913-ban közzétett programja: „Romboljatok, csak semmi félelem!!! Helyet a csákányoknak!!! Pusztítsuk el a Montmartre-ot!!!” El kell pusztítani a Montmartre-ot, mert az itt létrejött francia festészet már elkezdett intézményesülni, kezdett körötte kialakulni az új bohém művészi hagyomány. Ami valaha még forradalmi volt, kommersztermékké züllyedt, turistáknak gyártott emléktárggyá. Újra az oroszországi forradalom légkörét kell felelevenítenünk, hogy pontosan megérthessük a Majakovszkij, Kamenszkij és Burljuk által kiadott *1-es számú határozat a művészet demokratizálásáról*-t (1918), amely kiparancsolja a művészetet a palotákból, galériákból, szalonokból, könyvtárakból, színházakból, „a múzeumok halott templomából”. Ki „az utcára, a villamosra, az irodába, a munkásnegyedekbe”. A szellemi állásfoglalás szigorúan következik a forradalmi esztétika logikájából. Lássuk most a lépcsőfokokat.

1. Fő ellenség: a *klasszicizmus*. Ezt kellett felforgatni, mert ez jelképezte mindazt, ami ellen az avantgarde lázadt: a hagyománytisztelést. Új fejezet ez „a régiek és a modernek vizálya” történetében, „a hagyomány és az újítás örök harcában”. „Rend és kaland” (Apollinaire: *Egy szép vörösesszőkéhez*) olyan modellt hozzon létre, amelynek „konstánsai” valóban állandók. Ne tévesszen meg bennünket a hevesen vitatkozó hang. A szövegelemzés kikerülhetetlenül visszavisszatérő magatartásformákat tár fel, amelyeket az avantgarde mozgalmak sem el nem hallgathatnak, sem meg nem kerülhetnek. Mindent, amit az avantgarde-

nak belső dinamikájával magába kellett olvasztania, a régi—új dialektikája határozott meg. Így tehát a teljes „forradalom“ (a szellemi, a morális és a mindennapi életben) egyaránt megköveteli a „régie“ elméletek és ugyanakkor a „klasszicizmus“ jármából való felszabadulást. A hagyomány hatalmából való kitörés erősen leértékeli a klasszicizmust is. Az 1918-as forradalom előtt „a klasszikusok az egyedüli olvasmánynak kijáró tekintélyt élvezték. A klasszikus művészet abszolút volt és érinthetetlen. A klasszicizmus, iskoláinak hagyományával és bronzszobraival, letiport minden újat.“ A forradalom után a helyzet teljesen megfordult: „Ma a 150 000 000 [orosz] embernek a klasszikus éppen olyan könyv, mint a többi.“ A klasszikusok megvetett szerzőkké válnak, akik már nem számítanak, akiket már nem fogadnak el, és akik nyugodt lélekkel elhanyagolhatók. Követésképp „ezeknek a klasszikus uraknak“ az utánzása nyilvánvaló lehetetlenségé válik. Az összeegyeztethetlenség teljes, gyökeres, végleges.

Valóságos szakadék jön létre tehát az avantgarde és a klasszicizmus kedvencei, a görög-római példák között: „Torkig vagy már a görög s római világokkal“ (Apollinaire: *Égőv*). Az avantgarde kérkedő értékrombolásában kiátkozza a leg híresebb műveket: „A milői Vénusz a dekadencia terméke, nem is valódi nő, csak paródia. Michelangelo Davidja valóságos fürmedvény.“ A legbohócodóbb megfogalmazások a legnépszerűbbek: Raffaello? „A középszerűség lángelméje.“ A Giocconda? „A múltimádát ikonja, a közhely mintaképe, a nemzetközi bárgyúság kloákája.“ (Ardengo Soffici). Már jóval a Marcel Duchamp pingálta bajusz előtt Leonardo da Vinci mesterműve kénytelen volt egyéb elmésségeket is elviselni: Giocconda — acqua purgativa italiana stb. A gúnyhadjárat nem riad vissza a legsértőbb összehasonlításoktól sem. A szitkozódó, nagyhangú antiklasszicizmus egyik fő szószólója Marinetti: „Egy bögő automobil ezerszer sebb, mint a szamothraei Niké.“ Egy dél-amerikai változatban („Martin Fierro“ Kiáltványa, 1924) olvashatjuk: „Egy jó Hispano-Suiza autó sokkal tökéletesebb műalkotás, mint egy XV. Lajos korabeli gyaloghíntő.“ Van Gogh többre tartja „egy munkás kezét a belvederei Apolló kezénél“, míg Picasso (1907 körül) „sokkal szebbnek talál egy néger szobrot, mint a milői Vénuszt“. Az ókor nagy városainak lerombolására áhítoznak. Elsősorban ezek jelképét, Rómát szeretnék romokban látni. Rómát támadja Papini is (*Discorso di Roma*, 1912). Rombolás nélkül nem lehet újat építeni, még ha a legdicsőbb épületeket kell is lerombolni: „Egy új jelentés nem zárható be a múlt katakombáiba. Jaroszlavl vagy Pompeji romjaira nem lehet építeni, bármily klasszikusak és szépek is“ (Malevics, 1929). „Az ókor művészetének felszámolásához elegendő egy rakás dinamit meg egy jó seprű“ (Malevics, 1919).

De még inkább támadják azokat az elveket, amelyek a klasszicizmus mint rendszer nyugszik. Alapjaiban assák alá esztétikáját, világnézetét, kezdve a „mesterművek nyomasztó jelenlétével“. Nincs többé tökéletesség, példa, halhatatlanság: „A mesterműnek alkotójával együtt el kell tűnnie. Halhatatlanság a művészetben — ez gyalázat.“ Ez az 1914-ben írt szöveg tizenkilenc évvel megelőzi Antonin Artaud dadaista-szürrealista fogantatású ikonoklaszta szövegét (*Számoljunk le a mesterművekkel*, 1933), amely nem szűkölködik hasonlatokban: „A Dada mint közjóléti vállalkozás hamar elbánt a formális bálványokkal“ (René Crevel). De a gondolat emlékműveivel is. Aragon nem volt hajlandó elismerni, hogy Pascal vagy Platón gondolatai „magukban véve értékesebbek lennének Parrichon úr gondolatainál“ és így tovább.

A „szép“ elleni acsarkodás is ebből a mindent tagadó-vitató dűhullámból származik. A múlt szépsége — az esztétikai idealizmus és idealizáció sarkköve — minden attribútumában megtagadtatik, kezdve örökkévalóságával: „A szépség, ez a szörnyszülött nem örökkévaló.“ Míg a klasszicizmus az állandóhoz kötődik, az avantgarde az átmenetét, az illanót hajszolja. A jelen pillantra, a labilitás uralmát hirdetik. Semmi tartósság. Semmi állandóság. A dadaisták szerint „felül kell emelkedni a SZÉP szabályain és ellenőrzésén“. A szürrealisták számára „a szépség semmiképpen sem statikus, azaz »kőálmába« zárt“. És nem is a „jóízlés“ terméke, hiszen az avantgarde állandóan a „józan ész“ és a „jóízlés“ „mocskos stigmáit“ rohamozta. Míg a forradalmi pártok a fennálló társadalom „létét támadták, a művészet az izlése ellen lázadt fel“. „Gusztust nem ismerék, csak gusztustalanságot“ (Pierre Naville).

A mérték, az egyensúly, a rend — a klasszicizmusnak ezek a görög-latin kultúrából örökölt eszméi — szintén heves reakciót váltanak ki. Gyűlölik is Anatole France-t (*Egy hulló*, 1920), akit azzal vádolnak, hogy „megtetsesítője mindannak, ami az emberben középszerű, korlátozott, gyáva, egyezkedő [...] gondolkodó nádszál“. Salvador Dalí „az egyszerűség minden formája“ ellen, Georges Bataille „a langyos szerelem“ ellen ágál stb. A „középutat“ végképp számúzik. Úgyszintén az egyetemes és örök Emberit.

Bár az avantgarde nem dolgozta ki a klasszicizmus globális, rendszerezett cáfolatát, külön-külön a hagyományos, klasszikus esztétika szinte minden alapelvét lehántotta. A szépség és az ízlés után az utánzás következett, a híres *mimesis*. A modern festészet kategorikusan elutasítja. Az „új”, „kubista” stb. festők „megfigyelik a természetet, de nem azért, hogy utánozzák, és kényesen kerülnek a megfigyelt természeti képek ábrázolását”. Másrészt „a képzeletnek nincs utánzási ösztöne” (Éluard). A képzelet fékezhetetlen áradat, feltörése és szilaj áradása megszabadult minden formális kötöttségtől és ellenőrzéstől. Érthető hát, hogy az avantgarde „minden esztétikai ellenőrzést — mint reakciós intézkedést — elvet”, s gyökeresen antidogmatikus és antinormatív álláspontra helyezkedik: a dadaisták antidogmatizmust hirdetnek, a kubisták és az absztrakt festők megtagadják a „kánókat”, a „dogmákat”, a „törvényeket” stb. Egy expresszionista kiáltvány kimondja: „Nem léteznek állandó szabályok.” A kész műből kihámozhatók ugyan, de szabályokból és mintákból senki sem hozhat létre műalkotást. A román szürrealisták is „a dogmák lerombolásából” indulnak ki. A dadaista alkotások nevétségességükkel a végletekig mennek: „egyetlen igazi dadaista sem akar maradandót alkotni vagy mintaképeket fabrikálni.” Elmosódnak a művészetek és műfajok közötti határok: „A dadaizmus összekeveri a műfajokat, ez az egyik leglényegesebb vonása (Picabia kiáltvány-festményei vagy vers-rajzai, Heartfield fotómontázsai, fonetikus hangszereelt szimulaneista versek stb.)” A leghíresebb szürrealista alkotásokat (*Közlekedőedények*, *Nadja* stb.) lehetetlen bárhova is besorolni. „A műfajok egybeolvadása” módszeresen megvalósul bennük: kiáltványok, elméletek, leírások, valóságok, naplókivonatok, emlékezők, eszmefuttatások, líra stb. Az avantgarde minden „szövegét” a kollázs technika uralja.

2. Az avantgarde azonos indítékból elutasítja a *romantikus* hagyomány egyes elemeit is: „szembeszegülni a tradicionalizmussal és a romantikus esztétikával.” Természetesen elsősorban a konvencionális, patetikus, fordulatok romantikával szegülnek szembe, de programszerűen is támadják a líraiságot, a szubjektivitást, a vallomásirodalmat, a szentimentális irodalmat (*Öljük meg a holdfényt*, 1909). A már említett Marinetti *A futurista irodalom technikai kiáltványában* még radikálisabb: „Ki kell pusztítani az irodalomból az én-t, azaz minden pszichológiát.” „Az asztmás, szentimentális költészetet, az én-t és az ő-t már mindenütt lejáratották — állapítja meg a *De Stijl* csoport II. kiáltványa. A dél-amerikai *ultraismo* csoportosulás (1921) szintén elféli a vallomásirodalmat. A költő és a költészet nagy romantikus hagyománya olyannyira kifulladt, hogy *A szürrealisták második kiáltványa* (1930) már csak gúnyolódni tud „a felhőkben járó költő bárgyú meséjén”. Ennek a hagyománynak vége, „bárhogy is vélekedjék néhány lekészt rímkövác”. De kijut a gúnyolódásból az „ihletett” költőnek is, akit a „Múza” látogat, aki „szívének fájalmát éneklí” vagy sírja.”

Ugyanehhez a romantikaellenes irányzathoz sorolhatók a korabeli „objektív”, „személytelen”, „nem egyedi” költészeletről szóló, visszafogottabb, de nem kevésbé radikális elméletek. Már James Joyce is megköveteli „a teremtő istenként alkotó” művésztől, hogy műve mögött maradjon „láthatatlan és közömbös”. Személyiségét vagy szubjektivitását tökéletesen el kell rejtienie. T. S. Eliot szintén ezeket az elveket visszhangozza néhány, 1919-ben írt esszéjében, és ezekből dolgozza ki az objektív korreláció elméletét. Ez abból áll, hogy „meg kell találni az egyes érzelmek objektív megfelelőjét”. A költői alkotás „elszemélytelenedési folyamaton” megy keresztül, ami némiképp rokonítja a tudományos kutatás objektív feltételeivel. Van Ostaijen (1921), a holland expresszionista számára „modernnek lenni” azonos az *egyéniség felbontásával* stb. A jelenkor neo-avantgarde mozgalmái is hasonló-antilirikus nézeteket vallanak. Így például az *I Novissimi* csoport, akik elvben és művészi gyakorlatban egyaránt „az én szférájának csökkentését”, a bensőségesség feladását és természetesen a líraiság=költészet azonosításának feladását hirdetik. Az „új regény” romantikaellenes elvei (objektivitás, személytelenség stb.) kétségtelenül a modern irodalmi tudatnak ugyanahhoz az antiromantikus vonalához tartoznak.

3. Hasonló sorsra jutott minden olyan áramlat, amely a romantika nyomdokvizein haladt — elsősorban a XIX. század végén és a századfordulón divatozó irányzatok: édeskés, puha, langyos, „barokk”, „dekadens”, „modernista” vagy „esztéticista” színezetűk, „irodalmiasságuk” és „költőiségük” magára vonja az avantgarde rosszallását. Itt van elsőnek a *szimbolizmus*: „Megtagadjuk szimbolista mestereinket!” (Marinetti), és ideértik a kortárs szimbolistákat és az „akmeistákat” is. A dadaisták a *modernistákra* neheztelnek. Több okból is, hiszen ami modern, az: 1. túlhaladott fejlődési fok; 2. a dadaizmus nem modern” (Tristan Tzara); 2. túlságosan magán viseli a formakeresés, „a régi játék” nyomait; 3. újabb akadémiásmushoz vezet, újabb sablonokhoz, míg a dadaizmus hajthatatlan marad minden

„dogmatikus kodifikáció“-val szemben. A szürrealisták, köztük Aragon is, a szimbolizmus hervadt bájait tűzik tollvégre, vagy „az északi fényből, achátokból, kastélyok parkjából, könyvbarát városokból kikevert versikék csilingelését“, de a „modern stílust“ is, „a mondané unalom és téletenség pesszimizmusának fő forrásait“. Az „álmódoszás“, az „elvágyódás“, a „nosztalgia“, „melankólia“ funkcióját gyökeresen irtják ki a költészetből. És olyan eredményesen, hogy a modern költői tudat számára már-már a lehetetlennel határos ezeknek az elemeknek a rehabilitációja.

4. Sokkal jelentékenyebb a *realizmus* tagadása, amely messze túlmutat annak csupán irodalmi vetületén. A realizmus elvetésével az avantgarde nemcsak egy irodalmi irányzatot utasít el, hanem egy igen fontos — egyszerre esztétikai, ismeretelméleti és lételméleti — kategóriát is. Lényegében a valóság elvének teljes leértékeléséről van szó, a valóságnak mint objektív adottságnak és mint a megismerés tárgyának a tagadásáról. Mi több, az avantgarde számára a valóság, a régi és a konzervatív szintjei az azonosulásig átfedik egymást, és ebből következik, hogy globálisan utasítja vissza őket. A valóság elleni lázadás valóságos szellemi zendüléshez vezet. A valóság funkcióvesztésében az általa megtestesítettnek vélt negatív értékek felszámolását látják. Röviden: az avantgarde antirealizmusa átfogó tradícióellenességének szerves része.

A terep már elő volt készítve: Kandinszkij (*Über das Geistige in der Kunst*, 1910) és Worringer (*Abstraktion und Einfühlung*, 1908) művészileg és esztétikailag már kifejtették nézeteiket. A szónak „a belső hang“-gal, a „tisztá hang“-gal való azonosítása, az alkotó művész „belső univerzumának“ szembehelyezése a természet utánzásával, „legyen az mégoly sikerült is“, ez már a *mimesis*nek, a klasszikus művészet tartópillérének az aláásását jelenti. A modern művész hitvallása közvetlenül az absztrakcióra irányul: „A művészet nem a láthatót utánozza, hanem láthatóvá tesz.“ A kubizmussal kezdődően a modern művészet fő törekvése „a látott valóságnak“ (perspektíva, rövidülés stb.) „a felfogott valósággal, az alkotott valósággal“ való helyettesítése, a „tisztá művészet“ („amely nem utánzóművészet, hanem a felfogás művészete, és az alkotás művészetének szintjére emelkedhet“). Ezek az eszmék alkotják a XX. század művészetének filozófiai keretét: látszat helyett a lényeg, valóság helyett a látomás, a dolgok látható oldala helyett rejtett oldaluk feltárása. Az expresszionizmus alaposan kihasználta e keret lehetőségeit. „A valóság teljes eltörlését“ a végletekig vitte.

Bár közvetlen hatásról nem beszélhetünk, mégis tagadhatatlan, hogy a szürrealizmus szinte teljesen azonos álláspontra helyezkedik. Szép példája ez a témák motivációján és reakcióján alapuló konvergenciának, strukturális affinitásnak és — miért ne? — elméleti invarianciának az összehasonlító irodalomban. Mint ismeretes, a szürrealizmus antirealista forrásai az álom, a képzelet, a tiszta pszichikai automatizmusok, a gondolat spontán, érdekmentes játékának elsőbbsége, valamint az a tény, hogy az objektív véletlenszerűsége, a szimbolikus megfelelésekre épít, amit — legalábbis André Bretonnál — egyre inkább át- meg átszó az okkultizmus és az ezoterizmus. Első összefüggő írásában — címe: *Bevezető a valóság csekélységéről* szóló értekezéshez — a következő kérdést teszi fel: „Vajon arra lennének hivatottak a költői alkotások, hogy azonnal kézzelfoghatóvá váljanak, hogy az úgynevezett valóság határait ezáltal önkényesen elmozdítsák?“ A dolgok látszólagos létét összekuszálni, kiűzni a közepszerűséget mindennapjaink világából, hangsúlyozni a valóság szerepének csekélységét — ezek a szürrealizmus azonnali célkitűzései. A *szürrealisták kiáltványa* (1924) már a következtetéseket is levonja: „A pesszimizmustól meghihető realista magatartás, Szent Tamástól Anatole France-ig látszólag nem áll útjában az intellektuális és morális fejlődésnek. De viszolygok tőle, mert közepszerűből, gyűlöletből és lapos önelégültségből áll.“ A szürrealisták eltemetik a leírást, a lélektani elemzést, a regényt. Elsősorban a realista regényt, ahogy a XIX. század ránhagyta. A valóság és a képzelet viszonyát újrafogalmazták: „A képzeletbeli az, ami megvalósulásra törekszik. Az új esztétika antirealista jellege a költészetre is kiterjed. *Picasso sétájában* Jacques Prévert feleleventi „a valóság boldogtalan festőjének“ balesetét: „Micsoda ötlet egy almát lefesteni / mondja Picasso / és Picasso megeszi az almát / s az alma így szól: Köszönöm.“ (Az epigramma célzás „a vén ripacs Cézanne“ híres almáira.) A román szürrealisták magatartása hasonló: „Tagadni a hamis külső valóságot.“ És a konstruktivistáké is: „A természetén kívül kell építeni.“ Ez az álláspont meglehetősen népszerű: a spanyol ultraismo is így szól „Természetanyánkhöz: Non serviam“. És ezzel mindent elmond.

Már úgy tűnt, hogy minden „rendben“ van az avantgarde-dal, amikor Lukács György és mások minden antirealista művészetet (és elsősorban az avantgarde-ot) kiátkoznak. Ez nagyon sok, ideológiailag baloldali beállítottságú és „forradalmi“ hitvallásához hű művészt felkavart. Érdemes lenne megírni ennek a konfliktusnak

a történetét, hisz az avantgarde egész „forradalmi“ mechanizmusát mélyen érinti. A vita — történelmi okokból — hevesebben lángolt a kelet-európai országokban a harmincas évektől; majd újra fellobbant Lukács új könyve, a *Wider den miss-verstandenen Realismus* (1957) megjelenése után. De figyelmet érdemel „a szocialista realizmus“ által indított, folytatott, újra felvett vita is. A témának már történeti jelentőségű irodalma van. Nagy vonalakban az derül ki, hogy az avantgarde a kör népszerűsítéséhez hasonló megoldhatatlan zsákutcába jutott: összeegyeztethető-e az avantgarde a realizmussal vagy sem? Joga van-e elvetni a realizmust? Amennyiben elveti, azonnal automatikusan az „idealista“, tehát „reakciós“ tábor tagjának számít-e? Igaz-e vagy sem, hogy a „realizmus“ szigorúan a „materializmus“ terméke? Lehet-e valaki egyszerre „materialista“ és avantgardista, amint André Breton állítja? És még egyszer (hisz ez a vita sosem évül el): bizonyított-e, hogy „objektíve, az avantgarde egyetlen funkciója a realizmus alapelveinek és alapformáinak a lerombolása volt?“ A válasz ideológiai választás és politikai elkötelezettség függvényében adható csak meg. De ez csak gyakorlati — tehát mulandó és alkalmi — válasz lehet csupán a művészet és irodalom történetében periodikusan újra meg újra felmerülő régi, fontos kérdésre: amennyiben létezik egy állandó *mimesis*, amint E. Auerbach bebizonyította, léteznie kell ellenkonstáns *anti-mimesis*-nek is, amelynek legutolsó megjelenési formája lenne az avantgarde. De egyáltalán, elfogadható-e fenntartás nélkül egy olyan tétel, amely szerint a nagy kezdőbetűs Művészet (és ez Lukács György álláspontjának a lényege) csakis „realista“ lehet? Azaz „példamutató“, az „érték“ szinonimája stb. Már most az avantgarde éppen ezek ellen a széles körben elterjedt nézetek ellen lépett fel, és még idejében. Azt aratja, amit vetett. De belső logikája, alapelvei, elméleti „archetípusa“ következtében csakis a hagyományos realizmus ellenlábasa lehet. És ezt illik bővebben kifejtelnünk.

5. A realizmus egycsapásra felvételük az elismert, elfogadott *hivatalos irodalomba*, amely ellen az avantgarde nagy „forradalmi“ mozgalma lázad. Csak akkor érthetjük meg az avantgarde mozgalmak belső indítékait, ha a hivatalos művészet akadémizmusához viszonyítjuk, amely védelmezője és letétéményese a hagyományos művészet minden formájának. Az elutasítás különbözőképpen nyilvánulhat meg, de mindegyik mögött ott a „klasszikus“, hivatalos, „intézményesített“ művészet tagadása. Az avantgarde elutasítását jelenti minden elfogadott esztétikai elvnek, amelyet a fennálló rendszer által létrehozott közoktatási intézmények és „akadémiák“ konzerválnak és terjesztenek.

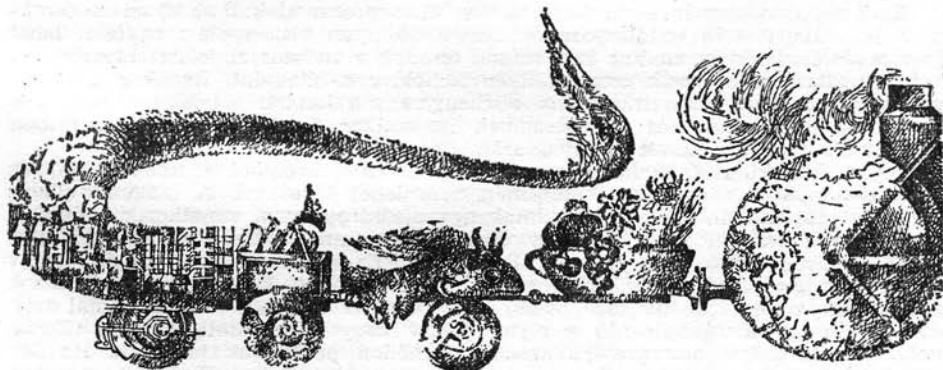
A támadást a futurista kiáltványok indítják. Fő célpontjuk éppen azok a „hivatalos és akadémikus örök“, amelyek az újító szellem örök ellenségei (Marinetti). A *futurista festők kiáltványa* (1910) „a festészetnek az akadémikus hagyomány uralma“ alóli felszabadítását is célul tűzi ki. Nem elegendő csak megláztatni a költőtségeket. A múlt egyre idegenebb, és távolodik: „Ma már az Akadémia és Puskin éppoly érthetetlenek, mint az egyiptomi hieroglifák.“ Ezért „Puskint, Tolsztojt stb. ki kell hajigálni a jelenkor hajójából“. A költőtségek a képzőművészetet is érintik, amelynek egész fejlődéstörténete, legalábbis a XIX. században, „nem egyéb, mint állandó lázadás az akadémikus rutin ellen“. A kubista, absztrakt, szuprematista stb. festőknek meggyőződésük, hogy „az Akadémiák egyetlen kínzókamrája sem áll ellent a jövőnd rohamának“. Íme, egy jelképes értékű vallomás: „Boldog vagyok, hogy kiszabadultam az akadémizmus inkvizíciós kínzókamráiból.“ Ugyanígy reagál Picasso, Ensor stb. Ez az avantgarde összes negatív esztétikai tendenciáinak találkozási pontja.

Természetesen a dadaisták és a szürrealisták is ezt a nézetet osztják: „Közismert dolog: dadaisták már csak a Francia Akadémián találhatóak.“ A hagyományos bölcsesség eme tiszteletreméltó tartópillérének kigúnyolása kötelező, már-már szertartásos gesztus. „A szürrealizmus egy bizonyos akadémizmus ellen lázadt.“ Ezt a tagadhatatlan fegyvertényt Aragon is elismeri, azután is, hogy már szakított a szürrealizmussal. A közép- és délkelet-európai avantgarde mozgalmak ugyanazon a híron pendülnek: Csehszlovákiában (1930) „a világakadémizmus és a szegénység felszámolását“ követelik, a románoknak meggyőződésük (1924), hogy az olyan modern művészek, mint Victor Brauner, „sosem fogják felölni az Akadémia talárját“. A román avantgarde fő törekvése ez idő szerint „a hagyományos költészet látásmódjából való kiszabadulás“ volt. A közös nyelvhasználat ténylegesen európai.

Az akadémizmus elleni hadjárat ideológiai és politikai implikációi felfedik a „hivatalos“ és a „polgári“ értékek közötti szoros kapcsolatot. Az avantgarde nem késlekedik a nagyhangú támadással. A polgári művészet azonosává válik az akadémikus művészettel. A régi rend elleni felkelés egyetlen csapással teríti le mindkettőt. Kiátkoztatik minden, ami „régí“, hogy helyet adhasson annak, ami

„új“. A kérdést nagyon világosan fogalmazza meg egy orosz futurista szöveg (Oszip Brik: *A Kommun művészete*, 1918. 1.): „A munkások torkig vannak azzal, hogy örökké ugyanazokat a polgári szellemben fogant árukat gyártsák. Újat akarnak, a magukét.“ Itt jegyezzük meg, hogy a „polgár“ flaubert-i konnotációja újra a maga teljes tisztaságában jelenik meg. A dadaisták is kijelentik, hogy „olyan fegyvert kovácsoltak, amelyben jelen van a polgári — és amely válaszvonalat húz közénk és a banalitás közé (még bennünk is)“. „Polgár“ annyi, mint „elhasznál“, „haszontalan“. Más — ezúttal szürrealista — szövegek a polgárságot mint társadalmi osztályt mutatják be, annak, ami: a hagyomány és a klasszicizmus védőbástyájának. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy „a polgárság klasszikusai nem a mi klasszikusaink“. Egyenes következménye ez a magatartás annak a ténynek, hogy „mi vagyunk a kivétel a művészi vagy az erkölcsi szabály alól“ (André Breton). A forrongó lázadás szőröstül-bőröstül mindent elvet: „A jelenlegi társadalomban minden ellenünk van: hogy megalázzon, hogy megkössön, leláncoljon, visszafordítson bennünket. De mi tudjuk, hogy ez azért van, mert mi vagyunk a polgárság lerombolói, megsemmisítői mindannak, ami a polgárnak szép és jó.“ Ez a lázadó közérzet az avantgarde-ot mozgósító alapvető ideológiai tendenciára vezethető vissza. Elégedjünk meg egyelőre itt annyival, hogy a forradalom—avantgarde viszony szigorú elemzésének eredménye esztétikai síkon: 1. vagy az új, a polgárság irodalmi hagyományával ellentétes formák felfedezése és elismerése — ezt vallják a harmincas években a marxisták (*Határozat a forradalmi irodalmi mozgalmakról és a nemzetközi proletármozgalmakról* — Forradalmi írók nemzetközi kongresszusa — Harkov), és elvben a szürrealisták is elfogadják bármikor; 2. vagy legalábbis „a hagyományos és elit művészetekkel való szakítás“ problémájának felvetése, „azzal a céllal, hogy a művészi alkotásokban újra felfedezzük az azonnal közérthető kifejezőmódokat“. A formák behelyettesítése egyrészt, szakítás a régi formákkal másrészt. E két szorosan és kölcsönösen összefüggő kifejezés tartalmazza az egész hivatalos, azaz polgári művészet ellen folytatott vitát.

Simonyi István fordítása

Simon Sándor rajza

Az elfogultságról

Az egyéni lelki életet jellemző állapotok kivetülhetnek a társadalmiság szférájába, s megtartva-megszüntetve az egyedi emberhez kötöttségüket, társadalmi hangulattá, a társadalompszichológia tárgykörébe vágó csoport-, réteg- vagy akár ösztársadalmi jelenséggé alakulhatnak. Az *elfogultság* (a továbbiakban: e.) tipikusan ilyen jelenség. Az e. tárgya ugyanis megszűnik egyetlen szubjektum tudattartalmának objektuma lenni, ha ugyanazon tárgyhoz vagy tárgyakhoz a társadalom kisebb vagy nagyobb csoportjai egyazon módon — elfogultan — viszonyulnak. Konkrétan: mindaddig, amíg valaki elfogultan viszonyul szíve választottjához, s a józan mérlegelést föladvá a világ legszebb teremtményének tartja — elfogultsága magánügy, legfőljebb a pszichológiai vizsgálódás tárgya lehet, amikor azonban mondjuk a paraszti környezetet mitizálók körében gyökeret ver az az elterjedt illúzió, hogy egyedül csak a parasztság őrizheti meg a népi értékeket — ez az e. már nem lélektani, hanem társadalomlélektani kérdésként merül föl.

De mi is ez a bizonyos e., amely ha megszűnik személyes ügynek lenni, fölcsívódhat a társadalmi pszichébe, vagy nemegyszer — kidolgozott elméletek tölteteként — akár az eszmék ideológiai szervezettségét is elérheti. (Lásd például a fasiszta fajelméletet, amelyben az e. már nem egyszerűen hangulatként, hanem a teória kötőanyagaként volt jelen.) Az e.-ot tartalmilag a *tükrözés* kategóriája segítségével lehet megragadni, megadva e valóságreflektálás fő jegyeit: a *részrehajlást* és az *egyoldalúságot*. Negatív oldalról megközelítve tehát az e. a *tárgyilagosság hiányának* egyik esete, s mint ilyen az adekvát tükrözés körén kívül esik. Az egyszerű tévedéstől az különbözteti meg, hogy az e. nem marad meg a hamis gondolat fókán — tehát nem kizárólag ismeretelméleti telítettségű —, a tükrözés eredménye több mint „tévismeret“, hiszen ugyanakkor érzelmi, gyakorlati viszonyulás is az elfogultan tükrözött tárgyhoz. A tudatos jelleg vagy annak hiánya meghatározóan rányomja bélyegét az e. milyenségére. A részrehajlóan egyoldalú értékelés és az ebből áramló, a praxist átítató emotivitás lehet nem tudatosult magatartásforma, ilyenkor az e.-alanyok abban a hiszemben élnek, hogy ők maguk nem elfogultak, hiszen ténylegesen létezőnek tartják azt, ami belőlük az adott lelkiállapotot — a társadalomból a csoport- vagy tömeghangulatot — kiváltja. Ez a — nevezük így — jóindulatú, naiv, hiszékeny e.

A másik eset — a tudatosodás jelenléte — viszont egészen más elbírálásban részesül. Az e. öntükröző állapota ez, amikor is a szubjektumok tudják, hogy az elfogult valóságreflexió nem jogos (mert nincs tárgyi alapja az ilyen kiszűrt, csak bizonyos oldalt látó tükrözésnek), ennek ellenére szándékosan fenntartják magukban és másokban ezt az állapotot. Ebben a változatban az e.-hoz társul a *rosszakarát*, ez már *tendenciózus* e., a dolgokat szándékosan elferdítő részrehajlás. A teória magaslatára emelkedő e.-ről aligha hihetjük el, hogy nem tendenciózus, az elfogult történelemszemlélet, politikai elmélet vagy művészeteória kis valószínűséggel nevezhető a rosszindulat hiányában született nem tudatos e.-nak.

Ezek után most már leszűrhető, milyen úton-módon alakulhat ki az emberekben a lelkiállapotot és tettdispozíciót kifejlesztő ilyen viszonyulás: egyfelől lehet félrevezetés eredménye, amikor is a mások (esetleg a tudatos e. jelzett helyzetében levők) sugallatára fogamzik meg az ilyen kollektív e.-hangulat. Ilyenkor a tárgyszerű értékelés hiányában nincs ami ellensúlyozza a hatást. Másfelől kiformálódhat az e.-lelkület önámítás következtében is, amikor a „jólesik ebben a hitben élni“ lesz a serkentője ennek az egyoldalú átélésnek.

Az e. kialakulását azonban egymagából a szubjektumból (önmagunkból) és a szubjektumokból (a ránkhatókból) még nem lehet levezetni. A magunk elképzelte vagy másoktól ihletődött délilábának ugyanis *tárgya* van, vonatkozik valamire, s éppen ez a valami, még ha fiktív tárgy is, az, ami elsősorban meghatározza, hogy az önszugesztió vagy a befolyás hatásos. Ez a bizonyos (gondolati) tárgy többféle lehet, s milyenségétől függően tájolódik be az e. Ennek az e.-helyzetnek ugyanis iránya van: pozitív (azonosuló) vagy negatív (elutasító) tartalommal telítődhetik. Az egyoldalúan igenlő e. olyan (fiktív vagy fölnagyított) tárgyat tükröz, amelyet a szubjektumok egyetértő-azonosuló módon pozitívnak tartanak. Ha öntükrözés formájában jelentkezik ez az e., akkor saját közösségében, ha másokra irányuló reflexió formáját ölti, akkor valamilyen alanyokon kívüliségben találja

meg a vele-azonosulás ilyen objektumát. A két eset elhatárolhatóan különböző tartalmú e.-ot eredményez: az első változatban önmagunk érdemeinek fölmagasztalásáról van szó, ez esetben az e.-ban jelentkező egyoldalúság abban mutatkozik meg, hogy az összetett e.-tárgy negatív oldalai a félfoldalú tükrözésben elvesztik körvonalukat vagy teljesen eltűnnek. Az „ősök mind hősök“ jelszóban fogant történelemszemlélet — legyen önámításos, hatásra kiformált vagy tudatos e.-on alapuló hangulatiság — ennek az önmagunkban csak pozitívumot kereső e.-szemléletnek a szüleménye. Ami pedig a második változatot — a rajtunk kívüliségben keresett tárggyal elfogultan azonosuló magatartást — illeti, ennek is van számos káros kinövése.

A negatívnek nevezett e. egyértelműen elutasító álláspontot jelent, az indokolatlan lebecsülés eredménye. Esetenként társulhat a részrehajlóan pozitív önmagunkhoz való viszonyuláshoz, annak visszájaként is megmutakozhat. A saját múltunk elfogultan egyoldalú, csak-értékeket láttató szemlélete például elkerülhetetlenül a *mások* múltjával szembeni negatív e.-gal egészül ki. A kivételeket s a beteges önmarcangolást leszámítva ez a negatív e. általában nem az ilyen hangulatban élő társadalmi csoport önmaga tükrözésének módja (bár ilyenekkel is találkozunk, hiszen a befelé néző negativizmusnak, a saját volt-magunk lebecsülésének az esetei is léteznek), rendszerint kifelé, más társadalmi közösségek, jelenségek elutasító gondolati másaiként létezik.

Az e.-állapotnak — legyen bár (igenlő) önteltség, hajbókolás avagy (nemleges) lebecsülés — fő jellemzője az *elvontság*. Az elvontság kategóriájának bölcséleti tartalma a sokoldalú konkrétság ellenpólusán keresendő, a gondolati kiemeltség, elszigeteltség jegyét viseli magán. Az elfogult ember vagy közösség sohasem látja a maga életes sokszínűségében e.-ának tárgyát. Tartózkodik attól, hogy a konkrétsággal mérje össze elfogult tudattartalmait. A konkrét sokrétség — az e. halála; az elvontságban kiemelt oldal visszahelyezése az összképbe — felbomlasztja az absztraktságból táplálkozó e.-ot. (Emeld ki a sokdimenziós létből azt az oldalt, amelyben különbek vagyunk másoknál, nagyjátsd föl ezt a pozitívumot, s megkapod önmagunk elfogultan elvont képét. Helyezd bele a konkrét összefüggéshálózatba az elvontan elszigetelt oldalt, s meglátod: érdemeink mellett hibáink is vannak, a magunk „különb“-sége nem zárja ki mások másban különb voltát, s íme, az elfogult kép szertefoszlik.)

Az elvont és konkrét ilyen egymásnak fordulásából kivételes esetekben furcsa összefüggések adódhatnak az e.-állapotban élő emberek életében. Ritkán ugyan, de előfordulhat az, hogy a gondolatiság és viselkedés elkülönül egymástól, tekintettel arra, hogy az előbbit — az e. jelenléte miatt — az absztraktság, az utóbbit pedig — mivel a magatartás mindig *adott* helyzetben mutatkozik meg — a konkrétság hatja át. Kialakulhat hangulatként mondjuk a faji előítéletből táplálkozó elfogultság, a sötétbőrűek lebecsülése mint elvontság, ami nem zárja ki azt, hogy az ilyen e.-lelkületű ember ne tarthatna fenn baráti, egymást becsülő kapcsolatot Tommal, a négerrel. A konkrétság és absztraktság kettőssége azonban nem ad feloldozást az elvontságban is mindenképpen elítélendő e. bűne alól. Egy kollektív hangulat akkor is antiérték a társadalomban, ha csak a másokat elvontan lenező gondolatiságra támaszkodik, s ha ez kivételesen nem szívódik föl a konkrét személyközi kapcsolatokba. Ez a helyzet azonban nem lehet tipikus. Az e. rendszerint nem zárkózik be az elvontságba, nem marad meg tudatos vagy nem tudatos (tudat alatt átél) gondolati tartalomnak, hanem áttevődik a konkrétságra, átszövi az egyedi helyzetekben megmutakozó viselkedést. Tehát nem az a gyakori, hogy a sötétbőrűekhez elfogultan viszonyuló fajgyűlölő ne gyűlölje Tomot is.

S ezzel már el is érkeztünk a gondolatiság és a gyakorlat kapcsolatához, oda, hogy az e. — mivel viselkedést, tetteket dirigáló energiával rendelkezik — lényegében a társadalmi kapcsolatok milyenségében feloldva létezik. Az e. tehát számunkra adottan tulajdonképpen elfogult *cselekvés*.

Ebben az összefüggésben az e.-ot akár tettekre serkentő hajtómotorként, állpozitív mozgatóként is kezelhetjük. Akik abban az ábrándban élnek, hogy a csoport, amelybe tartoznak, különleges képességekkel van felruházva, arra gondolhatnak, hogy saját cselekvésükben éppen e. rendkívüliség nyilvánul meg, s ez magabiztossággal, önbizalommal töltheti el őket, tetteire ösztönözhet. S hogy mégis állpozitívnek nevezük ezt a tett-irányítót? Ez azért jogos, mert az e. élesztő-kelesztő erejéről előbb-utóbb kitérünk: csak a feltételezés birodalmában létezik, s ez a felismerés önmegszüntető hatású. Továbbá látszatpozitív az e. mozgatóereje azért is, mert a cselekvésre ösztönzést sohasem önmagában, hanem a cselekvés milyenségétől függően értékeljük. Márpedig az e. jegyében született tett axiológiailag vizsgálva mindenképpen beárnyékolja saját mozgatóit. A részrehajlás, az egyoldalúság a tudatiságból kilépve a társadalmi igazságtalanság formáját ölti ma-

gára, az elfogult viselkedés igazságtalan, mert hamis szubjektív indoklással előnyben részesít vagy hátrányos helyzetbe hoz másokat, azokat, akikben az elvontság elve alapján vagy csak a „szívemnek kedvest“, vagy csak a „nem kedvemre valóit“ láttatja. A konkrét ember ilyenkor a maga sokfelületűségével és összetett lényegiségével homályban marad, nem a személyisége, nem a jó és rossz tulajdonságainak ilyen vagy olyan aránya, rátermettsége vagy hozzá nem értése lesz a vele szemben elfogultak hozzá való viszonyának meghatározója, hanem az a kiemelt, az adott összefüggésben esetleg nem is lényeges jegy, amely az egyén összetevőiből kiszűrve méltánytalanul előnyös vagy hátrányos helyzetbe juttatja. Nem véletlen, hogy a kommunisták munkája és élete, a szocialista etika és méltányosság elveinek és szabályainak Törvénykönyve határozottan leszögezi azt az alapelvet, hogy mindig az egész embert kell megítélni, „határozottan szembe kell szállni a szubjektívizmussal és az önkényességgel a káderek megítélésében és előléptetésében“. Nos a tudatokat eltöltő e. éppen abban tárgyiasul, hogy egyoldalúan-szubjektív, önkényesen-részreahajló tetteket fakaszt emberek ellen vagy javára.

Az e.-ot azonban nem lehet egyértelműen cselekvést motiváló-vezérlő funkcióval főruházni. Nem kizárt az sem, hogy ez a társadalmi mozgást katalizáló elem esetenként éppen a cselekvés hiányát involválja. Ez a tettebénítő összetevő nem más, mint az e.-gal együttjárható indokolatlan *megelégedettség*. Az a közönség például, amely abban az elfogult hitben él, hogy minden tagja született műszaki zseni vagy született poéta, nem sokat fog tenni annak érdekében, hogy köréből tényleg nagy feltalálók és költők kerüljenek ki. A megelégedettség, ha nem a valóság, hanem az e. formálta ki, sohasem jó tanácsadója a tetteknek. A tunyaságot árasztó megelégedettség magán viseli az e. fő jegyét, az egyoldalú fölnagyítást. Egy olyan mentalitás, amely földicséri az adottat, s úgy állítja be az általunk elértet, mintha ennél többet egyáltalán nem lehetett (nem lehet) elérni — elfogultan egyoldalú látásmódja miatt torkoll bele a dicsekvő önteltségbe. A dicsekvés úgy is fölfogható, mint szavakba öntött e., márpedig aki sokat dicsekszik hőstetteivel, annak aligha jut ideje az igazi hőstettek aprólékos előkészítésére. Az e. — az alaptalan megelégedettség — a magunk dicsérete olyan hármasság, amely aligha foghatja közre az igazi, tette ösztönző energiákat.

Az e. nem korlátozódik az értelmi (a valóságból egyes oldalakat egyoldalúan kiemelő) és gyakorlati (a kérdőjeles cselekvést mozgató vagy erőket elfojtó) vonatkozásokra. Ott van a harmadik lényeges dimenziója is: az *érzelmi* tartalma. Az emberek vagy embercsoportok ugyanis sohasem számukra különbözős tükrözés-tárgyhoz viszonyulnak elfogultan, amivel szemben (iránt) e.-ot tanúsítanak, azt vagy megvetik (felfokozottan: gyűlölik), vagy szeretik (fölhevítetten: rajonganak érte). S ha az e.-nak van megbocsáthatatlan bűne a társadalomban, akkor ez többek között abban jelentkezik, hogy magasztos érzelmekhez társulva akár a legnemesebb érzéseket is beárnyékolhatja. Nincs a hazaszeretnél szentebb érzelem, de az e. egyoldalúságán keresztül tükrözött haza nem a konkrét-sokoldalúságában létező szülőhaza, hanem annak csak bizonyos szögben beállított, egyetlen nagyító vagy homályos tükörben megjelent képe. Ha a hazáját egyoldalúan értékelő ember ezt állítja: az én hazám lakói a legszorgalmasabbak, a legbecsületesebbek, ez a vidék a legszebb, itt dalolnak-táncolnak legszebben, és így tovább, sorjázza a leg-eket, sokkal inkább e.-áról, mint valóságos tartalommal töltött hazafias érzéséről tesz tanúságot. Az ilyen *leg-es* ítéletek ugyanis általában kétfélék: lehetnek tény-ítéleteknek szánt felsőfokok, ilyenkor a másokfelettség sugalmazása telíti e.-gal őket, s lehetnek ízésítéletek, amelyekbe az e. az által szívódik föl, hogy hiányzik belőlük a viszonyítási alap, az a bizonyos „számomra“. *Számomra* e. tájak dalaitáncait a legszebbek, *számomra*, aki itt születtem, nincs szebb táj a szülőföldnél, és így tovább — ime az e.-tól mentes patrióta érzés ízésítéletekbe öntése, s a haza iránt ekképpen táplált szeretet a maga tárgyilagos-érzelmi tartalmával nem fogja kizárni azt, hogy mások a *maguk* hazáját érezzék *leg*-nek.

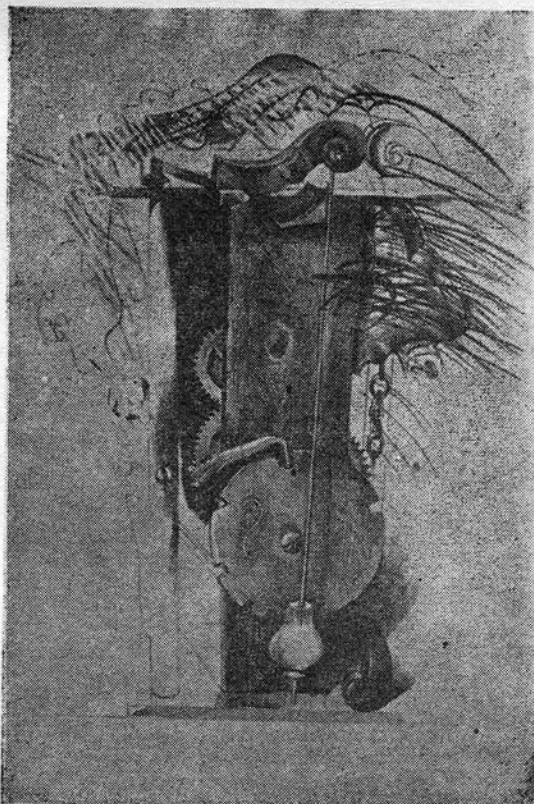
Az e.-ban — hacsak nem a végletes tudatos e.-ről van szó — az érzelem általában elnyomja a rációt. Nem az értelmi mérlegelés, nem az ész valóságot boncolgató erőfeszítése nyomán formálódik ki az e.-állapot, hanem sokkal inkább úgy, hogy az emotivitás uralja benne az ésszerűséget. A baj csupán az, hogy ebben a kapcsolatban a látszat megfordítja ezt a viszonyt. *Úgy tűnik*, hogy az e. pártos kiállás, irányzatosság, érvekre épülő állásfoglalás valami mellett. Történik ez azért, mert a lagymatag véleményélküliségnek mindkettő — a tudatosan harcos és az elfogult-érzelmi álláspont — egyaránt ellenpólusa. Csakhogy míg a tárgyilagosság-gal társuló pártosság tudatos kiállást fejez ki valami mellett, látva azt a bizonyos „antivalamit“ is, amivel ez az észérvekre építkező magatartás ugyanakkor szembe fordul, addig az e. jellemzője éppen az indoklás nélkülség, a félbevágottság, a csak-valamit-látás, legyen ez a valami a vele feltétlen azonosulás vagy az elutasítás

tárgya. Márpedig ez a legnagyobb mértékben a rációt semmibevevő viszonyulási mód.

Az is csak a látszat körébe tartozik, hogy az e. az érdeklődésnek, a figyelemnek az összpontosítását jelentené valamire, annak érdekében, hogy az adott terület élesebb körvonalakkal jelenjék meg, s ilyen értelemben rokonságban volna a részleteket megismerni akaró törekvésekkel. Az a szaktudós, aki egész életét egyetlen szűk jelenségcsoport alaposabb megértésére összpontosítja, még nem nevezhető elfogultnak. Az e. csak akkor fogja jellemezni, ha szakbarbárként — érzelmileg is — egyoldalúvá válik, részrehajlóan csak saját kutatási tárgyát tartja fontosnak, s nem látja meg (nem akarja meglátni) más tudományok szerepét.

Az e. tehát csak látszat szerint nagyítóencse, valójában szemüveg, amely megszüri a világot, csak azt engedi át, ami viselőjének kedves vagy ellenszenves, s így andalító érzelmeket, a tudat rációt nélkülöző — azonosuló vagy elutasító — beállítódását s az ennek megfelelő viselkedést gerjeszti.

Nem közömbös társadalmunk számára, kik, hányan és milyen effajta szemüveget viselnek.

Szilágyi Zoltán:
A Naptár-sorozatból

Színlátás és térformálás

Bukaresti tárlatok margójára

A fényteltettségek, az elegánsan oldott színlátásnak az a kultusza, amely a minden szempontból leghatásosabb román festő, Nicolae Grigorescu munkássága nyomán terjedt el a román festészetben, olyan jelentős szerepet játszott a századfordulótól jőformán máig, hogy már-már nemzeti sajátosságként tűntethető fel. Talán nem túlzás azt állítani: nagyjából fél évszázadon át sikerek és kudarcok forrása volt a Bukarest vonzókörében élő festők számára, hogy milyen mértékben voltak képesek vagy képtelenek alkalmazkodni ehhez a konvencióhoz. Márpedig Bukarest vonzóköre az első világháború előtt az egész országra kiterjedt. Valamelyest változott a helyzet a két világháború közötti korszakban. A nagybányai iskola ugyan sehogyan sem konszolidálódott újra, szerény másodvirágása idején távol állt attól, hogy amolyan romániai Münchenné váljék Bukaresttel szemben, az alig néhány évtizeddel előbb még forradalmasnak mondható nagybányai konvenciók reménytelenül konzerválódtak, helyi értékűvé minősültek át, maga az iskola már nem volt képes megújulni. Viszont néhány kulturális központban, elsősorban Kolozsvárt, számottevő művészekkel gyarapodott és fölpezsdült a művészeti élet, anélkül azonban, hogy akár hagyományos, akár valamely modern irányzatos platformon iskoláknak nevezhető csoportosulások szerveződtek volna. A Bukaresten kívül élő festőknek tapasztalniuk kellett, hogy a fővárosban honos színlátáshoz hasonulva lehet a legkönnyebben érvényesülni; akadtak, akik ezzel (több-kevesebb sikerrel) meg is próbálkoztak, mások pedig szembenéztek azzal, hogy csupán szűkebb körben válhatnak népszerűvé.

Durva egyszerűsítés volna ezt a helyzetet úgy értelmezni, hogy az utóbbiak a provincializmus alternatívája mellett döntöttek. Durva és igazságtalan volna ez a beállítás még akkor is, ha tényként ismerjük el, hogy e festők nagy többségét valóban rabul ejtette a helyi természeti környezet, vagyis helyi szinten szolgálták ki a helyi közönségigényt. Valóságos, mert csakugyan értéket teremtő mentőkörülmenyként említhetjük, hogy számos, megörökítésre érdemes tájegység várt festői felfedezésre, a festők érdeklődése akkoriban terjedt fokozatosan túl Nagybánya vidékén. S a tapasztalat, a mi történelmi tapasztalatunk azt bizonyítja, hogy a festői feltérképezés szükségszerű előzetes fázis ott, ahol nem érvényesül egy metropolisz természeti környezetet semlegesítő konkrét-vizuális és elvont-szellemi hatása. Előzetes fázis, mondjuk, mert a festői problematika viszonylagos függetlensége vagy legalábbis párhuzamos érvényesülése a környezeti tárgyi motívumok sugallta „közvetlen” mondanivalóval — megfelelő művészeti potenciál jelenléte esetén — a városiasodás előrehaladásával szükségszerűen következik be. (Romániai viszonylatban ez a folyamat nagyjából most, a hetvenes években zárult le.)

A provincializmus köntöskében jelentkező átlagteljesítményekkel szemben Erdélyben már a húszas-harmincas évek során érvényesültek olyan törekvések, amelyek meghaladták ezt a szintet. Hogy a couleur locale a posztimpresszionista tanulságok ismeretében milyen rangos művészet forrásává válhat, az lemérhető egy Aurel Ciupe, egy Tasso Marchini és csúcsteljesítményként egy Szolnay Sándor művészetén. Emellett a modern irányzatok közül megfigyelhető az expresszionizmus erős vonzása egyes művészekre. A kedvezőtlen vagy inkább elégtelen anyagi és szellemi körülmények közepette azonban ez az irányzat viszonylag „tisztá” formában csupán rövid ideig jutott érvényre egyes művészek munkásságában — például a Temesvárt élő Podlipny, a brassói Mattis-Teutsch és a Zsögödről Kolozsvárt-Brassót-Marosvásárhelyt hódító Nagy Imre korai műveiben. Mattis-Teuschot kivéve, aki más tekintetben is kivétel, az említettek és azok is, akik kubista-konstruktív vagy egyéb inspirációs alapról indultak el, a modern stílus-eszközöket hamarosan olyan témák, illetve mondanivaló ábrázolására „törték be”, melyekben a konkrét érzékletes mozzanata dominált, s nem az elvont eszmiség. Hogy ez a művészi érték szempontjából mennyiben negatívum vagy/és pozitívum mai perspektívából nézve, azt esetenként külön-külön lehet és kellene már eldönteni alapos, jól betájtolt vizsgálódással. Jelen összefüggésben itt azt kell kimondanunk, hogy mivel a felmutatásra megválasztott valóságsgementum esetenként más

FRIEDRICH BOMCHES: PARASZTASSZONY

CORNELIU BABA: PORTRÉ

és más volt, s különbözött az egyes művészek értékrendje és viszonyulása a valósághoz, a magatartásnak ez a hasonlósága formai rokonuláshoz nem vezetett — ami a csoportos összetartozásnak lényeges eleme —, ellenkezőleg, az összkép tarkábbá válását idézte elő. Valamilyest egységes értékkritérium-rendszert kidolgozni így teljesen reménytelen feladat lett volna. Nem is akadt erre vállalkozó.

Ezzel szemben meglehetősen egységesnek hat a korszak fővárosi festészete. Túl a metropolis nyújtotta, egyáltalán nem lebecsülendő anyagi lehetőségeken és kötetlenségen, már azért is könnyen tehetett szert szupremáciára Bukarestben az említett színlátás, mert meglehetősen tágas, sokféle stílusirányzatot megűrő, illetve favorizáló platformján (kuriózumként: a késői román szecessziós festészet is megfért rajta) simán összebékülhetett a festői ábrázolás iránti átlagpolgári igény a Párizsban és Párizs felé tájékozódó műértők és sznobok modernségigényével. Persze, ez a festészet átlagszínvonalát tekintve is rangos volt, nem mellékesen azért, mert ugyanakkor a román alföld sajátos színviszonyai tükröződtek vissza benne. Rangját és tekintélyét olyan, az atmoszferikus oldottság iránt kevésbé érzékeny, klasszikus hagyományokból kiinduló festők hasonlúsa is emelte, amilyen például Petraşcu volt; jól kivehető a fokozódó érdeklődés a fényteltettség iránt egy Luchian, egy Tonitza életművében, anélkül hogy ez eredetiségük rovására ment volna. De beilleszthető ebbe a folyamatba a román festészet nagy magányosának, Theodor Palladynak a művészi fejlődése is. Noha Pallady e szecesszió jegyében indult, Párizsban a megtért, a tiszta színekkel való tobzódásból kiábrándult fauve-ok stílusa hatott rá sorsdöntően. A vele ekkor teljes joggal egyivásúnak érzett és tudott Matisse-t későbbi, látványos megújulásában Pallady már nem követte, holott éppen indulására gondolva, lehetetlennek kell tartanunk, hogy ne ismerte volna föl, milyen szédületes perspektíva nyílt ezzel a modern festészetben. Pallady festészete persze határeset, színakkordjai nemcsak a fényteltettségtől temperáltak, ő a román festészetben máig páratlan merészséggel mondott le a színben tetszetős, látványos ábrázolásról, és vállalkozott a színek megtörésére, nem mes szürkékbe ágyazására. Fanyar, intellektuális művészete alighanem ezért maradt egyedülálló.

Külön tanulmányt érdemelne annak részletes nyomon követése, hogyan érvényesül az ozmózis a dobrodzsai színélménnyel Bukarestbe érkező és ott megtelepedő, illetve a Bukarestből nyaranta rendszeresen oda leránduló művészek munkásságában. Egyfelől a paradus, teljesen pormentes, izzó színekben pompázó és ugyanakkor néprajzi egzotikummal is szolgáló dobrodzsai táj kétségtelenül megújító, fölfrissítő hatással volt az oda lejáró festőkre, másfelől azonban a dobrodzsai indulású festőknek éppen a legkiválóbbjainál figyelhető meg a helyi színektől való, mondhatni törvényzerű eltávolodás, párhuzamosan művészetük professzionizálódásával. A legtipikusabb példa erre Ciucurencu művészete. Az a csupa hús-vér-föld ízű, színpompás, szinte tapintható testiségű líraiság, amely a harmincas-nyegenes években festett műveit jellemzi, a későbbiekben fémesen csengő akkordokkal ható, elvont színírává, egyfajta „tiszta”, rafinált festői absztrakcióvá szublimálódott, melybe a valóságmotívumokat esetenként megújuló festői bravúrral, már „kivülről” kell becsempészni, jelzésszerűen, vázlatos ecsetrajzzal. Es jellemző módon, a mesternek ez az utóbbi stílusa teremtett iskolát a jelenkori román festészetben.

A két világháború közötti korszaknak kivált az első felében természetesen szóhoz jutottak Bukarestben más irányzatok is, érvényesült például egy modernizált hagyományos realizmus, melyet a társadalmi problémák iránti fokozottabb érzékenység jellemezett, és amely részben összefonódott az akkor jelentkező népies törekvésekkel. Hazahozták a Párizst járó művészek a mindenféle avantgarde irányzatok hírért és tanulságait, ebben a vonatkozásban azonban kereken kimondható, hogy néhány elszigetelt példától — például M. H. Maxytól — eltekintve a kubista-konstruktivista törekvések, de még az expresszionista törekvések sem tudtak igazán meggyökerezni, a szürrealizmusról már nem is beszélve, noha annak egyik nemzetközileg elismert, korai nagysága, Victor Brauner nemcsak hogy innen származott el, de jelentős munkái maradtak itt (ma a bukaresti Művészeti Múzeumban láthatók).

Hogy a tárgyalt színlátáson nevelkedett bukaresti műkritikusok, illetve műtörténészek milyen szervesen érzékelik ezeket az utóbbi irányzatokat, s hogy még az alapproblémák terén is sok minden tisztázatlan maradt, jól érzékeltethetjük azzal, hogy a romániai festészet történetét összefoglaló, *Pictura românească* című reprezentatív kiadványban a (joggal) expresszionistának nevezett Hans Eder festészetét, „filozófiai végkicsengése” tekintetében, Victor Brauner művészetével véli rokonítani Marin Mihalache. És még egy szembetűnő példa: a bukaresti Művészeti Múzeumban, 1977 júliusában kiállításon mutatták be a romániai múzeu-

mok és műgyűjtemények expresszionista anyagát; a meglepően gazdag (alig-alig közismert) anyagban a hazai képviselőket mindössze a következőkre terjedt ki: Leon Alex, Marcel Iancu, Iosif Iser, Aurel Jiquidí, Mattis-Teutsch, Alexandru Phoebus, Lascăr Viorel és — ki tudja miért? — Nicolae Tonitza, (Hans Eder viszont hiányzik.)

Bukaresten kívül, mint arról már szó volt, sem a társadalmi, sem a művészettörténeti feltételek nem voltak érettek arra, hogy bármely akkori „izmus“ a maga „tisztaságában“ tartósan érvényesülhessen. Bukarestben pedig az elutasítás mechanizmusa hiúsította meg e törekvések meggyökerezését.

Úgy hisszük, ebben a kontextusban kell keresnünk a megoldást a Mattis-Teutsch-paradoxonra. Közismert, hogy a Brassóba hazatelepülő Mattis-Teutsch János kezdetől — nemzetközi kapcsolatainak fokozatos leépülésével párhuzamosan pedig mindinkább — bukaresti kapcsolatokat keresett, elsősorban művészi elszigeteltségének enyhítése végett; kevésbé közismert viszont, hogy az érvényesülési lehetőségekkel összefüggő és elvárati személyes kapcsolatok felvételére irányuló törekvései mellett művészetében is nyoma van a szemléleti közeledésnek. A már említett kiállításon is szerepeltetett, sajátos mattis-teutsch-i tájképeken feltűnik például, hogy a *par excellence* expresszionista formalításra valló, rajzos körvonallakkal hangsúlyosított színteltekkel felépített kompozíciók belüli, szinte észrevétel nélkül, szerepet biztosít a valóris térformálásnak is. Kései alkotó periódusának alapproblémáját — és problematikusságát —, paradoxális jellegét pedig alighanem abban határozhatjuk meg lényege szerint, hogy a még mindig doktrinér módon felfogott konstruktivista-expresszionista stíluseszményt igyekezett a fentebb tárgyalt színlátás-konvencióval egyeztetni. A reménytelenül kibékíthetetlen ellentmondást persze csak felemás módon tudta áthidalni, mintegy előrevetítve a Ciucurencu-iskola ellenkező véleltől induló, de lényegét tekintve hasonló kísérleteinek a sorsát, amikor az utóbbiak narratív-tematikus igénnyel föladatai társadalmi rendeléseknek igyekeznek eleget tenni.

Úgy hisszük ugyanakkor, hogy nem véletlen, hanem valósággal törvényszerűnek mondható, hogy a festői problematikának jobbára a fényteltett színek temperált, hideg—meleg kontrasztjára redukált felfogásával szemben, végül is egy olyan festő tudott valóban hatásosan föllépni Bukarestben, aki egyenesen a rembrandti—grecói hagyományokhoz visszanyúlva alakította ki stílusát. Ebbe a román festészetben azért nem teljesen előzménytelen-rokontalan — Petruscuval például összefüggésbe hozható — nemes és egyéni újklasszicizmusba oltódhattak aztán szervesen a fiatal nemzedék egyes tagjainak szétfutó, újabban például fotografikus tárgyiasságra irányuló törekvései, s ebből nőttek ki többek között a szürrealizmus legáltalánosabb formáiban — pontosabban: formailag helyesen — megkísértő próbálkozások. Jellemzőnek kell találnunk ebben az összefüggésben, hogy míg Ciucurencu tanítványai közül sokan csak nagyon nehezen tudnak, vagy egyáltalán képtelenek elszakadni művészi köldökzsinórjuktól, addig Corneliu Baba növendékei viszonylag simábban önállósulnak, jóllehet ideig-óráig legalább annyira mesterük hatása alatt állottak, szinte kivétel nélkül.

Corneliu Baba művészetének katalizátor szerepét-jellegét különösen érdekes módon domborfította ki egy brassói művész közelmúltban történt bukaresti bemutatkozása.

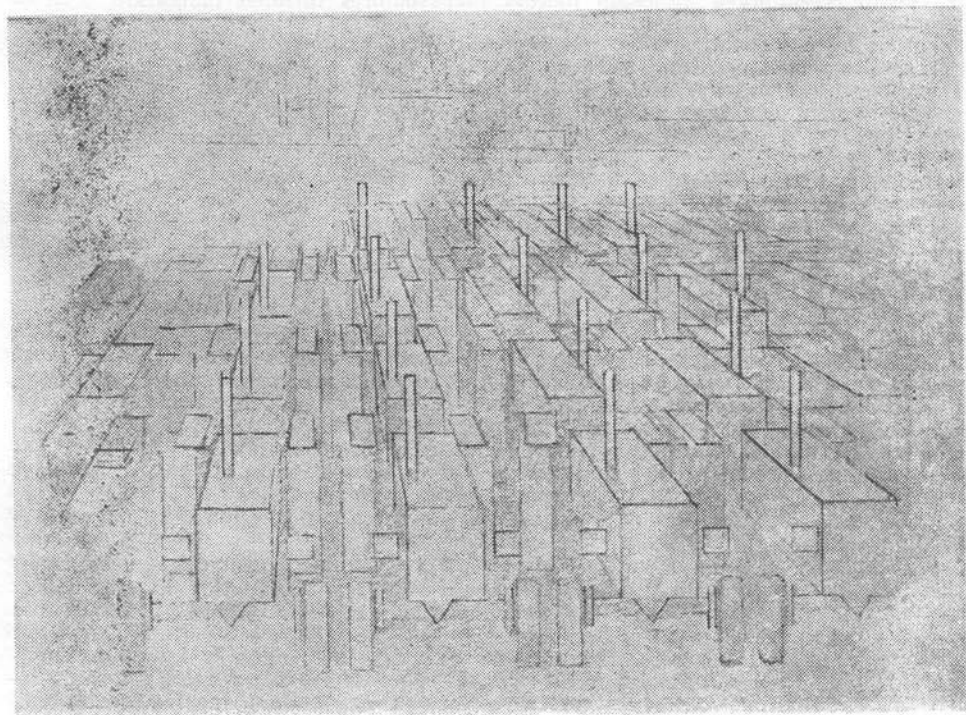
Friedrich Bömches bemutatkozása a Dalles-teremben az 1977-es év bukaresti felfedezésének mondható. Ez a romániai német festő, akinek a külföldi sikereiről inkább csak a szakmai közvélemény tudott, s aki az utóbbi években mindig csupán néhány, de mindig jelentős, az átlagból kiemelkedő festménnyel vagy grafikával szerepelt az országos tárlatokon, gyűjteményes kiállításával nem kevesebbet igazolt, mint azt, hogy egy hiányzó, még véglegesen hiányzóan elkönyvelt fejezetet pótol a romániai festészetben: a munchi, kokoschkai értelemben vett, tehát konstruktivista motívumok híján való expresszionista festészet fejezetét.

Bömches művészete valóban igen közelről rokonítható Oskar Kokoschka művészetével, másrészt pedig — Corneliu Baba festészetével. Az előbbivel az rokonítja, hogy villámgyorsan gesztusokkal színek tucatját csapja, spricelli, csorgatja váznaira, és ebből a színekvargásból mégis teljesen áttekinthető, markáns formát öltő kompozíció bontakozik ki. Corneliu Baba festészetével mindemellett — vagy inkább: mindennek ellenére — a sötét tónusokból fölparázsló, életesen lüktető, sokszínűségükben sem igazán tarka, mert mindig valamely alaptónustól áthangolt színviláguk révén rokonulnak Bömches képei. Viszont az a hatás, amely Babánál teljesen magától értetődő, hiszen ő vegykonyháján gondosan keveri a színeket, mielőtt fölvinné a vászonra, Bömchesnél teljesen váratlanul ér bennünket, mert belőle mintegy kirobbannak a festmények; kiállítását nézve az az érzésünk támad, hogy csupán az emberi munkabrárs határai korlátozzák termékenységét.

Bömches gözerővel dolgozik a festészet minden frontján; fest portrét, tájképet, kompozíciót forró, belső és hideg, szakmai szenvedéllyel, fest színesen és antiszínesekkel, képes a színt belefojtani a feketébe, és képes kiemelni belőle. Portréi bravúrosak, a személyiség jelentőségét emelik ki meggyőzően, lelki feltárulkozást inkább csak önarcképei szemléltetnek. Tájképei nem „síkáznak“, sőt meghatározatlanságukban olykor egyenesen meseszerűek, valami nosztalgia ömlik el rajtuk, mint egyébként kompozícióinak egész során, ahol nemcsak a színhangulat, de a motívumvilág sok *déjà vu*-eleme (lovak, szekerek, kendős asszonyok, magányos vándorok) is az egyszer volt, hol nem volt hangulatát ébresztik az agresszív kifejezési forma leple alatt.

Bömches festészete rendkívüli meggyőző erővel bizonyítja, hogy a festői kifejezés számára a szín egyszerre minden és semmi, vagyis a szín a szolga, s a művész az úr.

Friedrich Bömchesnek már van esélye arra, hogy ez a tanulság Bukarestben is méltánylást nyerjen.

Alexandru Ciucurencu: Traktoriok

Vallomások Leon Alexről — szóban és képben

A harmincas évek elején az erdélyi és bánági sajtóban cikkek sora adott hírt egy Leon Alex nevű művészről, aki Nagyváradról elindulva városról városra járt, s állította ki rajzait, melyek a társadalmi igazságtalanságok kíméletlen feltárásával hökkentették meg nézőiket, vagy lázas vívódások, örömök és meghasonlások sugallatával hangoltak emberi együttérzésre. Hűszegynéhány éves korára háromévi szabónaskodás volt már mögötte, dolgozott litográfusként, fényképet nagyított, s valamicske időt a nagybányai festőiskolában is eltöltött. A sajtó bőven és színesen aknáztá ki már-már legendássá vált romantikus nyomorát.

1936-ban látványos fordulat következett be Leon Alex életében. Számot adott magának arról, hogy grafikájában a társadalmi-irodalmi mondanivaló eluralkodott a képzőművészet sajátos kifejezési formáinak rovására. Az addigi, csaknem kizárólagos fekete-fehér szénrajzok sem elégitették már ki: a színek vonzásába került. És barátai, pártfogói segítségével kijutott a művészetek fővárosába, Párizsba.

Művészete letisztult; a korábbi fény—árnyék hatású szénrajzok után a tisztán grafikus vonalvezetésű tollrajzra vált át, ám eleinte főleg gouache-sal festett, halatlantul érzékeny színhangzásokkal, majd fokozatosan áttért a nagyobb arányú és jelentőségű olajfestményekre. Társadalmi mondanivalói semmivel sem voltak kevésbé határozottak, sőt, valóban művészi nyelvezetükkel erőteljesebben érvényesültek.

Gyors és tüneményes pályafutása volt, a szabóműhelytől az École Ransonig, ahol a világhírű szobrásztanár, Maillol korrektor asszisztense lett a művészi rajz szakon. Főfigyelték rá. Tanári tisztséggel kínálták skandináv és dél-amerikai iskolákban. Aztán ez a meseszép merész magasbatorítás hirtelen hanyatlott a semmibe: hazatért, hogy családját meglátogassa, itt fogta a háború, s a halálhozó kavargásban, megaláztatások, menekülések, majd harcok helytállások közepette (Ukrajnába vitték egy büntetőszázaddal, majd onnan eljutott a partizánokhoz) — elpusztult. Most volna hetvenéves — de csak harminchat jutott neki az életből.

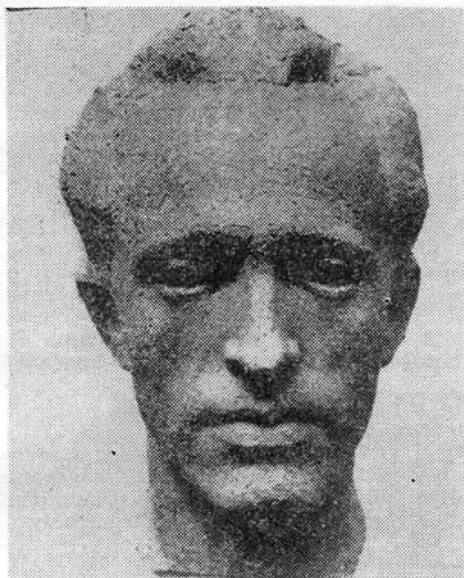
Mesterem és irányt mutató idősebb barátom volt. Fiatalságom felejthetetlen része, emléke. Ezért a háború végeztével, miközben még hazatérésem vártam, már gyűjteni elkezdtem szétszórta műveit — személyes megbízása volt ez ott kint a hadműveleti területen —, de összegyűjtöttem életének, munkásságának számos dokumentumát is. Megannyi mozaikkövet lényének és létének — jelentős művészetének, érdekes művészegységének — összképéhez.

Leon Alex arcai

Szoborportróját holland művészbárátja készítette Párizsban. Szőnyi István temesvári festőművész, aki egy ideig Leon Alex szobatársa volt a francia fővárosban, csak annyit tudott a szobrászról, hogy kitűnő marxista, igen vonzó ember, a nevét azonban elfelejtette. (1. kép)

A hollandus egyike volt azoknak a művészbárátoknak, akik odakint hamarosan mellé álltak, felismerték hallatlan tehetségét, megérezték egyéniségének báját, varázsát, lenyűgözte őket folytonos lázban-égése, izzása, minden akadályt legyőző alkotni akarása. Talán ez kapta meg nyomban Leon Alex megerkezése után Tihanyi Lajost, s talán ezért fogadta és bátorította korunk egyik legjelentősebb művésze, Marc Chagall.

A holland szobrász klasszicizáló arcképe a feszítő és összetartó elemek teljes egyensúlyával — nyugalmat áraszt. Nyoma sincs rajta Leon Alex késő-kamaszos szertelenségének, állandó készenlétének, amellyel az élet kérdéseit vizsgálta és élte. De éppen nyugalmával és erejével közvetíti modelljének rejtettebb lényegét: elmélyültségét és jellemének erejét. A portré még részleteiben is követi a klasszika szabályait, kontraposztot kerülő függőleges tengelyével, a rendezett hajviselettel, az egymásba olvadó, kivezetett arcformák nagyvonalú megfogalmazásával, a meztelen nyakrésszel; mindössze a felület hűvös elsimításáról mondott le a szobrász az életesebb, szabadabb, vibráló megmunkálás kedvéért.

1.

2.

Leon Alex pipás portróját G. Sándor készítette, helyesebben alkotta, mert több, sokkal több a megszokott fotóportrénál: a fotóművész vallomása a képzőművészről. Mindjárt a háború utáni években sikerült megszereznem, egyike a legkorábbi Leon Alex-relikviáknak. Azóta sokszor elnézegettem a kifejezés, a mozgás természetességét, igazát, a megvilágítás lágy tónusait. Leon Alex öltözéke a bohém és a „melós“ keveréke, arcán kamaszos könnyedségből, humorából, de elmélyültni tudásából is sikerült megragadni valamit.

1973 tavaszán a nagyváradi *Fáklya* részleteket közölt készülő Leon Alex-monográfiából. Az első rész megjelenése után G. Sándor nemes gesztussal kitette művét a volt Rimanóczy utcában, a nagyhídtól néhány lépésnyire lévő fotóműterem kirakatába. Szénceruzával, nagy betűkkel írta alá: Leon Alex.

— Gondoltam, ha már az életét megismerik, ismerjék meg őt magát is — mondta a *Fáklya* című helyi lap munkatársának.

A fotó a harmincas években készült, Leon Alex éppen „berendezte“ egy fászpincéből előléptetett műtermét. G. S., a művész szomszédja és szegről-végről rokona, átment megnézni, és ott fényképezte le. Művét még abban az évben kiállította Zürichben és Luxemburgban, s díjat nyert vele. (Műmellékletünkön)

A másik fotó is pinceműteremben készült, 1941-ben. Amatőr munka, beállítását maga a művész irányította, ránk csak az exponálás egyszerű művelete maradt. A rálátásos nézet érdekes dőlt síkokat eredményezett, s az alakot enyhén torzítja. Leon Alex elnyűtt melegítőt visel rajta, rendszerint abban dolgozott. (2.)

1940 és 1942 között, amíg az első nagyváradi büntetőszázaddal kivitték a hadműveleti területre, a hivatalosan kommunistaként számon tartott Leon Alex-nek semmiféle nyilvános szereplésre nem lehetett reménye. Kényszerűségből — öreg özvegy anyját is el kellett tartania — visszatért a fényképnagyításhoz. Ezt a művész számára megalázó munkát napi hat-nyolc órán át végezte. Zokszó nélkül. Egyszer sem hallottam kifakadni, hogy a szénporos „viserrel“, filccel kell máz-gálnia a „prindliket“, a félméteres nyersnagyításokat, ahelyett hogy az École Ransonban korrigálna, a rue de la Grande-Chaumière-ben. S a fázasztó, idegölő robotolás után, hallatlan kitartással, csaknem naponta krokizott, a félreállított, árnyékba taszított erős jellemek kitartásával, hogy a művészi munkától pillanatra se szakadjon el.

Akkortájt csaknem naponta segédkeztem neki a fényképnagyításnál; főleg a ruhákat rajzoltam, engem elszórakoztatott, ő már halálosan unta. Közben és utána rajzolni taníttatott, a legújabb párizsi irányzatokról beszélt, s gyakran krokiztunk együtt. Ha más modell nem akadt, egymást rajzoltuk. Egy ilyen gyors akvarell vázlatát (papírlemez; 0,240×0,185 m) sikerült utólag felkutatnom, engem ábrázol állva, amint éppen őt rajzolom. (Jelenleg a nagyváradi múzeumban — Műmellékletünkön.)

Leon Alex műtermei

Összesen három műterméről tudok. De milyen „műtermek“?!

1932-ben a garasos-híd és a vashíd között, a régi Fűzesfa-telepen, amolyan nyomortanyán húzódott meg (a volt Bolcsa utca 23. szám alatti rozszant épület azóta lebontották). Egy ócska magtárt parcelláztak ott apró cellákká, tömeglakásnak, s az egyiket ő kapta meg nagybátyjától, hogy ott nyugodtabban dolgozhassék.

„Műterme kisablakos, alacsony tetőzetű, mestergerendás apró lyuk, szélteben-hosszában alig több két lépésnél — írja Gábor István a *Brassói Lapokban*. — Egészen künn a periférián lakik. Ennek az utcának már nincsen neve. Ennek a háznak már nincsen száma. Ez már olyan messzeségben van a ház és az utca fogalmától, olyan jeltelenségben, hogy egyedül már oda sem találni.“ És tovább: „A »műterembe« való belépéskor erősek az akadályok. A festő baltát hoz, és kivágja a földet az ajtó alatt. Csak így lehet belépni. Az előző nap vihar volt, a szél odahordta a földet... Most, így a balta segítségével megnyílik az ajtó. A szag, ami kiárad, elviselhetetlen. Egy nap hősege és szegényszaga szinte koncentrált elviselhetetlenségben. [...]

Mellette jobboldalt és baloldalt hasonló nyomorlakások. S ő köztük annyira beékelte s annyira köztük élő, hogy nem is láthat másfelé.“

Magatartás volt ez. Leon Alex elhagyta a szülői házat, hogy teljesen a művészi munkának éljen. Kiköltözött a város belsejéből a nyomorgókhoz, „roggyant házak tüdőbajos, repedt falai közé“, egy olyan világba, amelyről a biztonságban és jólétben élő polgár csak rendőri riportokból vagy napihírekből kapott homályos tájékoztatást.

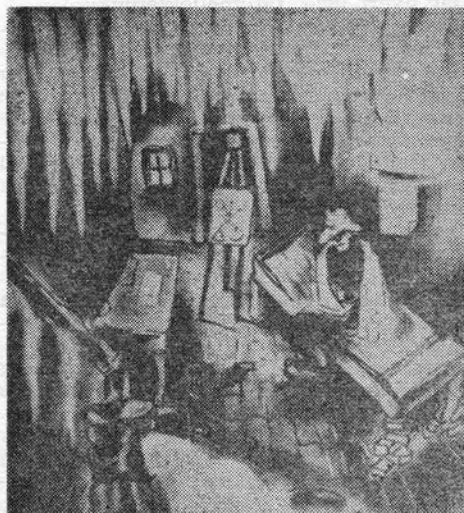
Nem mintha nem bántotta volna ez a helyzet. Mennyi álmat szőtt egy igazi műteremről! Hogy mekkora lesz, milyen lesz, hogyan szabályozza majd drapériákkal a világítást... De ezek az álmai sohasem valósultak meg. A valóság a fűtetlen, kicsi, sötét kamra maradt. Hányszor rajzolta meg önmagát, amint ott ül pokrócba csavarva a törtlábú priccsen, a dobkályhán át ömlik be a hó, a menyeyezetről pedig mint cseppkövek csüngnek alá a jégcsapok...

A Fűzesfa-telepen pályakezéskor dolgozott, s ennek megfelelő a „műtermet“ ábrázoló rajz is: a mélyen gondolkodó és érző, fanyar humorú, de még ki nem forrt művész munkája. (A lappangó szénrajznak csak fotóját sikerült megszereznem. — 3. kép)

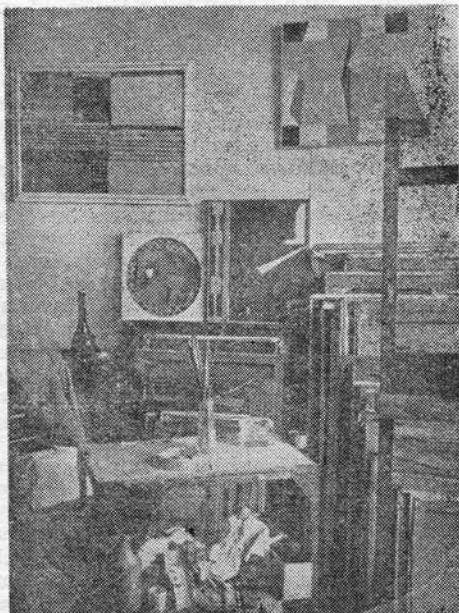
A következő, valóságos — párizsi — műterem nem az övé volt, csak ott lakott egy ideig.

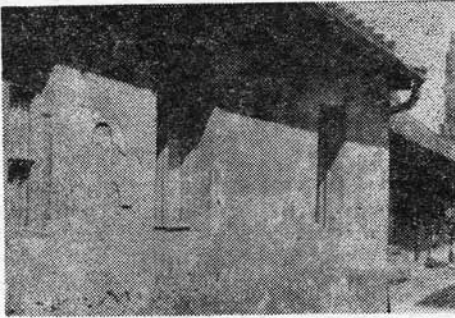
1936 őszén, kevéske megtakarított pénzzel, barátai segítségével (többek között egy Vámos nevű mérnök gyűjtött számára és adott nagyobb összeget, ám ezt az

3.

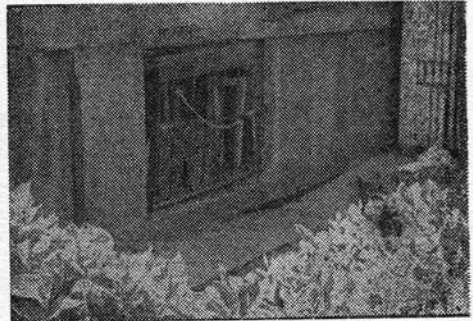

4.

5.

6.

embert sohasem sikerült megismernem) Leon Alex eljutott Párizsba. A *Korunk* szerkesztőségének ajánlásával kereste fel a *Párizsi Magyar Szó*, a kommunista párt ottani magyar nyelvű lapjának szerkesztőségét, ahol akkoriban Tamás Aladár és Bajomi Lázár Endre is dolgozott. Valószínűleg ők ajánlották be Tihanyi Lajoshoz.

Tihanyi, a fehérterror elől Párizsba emigrált festőművész és grafikus, a Café du Dôme ismert alakja, nyomban elszállásolta műtermében. Tihanyi siketnéma volt, de megtanult beszélni, s puhán, érthetően ejtette a szót, kivéve, ha indulatos lett, olyankor — Berény Róbert visszaemlékezése szerint — „úgy kopogtak a szavai, mint a skatulyában zörgetett kavicsok“. Indulatos volt és nagyszívű, szárnyai alá vette Leon Alexet, irányította, hosszan vitázott vele a művészetről, ő vitte el a rue de la Grande-Chaumière-ben működő École Ransonba is, ahol André Lhôte, a kitűnő festőpedagógus és Maillol, a világhírű szobrászművész korrigált.

Az itt közölt fényképet Leon Alex Párizsból küldte haza Nagyváradra. A falon Tihanyi pályája kései szakaszának absztrakt képei láthatók, oldalt egy széken Leon Alex zakója. Ebben a műteremben készültek Leon Alex első párizsi munkái, néhány tollrajz és gouache. (4. kép)

1940 és 1942 között két műteremmel is rendelkezett. Az egyik a lakása volt, a jelenlegi Tudor Vladimirescu (volt Csáky) utca 19. szám alatt, ahol anyjával lakott. Hosszú udvar mélyén egyszoba-konyha. A konyha kicsi, a szoba alacsony mennyezetű, ablaka közeli falra néz, tehát állandóan sötét. Két hálólhely volt benne, a szoba közepén pedig hevenyészett polcos állvány, azon tartotta kész műveit, a vásznakat, a festéket... Ott kellett festenie. Tulajdonképpen műtermében a fényképnagyításokat végezte, s olajjal nem dolgozhatott olyan helyiségben, amelyben szállong a szénpor. Mindinkább vonzotta az olajfestés, nagyobb méretű vásznakat alkotott — sötét sorsa ellenére csupa vidám, egészséges hangulatú művet. Mái is felzaklat, ha eltűnésükre gondolok. Helyzetéről így számol be Dési Huber Istvánnak 1941. január 10-i levelében: „Egy kis szoba-konyhás lakásban élek, ahol szinte lehetetlen festeni, egyrészt alig van naponta egy-két órán át tűrhető világítás, másrészt anyám nem bírja az olaj szagát.“ (5. kép)

Pár lépéssel arrébb, a szomszédos Luther Márton utcában, a 3. szám alatt állott Leon Alex fogász bátyjának és fogorvos sógornőjének háza. Takaros kis magánház, három szobával, a művész életkörülményeihez mérten valóságos paradicsom. Annak egyik fászpincéjét kapta meg műterem céljára. Apró ablaka a talajtól alig 10-20 centire van, hiszen a vágott fa nem igényel világítást — a műtermi munka annál inkább; naphosszat égetni kellett a villanyt. Leon Alex úgy érezte ott magát, mint megtűrt szegény rokon; ha látogatói kicsit hangosabbak voltak, nyomban leintette őket, meg ne hallják „a fentiek“, a „fentvalók“, akikről munkalehetősége függött. (6. kép)

Ott, abban a fászpincében fényképet nagyított naphosszat. Nagyvárad sajátos iparága volt ez. Apró, ócska, elnyűtt fényképeket gyűjtött be a szorgos ügynök, gyakran alig látszott már belőlük valami, azokat a vállalkozó laboratóriumában lefotózták, hatalmas nyersnagyítást készítettek róluk, a rajzoló aztán megerősítette a körvonalatokat, a szénporral fény-árnyék hatásokat hozott ki, s kívánatra kicifritta ékszerrel, ha női fotó volt, megtoldotta egy-két rendfokozattal, ha katonát ábrázolt, esetleg teljesen más öltözetet varázsolt rá. Az „egyfejes“ képért 2-3 pengőt fizettek, további pengőt minden fejért. Az egyfejes mutatósabb volt, ám keresni a sokfejesen lehetett. Rutinos rókák naponta 15-20 képet is megrajzoltak, Leon Alex nem volt képes ilyen tömegmunkára.

Életünk

Máig őrzöm megismerkedésünk időszakának emlékét. 1935 nyarán Leon Alex hosszabb időt töltött Nagybányán. A Klastrom-rét közelében bérelt szobát, más ott dolgozó művészekhez hasonlóan; falait teleaggatta rajzaival, olyan volt a szoba, mint egy kisebb kiállítás. A bányai baloldali értelmiségiek közül többen meglátogatták, és vásároltak műveiből.

Mi hárman testvérek nyomban összebarátkoztunk vele; mindig mókázni kész könnyedségével, aranyos, gyakran fájdalmas humorával, lelkesedésével a szépért, a művészetért, hamar megkedvelte magát. S amikor elmondta, hogy szeretne leereszkedni a veresvízi bányába, akkori pajtásunk, későbbi sógorom, Görög László engedélyt szerzett a látogatásra. Több főlvételt készítettünk, gyöngye amatőr fotókat, kettőt közülük sikerült megőriznem: egyik a bejárat előtt, másik lent a tárnában ábrázol bennünket. (7. kép — jobbról az első Leon Alex.)

Később Leon Alex meglátogatót minket, nővérem vásárolni akart tőle egy képet. Nagy mappában hozta el 10-15 rajzát, és sorra mutogatta őket. Az egyiket csontváz ölelt magához egy alakot, már nem emlékszem rá pontosan, ám felejtetetlenül vésődött emlékezetembe, ahogy a sokat betegeskedő kamaszok folytonos halálfélelmével reagáltam rá: — Halált nem veszünk! — kiáltottam. Nővérem rendreutasított, s végül a *Bánya* című képet vásárolta meg, talán helvi vonatkozásaiért. Ma is őri otthonában.

Lici. E. Lici. Szerelme, menyasszonya, igaz társa az életben és a halálban.

Jól talált az alacsony, vékonydongájú Alexhez. Kicsi volt, karcú, minden tagja gömbölyű, mozgásában az erősen rövidlátók óvatosságával. Nem szép, de vonzó. Mindig mosolygó, vidám lényke kellemes, megnyugtató légkört árasztott maga körül. (8. kép)

Már nem emlékszem pontosan, hol, hogyan ismerkedtek meg, pedig elmesélték. Azt tudom, hogy Lici éveken át varrásból élt Párizsban, már odakint is találkoztak, kitűnően beszélt franciául, szebben, mint Alex. Sokat olvasott, anélkül hogy társaságban csillogtatta volna ismereteit, inkább hagyta, hogy a többiek vitázzanak.

Egyik este az állandó kompánia nálam gyűlt össze, hogy az egyik, e célra nemrég szervezett kultagot — ugrassuk. Mindenkire kiosztottuk a szerepeket, Lici Párizsban élő költő volt, aki rövid verseit selyemre írja. Akkor este csak franciául szólalt meg, és remek kiejtése, odakint elsajátított argója, amit csak szórakozásból használt időnként, teljesen elbűvölte naiv áldozatunkat.

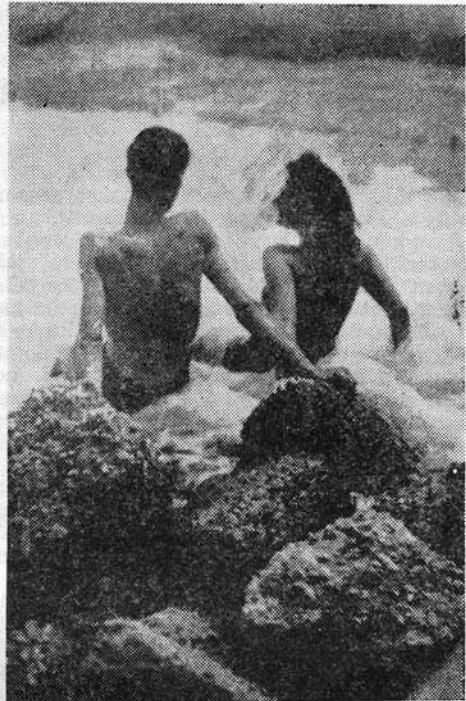

1. LEON ALEX (Grünfeld Sándor fotója)
2. LEON ALEX: KROKI BORGHIDA ISTVÁNROL (VÍZFESTMÉNY)

8.

9.

Egy nyáron át, 1941-ben, a Körös-gáthoz jártunk fürödni, négyesben. Alumban őrzöm a fényképet, amelyet Alex készített kettőnkről, egy Evi nevezetű vörös hajú, ferde szemű, rendkívül csinos leánnyal, az együttes negyedik tagjával (9.). Alex a zsebéből sohasem hiányzó vázlatfüzetbe töltőtollal krokizta naphosszat a napozókat, Lici rendszerint felolvasott valami újonnan szerzett könyvből vagy folyóiratból.

Nem leveleztünk Alexszel, hiszen 1940 és 1942 között együtt voltunk nap mint nap. Mindössze egy levelezőlapot őrzök tőle, Váradról írta nekem Szatmárra, ahonnan rövid tartózkodásom idején kis csomagot küldtem a címére, benne valami jóval a társaság legtöbb tagjának. Alex nyomban megköszönte, bár tudta, hogy néhány nap múlva visszatérek. Adott a formára. Bizonyos formákra. Becsülte a szertartást. Ha ebédre, vacsorára hívták, virágot vitt, s ha nem volt rá pénze, rajzolt néhány szálát, s azt nyújtotta át kedvesen. Viszont nem adott az írás formájára. A lap jól jellemzi őt: helyesírása hibás, szavakat felejt ki, formája hevenyészett, de egyéni. Íme, a szöveg:

Ngys. Borghida István Szatmár, Hunyadi u. 25.

Dzsida!¹ Fene kedves tudsz lenni így már kezdem érteni azt a ferde szemű kis Bestiát. Igazán zavarba hozol minket mindent nagyon köszönünk (még ugyan Ági Magdának nem adtam át). Anyám remeknek találja a kávéét én a vattát² Isteninek a teát. Markovitsot ha találom megmondom. Címe Deák Ferencz u 2. Társaság majdnem soha sincs egygüt. Én othon kinlodom és káromkodom sokat. Be[.]néi³ ülök és firkálok leveleket estig. [Lici] fújja az orrom alá a füstöt. Nagyon kedves hogy irsz, köszönöm. Öllelek Alex. Sokszor csókollak Lici. Mi? Mi? csókol? Megálj, eszt fogom tenni Évivel.

Leon. Csáky 19 Nagyvárad.

¹ A becenevet (a „Gida” módosításával) Leon Alex adta nekem.

² A vattát fényképnagyításhoz használta.

³ Valamelyik nagyváradai cukrászra hivatkozik.

Newton és a mechanikai világkép

A tudománytörténet tanúsága szerint, az egyes korok szaktudományi ismeretei mindig jelentős befolyást gyakoroltak a kor filozófiájára és általános világnézetére. A tudományos kutatás eredményei tehát sokszor arra kényszerítik az embert, hogy a szaktudományok szűk keretein túl jelentkező problémáival szemben megváltoztassa felfogását. Mi a tudomány célja? Mit követelünk egy elmélettől, amely a természet jelenségeinek leírására törekszik? Az ilyen kérdések túllépik ugyan a szaktudományok — például a fizika — határát, de azokkal mégis szorosan összefüggnek, mivel végeredményben a tudomány alapján keletkeztek.

Talán nem tévedés azt állítani, hogy a *fizika* ilyen vonatkozásban kitüntetett szerepet játszik a többi szaktudományhoz képest. Ez azért lehetséges, mivel törvényei valamennyi szaktudomány törvényei között a *legáltalánosabb érvényűek* — ez pedig a fizikai mozgásforma jellegének következménye (vagyis annak, hogy minden kémiai, geológiai, biológiai, sőt társadalmi jelenség egyúttal fizikai jelenség is). Mégis a konkrét fizikai ismeretek rendszerint nem közvetlenül hatnak a filozófiára, hanem az objektív világ fizikai természetére vonatkozó általános nézeteken keresztül. Például a XVIII—XIX. század mechanisztikus (metafizikus) materialista világképét nem annyira az egyes mechanikai felfedezések ihlették, mint inkább a mechanika kiemelkedő sikerei következtében a fizika egészében érvényesülő meggyőződés, mely szerint végső fokon minden fizikai jelenség a mechanikai törvényszerűségek alapján értelmezhető.

A világ általános fizikai természetére vonatkozó kép kialakítása minden korban szükséges mind a fizika (és az összes szaktudományok), mind pedig a bölcsélet számára.

A XVIII. században és a XIX. század elején a filozófusok előtt új feladatok merültek fel, amelyek közül talán legfontosabb volt a bölcsélet és a különféle tudományágak viszonyának a tisztázása. A természettudomány sajátos módszereinek, az egyes szaktudományokra jellemző kutatási eljárásoknak a fejlődése többek között azt a feladatot is a filozófusok elé tűzte, hogy kidolgozzák és elméletileg általánosítsák a megismerés metodológiáját.

A megelőző század utolsó negyedében a mechanikában és a metafizikus materializmusban új irányzat keletkezett, melynek vezéralakja a Galilei halála évében született Isaac Newton (1648—1727.; az idén volt halálának kétszázötvenedik évfordulója, mely alkalomból világszerte megemlékeztek róla). Tudománytörténeti szempontból nézve fellépése jelentőségét, Newton szerepe nem az volt, hogy a kor meghaladott tudományos irányzataival megküzdjön, sem hogy ezekbe beilleszkedve az addig elért eredményeket néhány értékes felfedezéssel gazdagítsa, hanem hogy a szétszórt kezdeményezéseket egyetlen nagy egészbe foglalja össze. Newton az egész addigi természetfelfogást olyan „relatív befejezettséghez” juttatta, amely aztán közel két évszázadig megszabta a *természettudományos gondolkodás formáit* — anélkül, hogy kizárta volna a hatalmas méretű tartalmi gazdagodás és elmélyülés lehetőségét.

Newton korában a Descartes-féle természetbölcsélet uralkodott, és főműve, a *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* megjelenésétől (1687) számítva, mintegy fél század telt el, ameddig tanai széles körben elismerésre lettek.

Természettudományi téren Newton határozottan szembeszállt Descartes és követői, a karteziánusok elméleteivel. A karteziánus fizika alapjait már a rugalmas és a rugalmatlan testek ütközésére vonatkozó pontos törvények felfedezése megingatta. Ugyanakkor fellángolt a harc az adott korban uralkodó kétfajta fényelmélet hívei között. Descartes — az általa felvázolt világképnek megfelelően — tagadta, hogy közbenső közeg nélkül bármiféle hatás lehetséges, és ennek alapján a fényt úgy tekintette, mint a fényforrásból kiinduló *nyomás* hirtelen továbbterjedését egy különleges közegben, az éterben. Ezzel szemben hamarosan újabb hipotézisek keletkeztek, amelyek szerint a fény bizonyos *rezgések* terjedése (ugyanancsak az éterben), s ezek a hipotézisek elvezettek a fény hullámelméletéhez, amelyet Christian Huygens fogalmazott meg.

Azokban az években a fényjelenségeket Newton is tanulmányozta. 1704-ben három évtizedes fénytani kutatásainak eredményeit tartalmazó művet jelentetett

meg (*Optics or a treatise of the reflections, refractions, inflections and colours of light*), amelyben megalkotta a fény korpuszkuláris elméletét. A Huygens-féle hullámelmélet a fényjelenségek *kontinuitásának*, folytonosságának mozzanatát tükrözte, a korpuszkuláris felfogás pedig, amely Newton elméletének alapját képezte, a *diszkontinuitás* mozzanatát. Mai ismereteink birtokában tudjuk, hogy ily módon mindkét felfogás a valóságot egyszerűsítő és egyoldalú volt.

A karteziánus természettudomány ellenfelei jelentős pozíciót nyertek annak következtében, hogy G. W. Leibniz felvetette a mechanikai mozgás *mértékének* kérdését. Ez a probléma különösen fontos volt Descartes fizikája számára, amely azt állította, hogy a mozgást nem lehet sem megsemmisíteni, sem teremteni. Leibniz viszont — a testek szabadesésének tanulmányozása közben — arra a következtetésre jutott, hogy a mozgás descartes-i mértéke nem alkalmazható a testek szabadesésére, tehát helytelen a karteziánus iskolának az az általános tétele, amely szerint a mozgásmennyiség változatlan marad a világegyetemen bármilyen változása során is. A karteziánusok elszántan védelmezték Descartes felfogását: a kérdés körül egészen a XVIII. századig elhúzódó, olykor misztikus nézeteket is megszólaltató, heves vita folyt.

Amilyen magasan a görög ókor fölött állt a XVIII. század első felének természettudománya az anyag ismerete, sőt rendszerezése tekintetében, olyan mélyen alatta állt a „megemésztés” — az eszmei feldolgozás, az általános természetszemlélet szempontjából. A görög filozófusok a világot lényegében a káoszából keletkezettnek, kifejlődöttnek látták, a tárgyalt kor természetvizsgálói szemében viszont — legalábbis többségükében — egycsapásra-alkotottnak tűnt: a tudomány még nyakig benne ült a teológiában.

A mozgás mértéke körüli vita a XVIII. században sem jutott megnyugtató befejezéshez, mivel csupán a mechanika keretein belül nem lehetett megoldani a kérdést — ám ez csak jóval később derült ki (az energiamegmaradás és -átalakulás törvényének felfedezése után). A karteziánusok és ellenfeleik egyaránt a *mozgás megmaradásának* gondolatából indultak ki, s csak arról vitatkoztak, hogy mi ennek a megmaradó mozgásnak a mértéke, amelynek állandónak kell lennie. amennyiben a mozgást nem lehet megsemmisíteni.

Newton álláspontja e kérdésben homlokegyenest ellenkező. Mechanikával foglalkozó tudós létére a metafizikus materializmus híve volt, s így abból a — mai tudásunk szerint helytelen — feltételezésből indult ki, hogy a mozgás nem örökös, hanem ellenkezőleg, eltűnhet és keletkezhet. Műveiben elméletileg felosztotta a természetet a jelenségek különálló területeire, amelyek a természettudomány legalapvetőbb fogalmait — az anyagot, a mozgást, a teret, az időt — „tartalmazzák”, nem kivéve az okság elvét sem. De a demokritoszi atomhoz képest a Newton anyagfogalma sem volt minőségileg új. Mint maga írta: „valószínűnek tartom, hogy eredetileg Isten az anyagot mint szilárd, tömör, kemény, áthatolhatatlan részecskéket alkotta meg, amelyek mozgásra képesek” és „annyira kemények, hogy sohasem kopnak el, nem is törnek darabokra, mivel nincs olyan közönséges erő, amely részekre tudná osztani őket”. Az egységes anyagot a saját, vele elválaszthatatlanul összefüggő mozgással együtt külső mozgásra és mozgás nélküli anyagra bontva felételezte, hogy minden mozgás alapja egy, az anyagi testekre kívülről ható „erő”. Ily módon alakultak ki a newtoni mechanika alapfogalmai — a *tömeg*, amelynek fő tulajdonsága a „tehetetlenség” (a testek tömegét állandó mennyiségnek tekintette, amely független a sebességtől), valamint az *erő*, amely az anyag mozgásának külső forrása.

Elvonatkoztatva egymástól az anyagot és a mozgást, a tér és az idő fogalma is elvonatkoztatottá vált a newtoni szemléletben. Ez utóbbi fogalmak azonban nemcsak egymástól, hanem az anyagtól s a mozgástól is elszakítottak; Newton objektíve létezőnek tekintette az anyag „megjelenésének” ezeket a formáit, amelyek így számára önmagukban üresek, az anyagon kívülállóak voltak, anyagtól és mozgástól egyaránt függetlenek. Ez a szemlélet az alapja az „abszolút” — azaz semmitől sem függő — tér és idő newtoni fogalomrendszerének, amely századunk elejéig uralkodó volt a természettudományban.

A XX. század fizikájának két nagy forradalma közül az egyik tudvalevőleg azzal kezdődött, hogy elvetettük ezeket az „abszolút létezőket”, amelyek egyaránt alkotóelemei a mechanikus materialista és a teológiai gondolkodásnak.

Visszatérve az anyagi testek mozgásának forrására, az erőre — Newton szerint minden természeti jelenség oka ez az erő. A tudomány fő feladata eszerint az, hogy a pontosan meghatározott és mennyiségileg kifejezett erők, valamint az általuk előidézett mechanikai mozgások segítségével leírjon minden, a természetben előforduló jelenséget.

A newtoni mechanika alapja az anyag mechanikai mozgásának három általános törvénye és a gravitáció. Az egyetemes tudomány e kimagasló teljesítménye — a newtoni mechanika — a *mechanikai okság* szigorú, mennyiségileg meghatározott fogalmazását adta; a Newton-féle mozgástörvények elvileg lehetővé tették, hogy előre megállapítható legyen bármely mechanikai rendszer jövőbeli, illetve múltbeli állapota — az adott időpontbeli állapot és a rendszerre ható külső erők alapján. S ezzel az is lehetővé vált, hogy a természet jövőbeli eseményeit (bizonyos jelenségek, például egy holdfogyatkozás bekövetkezését) tudományos pontossággal megjósoljuk. Ez az ún. *mechanikai determinizmus* — a természeti jelenségek közötti összefüggések egyedül lehetséges formája a newtoni szemléletben.

Newton a mechanikai okság általa megfogalmazott matematikai összefüggései révén megcáfolta a karteziánus világfelfogást, kimutatva, hogy összeférhetetlen a bolygók mozgásával és annak Kepler-féle törvényeivel. A newtoni világhéket szerint a világegyetem különálló (diszkrét), egymást kölcsönösen vonzó testekből áll, amelyek mechanikai kölcsönhatásban vannak egymással. A testek mozgásának szigorúan determinált mechanikai jellege van, s a mozgás teljesen „üres” térben történik. Newton szerint a világ történetileg változatlan, illetve a változás következetesen mechanikai jellegű. Az anyag természetétől fogva tehetetlen. A mozgás mintegy maga hozza mozgásba az atomokat, amelyek anyagiak (a mozgás azonban nem). A mozgás különböző formái visszavezethetők a mechanikai mozgásra — a világegyetemet tehát az atomok és a mechanikai mozgás alkotják.

Ebbe a világhétkébe nem fér be a fejlődés ténye, ebben a világmindenségben nincs dialektikus értelemben vett evolúció, s az anyag szerveződésének sincsenek minőségileg különböző szintjei.

Newton az induktív módszer egyik különleges válfaját teremtette meg. Elméleti általánosításai sohasem lépték túl a közvetlen tapasztalati adatok kereteit, s a természeti jelenségek tanulmányozásában a kvantitatív kísérleti vizsgálatokra, mérésekre összpontosított, aminek a jelentősége kettős. Az anyagi világ dolgai és jelenségei ugyanis nemcsak minőségi, hanem ezzel szoros kapcsolatban álló mennyiségi tulajdonságokkal, meghatározottságokkal is rendelkeznek — állapotváltásuk tehát (aminek vizsgálata a klasszikus fizika elsődleges feladata) nemcsak egy új minőség megjelenését eredményezi, hanem új mennyiségi viszonyok kialakulását is. Newton döntő módszertani újítása a fizikai jelenségek *kvantitatív vizsgálata*, a másik pedig az így szerzett ismeretek *matematikai leírása*.

Módszere és eszméi kialakulását nemcsak az empirikus felfedezések segítették elő, a matematika addigra elért sikerei is jelentős mértékben hozzájárultak. Ugyanakkor a newtoni módszer is serkentőleg hatott a matematikai fejlődésre: a végtelen kis mennyiségek analízise mindenekelőtt a mechanikai folyamatok, a mechanikai mozgás leírására szolgáló matematikai eszközként keletkezett.

Nem csekély a Newton eszméinek közvetlen vagy közvetett társadalmi hatása sem. 1687-ben megjelent főműve, a *Principia* győzte meg kortársait, de még inkább utókorra embereit a természettudomány erejéről. Franciaországban, ahol tanításait nem kisebb személyiség terjesztette, mint Voltaire (*Éléments de la Philosophie de Newton*, 1783), a mechanisztikus világhéket a forradalom egyik ideológiai előkészítőjévé vált, és nem véletlen, hogy P. S. Laplace éppen a forradalom idején fogalmazta meg e világhéket katekizmusát: „Ha lenne egy olyan értelmes lény, amely minden időben ismerné a természet állapotát egy adott pillanatban, akkor — hacsak elméje képes volna ezen adatokat kellő gondossággal elemezni — egyetlen egyenlettel tudná kifejezni a világ legnagyobb égitestének és legparányibb atomjainak mozgását. Semmi nem maradna előtte ismeretlen, egy pillantással fogná át a múltat és jövőt.” Ez a Laplace-féle „démon” vált a mechanikai determinizmus jelképévé. Helmholtz kétszáz évvel a *Principia* után általánosan kötelező programként vallotta: „Minden tudomány végső célja, hogy feloldódjék a mechanikában.”

Már javában a mi századunkban jár az emberiség, amikor megszületik a mechanisztikus világhéket csúcsteljesítménye, a Rutherford-féle atommodell (1911), amelynek példaképe a Nap bolygórendszerre, ahogyan azt Newton megmagyarázta.

Az eddigiek talán kissé túlzottan pozitív képet vázoltak fel a Newton-féle fizikáról, s így nehezen lesz érthető, miért került ez olyan mélyreható válságba néhány, a századforduló táján tett felfedezés következtében. A válság okainak és lényegének megértéséhez nem is magából a klasszikus fizikából mint szaktudományból kell kiindulnunk, hanem annak általános szemléletmódjából, vagyis a klasszikus fizikai világhétkéből.

A tudomány mai fejlettségi fokán már nagyon nehéz elképzelni azt a helyzetet, amely a XVII—XVIII. században az újkori fizika létrejöttével kialakult.

Az ókor intuitíve igaznak érzett, de konkrétan meg nem alapozott sejtései után megjelenik egy új tudomány, amely szinte tetszőleges pontossággal képes előrelátni a bekövetkező természeti jelenségeket, s amely a jelenségek szintjén minőségileg alig összevethető természeti folyamatokra egységes elméleti értelmezést tud adni. Nem csoda, hogy ezt a tényt egyfelől, a régi misztikus-vallásos világnézet hívei részéről makacs ellenállás, sőt támadás, másfelől — a felvilágosult gondolkodók részéről — szinte kritikátlan lelkesedés fogadta, és hogy az utóbbiak a fizikában vélték megjelenni a természet megismerésének mércéjét. A módszert, azaz a jelenségek kvantitatív, kísérleti vizsgálatát és az ismeretek matematikai leírását illetően indokolt volt a lelkesedés. Épp napjainkban vagyunk tanúi annak, hogy valamely tudományág akkor és annyiban válik egzakttá és ér el jelentős sikereket, amikor és amennyiben sikerül benne meghonosítani a fentebb jellemzett módszert.

A newtoni fizika *módszere* tehát helyes, egyetemes érvényű megismerési módszernek bizonyult, a *szemléletmód* korlátai azonban idővel egyre inkább megmutatkoztak — mégpedig nemcsak a fizikán túli területekre való alkalmazás szempontjából, hanem a fizikán belüli, de nem mechanikai természetű jelenségek értelmezésében is. Amennyire szükségszerű volt e szemléletmód kialakulása a mechanika területén, éppen annyira problematikussá vált más, olykor nem is a fizikához tartozó tudományágakra való kiterjesztése, s főként egyetemes világképpé, sőt bölcséleti szemléletmóddá való általánosítása.

Mindennek ellenére a mechanisztikus materializmus részben belső okok, részben az adott társadalmi körülmények miatt jó két évszázadon át a természet-tudományok uralkodó világnézete maradt.

Előbb már szóba került a mechanikus világkép és a vulgáris materializmus kölcsönös összefüggése a teológiai gondolkodással. Ez a világkép — a mechanikus — a XIX. századig nemcsak a fizikára, hanem minden természetudományra jellemző volt, s ebből következik, hogy a múlt század materializmusa túlnyomóan mechanisztikus. Módszertani szempontból ennek a klasszikus materializmusnak egyik sajátos, a maga idejében elkerülhetetlen korlátozottsága volt a mechanika mércéjének kizárólagos alkalmazása olyan folyamatokra, amelyek nem — illetve nemcsak — mechanikai mozgással mennek végbe; amelyek kémiai és biológiai természetűek, s így a mechanika törvényei érvényesek ugyan rájuk is, de ezek az illető mozgásformák magasabb törvényeinek alárendelten érvényesülnek. További sajátos korlátozottsága a klasszikus materializmusnak az, hogy képtelen volt a világot mint folyamatot, mint örök továbbfejlődésben lévő anyagot felfogni.

A newtoni fizika e filozófiai következményeinek lényegében maradt volna és maga Newton minden bölcséleti következtelensége ellenére az általa teremtett mechanika a materialista természetudomány kiemelkedő vívmánya volt. S az is maradt, annak ellenére, hogy a fizika századunkban bekövetkezett forradalmát számos fizikus és filozófus nem a mechanikus világkép válságának és túlhaladása sürgetésének tekintette, hanem általában a fizika válságát látta benne.

Igaz, hogy a mechanikus fizika válsága bizonyos értelemben általános válság volt. Elvei sorra elvesztették érvényüket a századforduló táján és az azután feltárt új adatok fényében (például nem igazolódott az éter létezése, ami az abszolút tér garanciája lett volna), s így a fizika öröknek vélt klasszikus épülete megingott. Ennek a válságnak szükségszerűen forradalomra kellett vezetnie, s a két nagy forradalom — a kvantum- és a relativitáselmélet — sok olyan fizikust készített agnosztikus vagy idealista következtetésekre, akik a mechanikus szemlélet válságát maga a fizika, sőt általában a tudomány kudarcaként fogták fel — annak jeleként, hogy az ember képtelen megismerni a tőle függetlenül létező természetet.

E felfogás helytelensége napjainkban már nyilvánvaló. S a beható tudománytörténeti elemzés fényénél nyilvánvaló az is, hogy a mai newtoniánusok joggal hivatkoznak Newtonra, hiszen ő mindig a metafizikus merevség és a megalapozatlan modellek abszolutizálása ellen lépett fel; mindig a tapasztalás és a kísérletezés döntő szerepének elismeréséért, az elfogulatlan kutatás előjogáért harcolt. Igazi követői nem a ma is fellelhető newtoniánusok, hanem a kutatás hozzá mérhető nagyjai, akik bátran túlléptek a mechanikai világképen; igazi utódai Faraday és Maxwell, Einstein és Heisenberg, akiknek megadatott, hogy egyetlen világmindenségünkben az óáltala feltártakhoz hasonló egyetemességű új törvényeket tárjanak fel.

Talán semmi sem fejezi ki szebben az ilyen típusú igazi tudós áhítatát és alázatát a természet iránt, mint Newton szavai: „Nem tudom, minek látszom a világ szemében, de én úgy érzem magam, mintha csak egy tengerparton játszódozó gyermek volnék, aki örül, hogy új, fényes kavicsot vagy az átlagosnál szebb kagylóhéjat talált, miközben az igazság nagy óceánja kifürkészhetetlenül terül el előttem.“

100 év múltán

Amikor elolvastam a Kelemen Lajosról szóló megemlékezéseket — Ady jutott eszembe. Hihetetlen, mindkettő száz évvel ezelőtt született volna? Hiszen a költő — úgy tetszik — sokkal korábban, számunkra távoli korszakban, régi világban élt, a történetíró ellenben csak nemrég távozott közülünk, halljuk még szavait, látjuk magas, szikár alakját. Be sokat is jelent a magas kor, az esztendő-sokaság...

Mindezek ellenére azonban — különös mód — a rég elhunyt Adyról összehasonlíthatatlanul több írás, emlék, levél, tanulmány, adoma, történet maradt fenn, mint Kelemen Lajosról. A méltatlankodó felhördülésre szögezzem le nyomban: jól tudom, hogy ez az összevetés erőltetett, hiszen a két nagyság élete, munkája, hagyatéka nagyon eltért, mégis le kellett írnom e fölillant meglátást, hogy fényében rámutathassak, milyen keveset tudunk Kelemen Lajosról, milyen kevés az, amit tőle olvashatunk, mennyire rosszul sáfárkodunk hagyatékával.

A Kelemen-életmű sajátos; nagy erények ragyogása és pótolhatatlan mulasztások fájdalma egyedíti. Kelemen indulásakor a ténygazdagság még folttalan tudósi érdem, a pozitívista gyűjtögetést, a kutakodó szorgosságot még nem hozta szégyenbe egyes adatömlesztők felszínessége, a gyűjtéssel semmit kezdeni nem tudók bávatagsága. Ő a tények sokaságát szögezte szembe a híg ábrándkreációkkal, a romantikus vágy vezérelte magyarázatokkal. Miként korának népdalkutatói, az ősforráshoz ment vissza, s az eredeti okleveleket tanulmányozta. Sem előtte, sem utána nem akadt történészünk, aki úgy ismerte volna levéltáraink anyagát, s oly gazdagon tényadatolta volna minden állítását. Fáradhatatlansága értékes fölismerésekhez vezette, remek szempontokat lobbantott föl előtte, páratlanul értékes megelézéséhez segítette. Lett légyen szó városaink kialakulásáról, a székelység eredetéről avagy műemlékeink sajátosságairól, Kelemen eredeti és döntő súlyú adalékokkal, jellemző megvilágítással gazdagította minden kérdés ismeretét.

Ritka eset, hogy a levéltárak csendjéhez, a kutatás félrevonultságához és türelemmunkájához szokott ember kedvelje a sok tanítványt, a neveléssel járó magyarázatokat, előadói föllépést. Kelemen szívesen vállalkozott erre, meggyőződésből, belső indítékból: tudását nem önmagának, hanem a közösségnek gyűjtötte, nem rejtgető, nem kuporgató természet volt, hanem adakozó, alapjában véve népnevelő elhivatottságú, aki hatni akart, köztudatot alakítani, történelmi valóságismeretet létrehozni. Ebben a szellemben míg egyfelől elhárított magától egyetemi tanszéket, másfelől sűrűn vezetett végig a városokon, falvakon tanítványcsoportokat, s nyújtott nekik bőséges magyarázatokat. Ugyanakkor a nyilvánosságtól távol a levéltárakban, könyvtárakban, múzeumokban hosszú évtizedeken át tudósok, kutatók, tanárok sok-sok nemzedékét vezette be a bűvárkodás tudományába. Oly sok ismeretet halmozott föl, hogy ő megengedhette magának az adakozást, a pazarló bőkezűséget. Életműve ebben a tekintetben is ritka és példaadó.

De talán innen ered nagy fogyatékosága is. Úgy tetszik, hogy a kutatáson, tanításon, adakozáson túl nem maradt elég ereje a betakarított termés földolgozásához, papírra vetéséhez. Különösen az átfogó, nagy összegeзések, a monografikus munkák hiányzanak életművéből. Elmélyült tudásához, sokirányú ismereteihez képest keveset hagyott ránk. De csak ehhez a tudáshoz képest. Mert kisebb-nagyobb cikkei, tanulmányai, adatközlései fél évszázadon át jelentek meg az *Erdélyi című turisztikai-honismereti lapban* éppen úgy, mint az újságokban vagy az *Erdélyi Múzeumban*. És ez nem kevés. De mit gyűjtöttünk össze, mit rendeztünk sajtó alá, mi jelent meg abból ezidáig? Szabó T. Attilának *A Hétben* közölt ki-tűnő írása jegyzetében olvastam először, hogy elkészült az első Kelemen-kötet. De hát meg kellett ehhez várni a századik születési évfordulót? Kérdésem nem akar vád lenni valamilyen irányban, csupán fölkiáltás.

Kelemen sok cédulát, jegyzetet, vázlatot, naplót hagyott maga után. Lehet, hogy van, aki ismeri, gondolzza, földolgozza ezt az örökséget, lehet, hogy nem, de tény, hogy eddig nem kaptunk hírt róla, nem ismerjük a hagyatékot, nem tudjuk, mi a sorsa. Mindez pedig élesen veti föl a bevezetőben említett sáfárkodás kérdését, azt, hogy miként kezeljük, dolgozzuk föl, értékesítjük a jelenkor számára azt, amit jeles elődeink hagytak ránk.

Orvendetes, hogy Bustya Endre személyében van avatott Ady-kutatónk, hálás lehet irodalomszerető közönségünk azért, hogy Mikó Imre, Dávid Gyula, Veress Zoltán, Vásárhelyi Géza, Láng Gusztáv, Vita Zsigmond, Dáné Tibor néhány évi kutatómunka után értékes művekkel gazdagította Jókai-, Petőfi-, Tolnai-, Balázs Ferenc-, Brassai Sámuel-, Dsida-képünket, Asztalos Istvánról, Nagy Istvánról, Kós Károlyról — bár kismonográfiában — Izsák József, Sóni Pál, Varró János igyekezett képet nyújtani, be kell vallanunk azonban, hogy teljes (bár korántsem lezárt) ismeretösszegezésünk egyelőre csak a régi *Korunkról* van, s talán Gaál Gábor az egyetlen néhai kiválóságunk, akinek munkásságát eléggé (de nem teljesen) ismerjük, hála érte mindenekelőtt Tóth Sándornak, Rác Győzőnek, Balogh Edgárnak, Kántor Lajosnak, Szilágyi Júliának, Kovács Sándor Ivánnak, Becsky Andornak s más kutatóknak, kortársaknak. De mi történik a többiek örökével?

A kérdés nagyon is égető. A közelmúltban sok jelentős alkotó távozott el közülünk: Kós Károly, Mikó Imre, Nagy István, Bartalis János, Horváth István, Csehi Gyula, Nagy Imre, Vámszer Géza, Márton Gyula, Olosz Lajos. Legtöbbjük élete fogytáig dolgozott, temérdek néprajzi és irodalomtörténeti gyűjtés, levelezés, befejezett és félbehagyott vers, novella, regény, tanulmányrajz maradt utánuk. Hol az az ifjú építész, művészettörténész, aki a kősi architektúráról maradandó munkát fog alkotni? Ki rendezi sajtó alá Nagy István félbemaradt önéletrírásának elkészült fejezeit, ki lesz az a néprajzos, aki Vámszer gazdag gyűjtését, céduláit, jegyzeteit rendezze és földolgozza?

Föl kell tenni azonban egyszer már azt a kérdést is, vajon a kevésbé ismert egykori alkotók mit hagytak ránk? Tavaszy Sándor és Maksay Albert, Hobán Jenő, Nyárády Erasmus Gyula és Berde Amál, Bányai János, Antal Dániel vagy Bakk Elek, Simon Magda és Turnowsky Sándor, Xántus János, Orosz Endre, Péter Béla íróasztala fiókjában vajon mi szunnyad kutatóra várva?

Gondoljunk azonban nagy őreinkre. Az élőkre is. Kelemen Lajossal kapcsolatban sajnálkozva emlegetik: be kár, hogy a magnetofon csak élete vége felé kezdett nálunk elterjedni, ha szalagra vettük volna szóbeli hagyatékát, mennyivel több maradt volna ránk. Így van, s bizonyára ilyen megfontolásból kereste föl — igen helyesen — már évekkal ezelőtt Gazda József Nagy Imrét. Benkó Samu és Muzsnay Magda Kós Károly, Tóth Sándor Méliusz József szavait vette szalagra, de nyilván szívesen fogadná a kutatókat Szabó T. Attila, Tulogdy János, Balogh Edgár, Bányai László, Felszeghy Ödön, Eisikovits Miksa, Nagy István karnagy, Kacsó Sándor, Franyó Zoltán, Szegő Júlia, Debreczeni László, Endre Károly, Szabó Lajos, Salamon László, Kiss Jenő, Gyöngy Dénes, Szilágyi András.

Vigyázzunk, pótolhatatlan kincs kallódik el... A mai idős emberek vagy a már elhunytak olyan idők tanúi, amelyek soha nem térnek vissza; ők még a régi patriarchális faluban születtek, részesei voltak a munkásság ébredésének, önmagára találásának, átvészelték két világháborút, összeomlások és fölvirágzások előkészítői, véghezvívói vagy elszenvedői voltak. Bizonyos kérdések megválaszolására, jelenségek megvilágítására már csak az ő szavuk vagy írásuk hivatott és illetékes igazán, s nagyon sokat veszítenénk, jóval szegényebbek lennénk, ha nem hallgatnánk rájuk.

Jól tudom, minden múltértékeléssel szemben fölmerül a viszolygás: minek törődni annyit a múlttal, hiszen elég gondot ad a jelen? Csakhogy a hagyaték-ápolás nem csupán leltárkészítés, nem kereskedelmi mérleg. Az örökségek korszerű gondozásának és — ne féljünk kimondani — értékesítésének épp az a föladata, hogy újra meg újra tolmácsolja, értelmezze a műveket, gyűjteményeket, levelezést, naplót, s kihallja, kiolvassa belőlük azt, ami számunkra ma is vagy épp csak ma izes valamit. Mutatis mutandis, hogy praktikusabb legyen, érdemes rámutatnom, hogy nagyon, ötven, hatvan évvel ezelőtt Kós Károly, Vámszer Géza, Debreczeni László, Csutak Vilmos csupán értékmentés végett, a néprajz-tudomány számára gyűjtött tárgyakat, írt le eljárásokat, rajzolt motívumokat, napjainkban viszont, ha blokkadásunkat otthonosabbá, meghitté, egyedivé akarjuk alakítani, akkor kapva kapunk minden régi tárgyon, fölfedezzük a hajdani fazekasok, faragók, hímzők díszítőelemeit, szönek és írásos mintákat készítenek ismét az asszonyok, újraállítják a székely kapukat családi házak előtt. S ma, amikor Gyerőmonostoron, Kalotaszentkirályon, Körösfőn éppúgy, mint Kolozsváron, Nagyváradon vagy Csíkszeredában annyi műemléket restaurálunk, de jó volna alaposan

ismerni Debreczeni László páratlan műemlék-rajzgyűjteményét, vagy Kós Károly *Kalotaszeg és Erdély kövei* című, gazdagon illusztrált műveit, Kelemen Lajos idevágó rengeteg tanulmányát, följegyzését, céduláját.

Úgy lehet, túl sok irányban bomlott ki ez a megemlékező, de nem hinném, hogy Kelemen Lajos hagyatékától idegen szellemben jártam volna el, hiszen ő mindig mások érdekében, közügyekben emelte föl szavát. S mi volna ilyesmire jobb alkalom, mint az ő születésnapja?

Heredi János

Kortárs útlevelére

— ezt írta Radnóti Miklós címként az 1935-ben megjelent *Újhold* című kötetének utolsó verse fölé, s a cím alá rögtön az ajánlást: „A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának, a növelő közösségnek, a barátainknak.” Utolsó, Szegeden megjelent kötete volt ez a külsejében is oly szép, Buday-metszetekkel ékes kis verses füzet. A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának kiadásában jelent meg, akárcsak az ott töltött éveiből származó előző két kötete. Természetes és stílusos visszhangként adta a *Kortárs útlevelére* címet az egykori diáktárs, Baróti Dezső kötetének, annak a szép könyvnek, amely mint a három kötetre tervezett, nagylélegzetű monográfia első kötete a költő életének azt a szakaszát tárgyalja, melyet a Szegeden töltött évek zárnak le.

Ezek az évek a költő sokat hányatott és tragikusan végződött életének talán legnyugalmasabb éveit. Tanulmányait végezhette és fejezhette be azon az egyetememen, mely nemrég József Attilát eltávolította diákjai sorából. Akkor, a harmincas évek elején egy szerencsésebb konstellációban már egyre erősödött itt is az a szellem, melyben legalább küzdeni tudtak az olyan színvonalú professzorok, mint Sík Sándor, Várkonyi Hildebrand, Szent-Györgyi Albert, Imreh Sándor. Egyetemi pályafutását a költő már egy régebben megjelent kötete miatt indított sajtóperrel terheltlen kezdte. Szerencséjére azonban a kar dékánja ekkor éppen Buday Árpád, a Kolozsvárról odaszármazott történészprofesszor, s a költő így zavartalanul folytathatta egyetemi tanulmányait. Ekkor adatott meg Radnótinak a kézzelfogható odatartozás is egy kis közösséghez, mely elég sokféle friss szellemi táplálékot közvetített, de egyben elég bensőséges volt már csak méretei folytán is, hogy a bensőséges lelki kapcsolatok boldogító biztonságérzetét nyújtsa az érzékeny lelkű és árvaságában sokat szenvedett költőnek.

Radnótiról sokan és sokat írtak. Tragikus életét mesébe illően teljesítette ki költészete, mely főnixként még a fizikai megsemmisítést is túlélte a bori füzetekben. Eddig is sok méltatója akadt nálunk is, Erdélyben. Nemrég jelent meg Szilágyi Domokos szép Radnóti-kötete, s folyóiratainkban is mindegyre felbukkan a neve. Hol a bori haláltábor túlélői keresik emlékeikben a költő szelíd alakját, hol az ifjúság idézi verseit; legutóbb a *Korunk* 1977. évi augusztusi számában méltatja Pomogáts Béla a műfordító Radnótit, gyermekeink könyvespolcára pedig az ő átdolgozásában kerül új köntösben a régi kedves figura, Don Quijote. Erdélyi rokonsága, szűkebb pátriáját dokumentáló költői neve és még sok más szál mellett összefűz vele minket az a közösség is, mely a harmincas évek elején szellemét dajkálta, nevelte, vagy ahogy ő mondja: növelte.

Ennek a közösségnek sok kapcsolata volt az Erdélyi Fialatokkal származásában és későbbi, testvéri kapcsolataiban is. Az asztalunkon fekvő szép, új kötet illusztrációi is annak a Buday Györgynek a munkáiból kerültek ki, aki Kolozsváron kezdett rajzolni, és mindéig erdélyinek vallja magát.

A költő versére a könyv címe csaknem fél évszázad után visszhangzik, s a kötet izmosodott, sőt több kötetre tervezett visszaemlékezést hadd bővítse tovább a „növelő közösségnek” alulírott közkatona, aki akkor is elsősorban lelkes tag volt csupán, s ma is inkább átélő, mint alakító tagja a változó időknek. A könyv felidézte emlékei talán éppen ezért a hétköznapiok hitelességét gazdagíthatják.

Váran Tamara Viola

Életet és hitet üzen

Egy hosszú utazás emlékeivel érkeztem Szatmára, Boér Ferenc Ady-estjére. Nem a mostani 250 kilométerre gondolok, a Szamos mentén, hanem még a jubileumi Korunk-évre, amikor együtt vonatoztuk körbe Erdélyt: a *Mondj igazat* műsor szatmári és kolozsvári bemutatója után jártunk például Marosvásárhelyen és Nagyváradon, Székelykeresztúron és Kézdivásárhelyen, végül eljöttünk a bukaresti Petőfi Házba. Naplót vagy műhelytanulmányt kellett volna írni ezekről a találkozókról. Mert e fellépések nagy többsége valóban találkozás volt, költészet és „fogyasztók” találkozása, előadóművész és közönség egymásra találása. Nem tudnám eldönteni, mire figyeltem nagyobb izgalommal, majd növekvő, erőt adó örömmel: Boér rendkívüli koncentrálására, új és új színeket felvillantó versmondására — vagy a hallgatóság átalakulására az előadó hangszerévé. Pedig hát sok minden választotta el a kolozsvári rádióstúdió versműsorokhoz szokott, értő közönségét a székelykeresztúri kis- s a kézdi nagydiákoktól, de még a nagyváradi Ady Endre kör irodalompartolót is a bukaresti, felelős funkciókat őrző értelmiségiektől. És mégis, mindenütt a legmaibb mához szóló közéleti költészet ünnepévé lett a régi és az új Korunk verseiből összeállított műsor. (Ha ezt mindenki — sok száz irodalom szakos tanár is — tudná, már régóta nem lehetne kapni az üzletben a *Mondj igazat* című Electrecord-lemezt!)

Most, a *Ki látott engem?* verscímmel beharangozott Ady-műsor szatmári meghallgatása után még inkább adósnak érzem magam Boér Ferencsel szemben. Bántóan hiányzik *A megtalált színház* kritikái, beszámolói közül az ő előadóművészi portréja, talán éppen „A vers színpada” fejezet éléről (egy könnyű kiadói nyomdai átfutásának ideje ugyanis a szerzőt csak önmaga előtt menti). Mert igaz, hogy az előtte, mellette versmondó művészeinkké lett színészek sem csak az egyéni sikerre, az önmegvalósításra gondolnak, de egyikükre sem érvényes oly egyértelműen ez az Ady-sor: „Amit adtam: örökség s nem divat.” Akárcsak a Korunk-versekre, Adyra is több mint egy évig készült Boér. S hogy jól készült Adyból, azt már a kétórás műsor összeállítása kétségtelenné teszi: versekből, publicisztikai és levélrészletekből szinte a teljes Ady Endrét idézte meg, élte újra — anélkül, hogy megpróbálta volna „eljátszani” a költő szerepét. Élet, vers, szerelem, harc — „kisintelligenciájú, behájasodott agyvelejű, rövidlátó praetorok” és „csordanépek” ellen —, tehát nem évfordulós kötelező tisztelgés. Az Ady-univerzum színscálájának sok színét villantotta fel, elsősorban azonban arra figyelt, „akinek a homlokán ott vigyázatlanokodik a Gondolat, akinek a szemeiből új érzések maglyája világlt”, s akit éppen ezért megpróbálnak belécsüszlyesztetni „a mélységes, a piszkos, az örvénylő árba”. A *Hunn, új legenda* költőjét állította a középpontba:

*Vagyok egy ágba szabadulás, béklyó,
Protestáló hit s küldetéses vétő:
Eb ura fakó, Ugocsa non coronat.*

A színpadkép is (Görgényi Gabriella tervezése) ezt sugallta; alacsony pódiumon piros pulpitus, az előlő, közönség felőli oldalán keskeny ülőke, rövid időre meg lehet pihenni deszkáján. Mögötte a falon még egy, hasonlóan egyszerű díszletelem: fatábla, rajta az évszám (1877—1919). Az utolsó vers elhangzása után odamegy a táblához Boér, széthajtja a „téma” két szárnyát — Ady fényképe néz most ránk. Olyan természetes, pőtzalan ez a mozdulat, amilyen az egész előadás.

Pedig veszélyes kísértésekkel kellett szembenéznie Boér Ferencnek. A közéleti Ady, a „harsány” Ady, a „modoros” Ady csábíthatta volna, hogy kiélje saját színészi hangját, hangerejét — akkor pedig menthetetlenül belesüllyed a politikai versmondás felszíni hagyományába. A másik gátló körülmény: a legnagyobb és legközvetlenebb Ady-versmondó előd, Latinovits Zoltán ma már közismert lemeze; megismételni lehetetlen, utánozni nem szabad, csak azért is másképp mondani öncsonkítás. És Boér, műsora döntő többségében, legyőzte e veszélyeket. *A fekete zongorát* éreztük csak külsőségesnek-modorosnak, s az *Aldásadás a vonaton* zoltára emlékeztetett közvetlenül Latinovitsra. Egyébként már mindjárt az elején tisztázta viszonyát Latinovits Zoltánhoz, amikor a *Hepe-hupás, vén Szilágyban* első szakaszát, mintegy idézetként, Latinovits-módra mondotta el, a másodikikat józanító közvetlenséggel értelmezte. Az egész előadás művészi csúcását jelentő *Krónikás ének 1918-ból* („Jaj, hogy szép álmok így en elszörnyülnek”) pedig már nemcsak fájdalmas zoltárként, de kemény figyelmeztetőül hangzott, továbbgon-

dolva, szándékosan felerősítve azt az „éneklő” stílust, amelynek először a zseniális színész és versmondó adott hitelt.

A váltások kiszámítottasága ugyancsak nagy szellemi és művészi teljesítmény. A *Krónikás ének* után elmondott próza-részletek („Csak szeretném, ha találkozna a szemem a világ költőinek szemeivel, akiket zavarnak, vagy akik hallgatnak”) magyarul szolgáltak, előkészítették az *Intés az őrzők*hez („Őrzők: vigyázzatok a strázsán”), az *Intés szegény legényeknek* („Most, a gyáva szemérmertlenség / Kurjongató rossz éjjelén, / Böcsületére jól vigyázzon / Minden nemes szegény legény”) s a *Tűz márciusa* („Életet és hitet üzen egy halottnak”) verses üzenetét. Altlában kitűnőek voltak a próza—vers kapcsolások (legfeljebb itt-ott túl sok volt a prózából, levélből, így a pénz-motívum kiugratása, részletezése). A versre következő vers viszont — az összeállítás egysége érdekében — néha elmosta az önálló létre szánt Ady-művek struktúráját, az előadó nem hagyott időt felocsúdnunk, átváltanunk. De jó néhány felfedezéssel is szolgált: egy kevésbé ismert Ady-vers, *A ló kérdez* mai modernségére hívta fel a figyelmet, az *Egy ócska konfliktusban* szecessziós játékossága Boér előadásában kamaszos-öntudatos új szintet kapott, az *Iffjú szívekben élek* is megújult, annyi szavaltat után frissnek hatott, sőt, az *Elbocsátó szép üzenetben* szintén megtalálta kegyetlenség és higgadt ítélet irodalomtörténetileg is elfogadható előadói egyensúlyát. Boér Ferenc most fedezte fel magának végérvényesen, hogy a dühös erő nem feltétlenül hangerő kérdése (*E nagy tivornya*), s hogy az érzelmes líra miképpen lehet végtelenül — nem szürkén! — egyszerű (*Add nekem a szemeidet*).

A *Ki látott engem?* közönségének nem maradhatott kétsége afelől, hogy Boér Ferenc — meglátta Adyt.

LÁSZLÓFFY CSABA

ELŐHANG A JÁTÉKHOZ

Egy Ady-sor jogán

Hányszor dobtak kockát
kártevő uracskák
szerencsére bizván azt
mi lett félig kaftán
s felét Bécs kiszabván
hordaték mint szűk malaszt

fagyoskodott jócskán
regén és borocskán
gerjedezvén eme nép
turul-révíletben
s vakond-rémületben
váltogatván végzetét

a múlt nemcsak méreg
annyit hát még kérek
néhány szép tett s szó jogán
legyen végre gondunk
ne múltunk ki mondjuk
„egy nagy bécsi lakomán“

ha nem! — enyéim közt
ellenségként küzdök
(még magyarul fáj a rim!)
megmaradok tűznek
engem visszahúznak
makacs költőeim.

A szerzőnek a Sárban veszett hó című rádiójátéka a kolozsvári rádióban hangzott el.

Milyen determinizmus?

Ha van a marxi társadalomelméletnek olyan része, amelynek újragondolása és továbbgondolása kivételesen időszerű, akkor a társadalmi determinizmus-konceptió minden bizonnyal az. A követelmény tudatosodását az idevágó szakirodalom rohamos gyarapodása is tanúsítja.

A *Revista de filozofie* ez évi 3. száma öt tanulmányt szentel a tárgykörnek és a szerzők között olyan neves hazai szakemberek szerepelnek, mint Călina Mare, Radu Florian, Cornel Popa. Noha témájuknál fogva a tanulmányok valóban egységes gondolati egészét alkotnak, mégsem annyira a közös problematikába való tartozásuk az, ami mondanivalójuk együttes, és bizonyos értelemben egybevető szemrevételezését indokolja, hanem sokkal inkább az a sajátos mód, ahogyan ebbe a meglehetősen sokrétű, összetett problematikába beleilleszkednek. De nem is csupán indokolja, hanem megkívánja, mégpedig kétszeresen. Egyrészt, mert az egyes tanulmányok — legalábbis formailag — mintegy kiegészítik egymást. Călina Mare sornyító tanulmánya (*Determinismul socio-uman și libertatea*) a felfogás elméleti koordinátáit vonja meg, Radu Florian cikke pedig (*Evoluția teoretică marxiste a determinismului social la sfârșitul secolului al XIX-lea*) Plehanov, Kautsky és Gherea nézeteinek kritikai elemzése révén a koncepció terhes történelmi örökségeire hívja fel a figyelmet. A közrefogott három tanulmány mindegyike — M. Amironesei, N. Stratone: *Teleologie și scop în determinismul social*, Adina-Gabriela Apostol: *Subiectul epistemic colectiv*; Cornel Popa: *Acțiune, libertate, responsabilitate* — más-más megközelítésben ugyan, de egyaránt a társadalmi determinizmus sajátos mivoltának egy-egy meghatározott aspektusára összpontosít. Másrészt az egybevető számbavételt az a körülmény indokolja, hogy — túl a már említett funkcionális illeszkedésen —, a tanulmányok mondanivalója olyan szemléleti mozaikot kínál, amelyből akarva-akaratlan kitetszenek determinizmus-konceptiónk elméleti és módszertani hézagai, az újragondolást sürgető gyöngéi, egy magasabb szintű szintézis és továbbgondolás szükségességére utaló inkoherenciái.

Călina Mare számára az egyik legidőszerűbb feladat jelenleg a rendszerelmélet és a társadalmi-emberi determinizmus problematikája közti kölcsönviszony tanulmányozása és megértése. Szerinte mind a szabadság, mind a felelősség kérdését csak e kölcsönviszony összefüggésében lehet és kell megragadni. Éppen erre tesz kísérletet elméleti fejtegetéseiben. Csakhogy a rendszerelméleti szempont szerves bekapcsolása a társadalmideterminizmus-konceptióba csupán a társadalmi rendszer-mozgás sajátosságának a figyelembevételével lehetséges. De miben áll ez a sajátosság? M. Amironesei és N. Stratone cikke a társadalmi determinizmus különös voltát keresi és fedezi fel a teleológiai mozzanatban, az érvelés azonban egyszerűen eltekint a rendszerelméleti megközelítés követelményeitől. Mégpedig annyira, hogy a gondolatmenet fel sem veti a „rendszer—cél” problémáját. Ezzel aztán a teleológiai viszony értelmezése megengedhetetlenül leegyszerűsödik, és ami még nagyobb baj, már eleve téves vágányon halad, mivel az elszigetelt, természeti egyén illuzórikus álláspontját tételezi. Igaz, a rendszerelméleti szempont érvényesítésével Călina Mare tanulmánya is jobbra adós marad, és az althusseri strukturális okságra, illetve szupradeterminációra, valamint a gramsci történelmi blokkra való hivatkozás csak még jobban hangsúlyozza vállalkozásának bonyolultsága és a leegyszerűsítő kivitelezés irrelevanciája közti ellentmondást. A rendszer-mozgás sajátos voltának megértése szempontjából valójában nem az szorul bizonyításra, hogy amit társadalmi (-emberi) determinizmusnak nevezünk, rendkívül összetett folyamat, mivel a teljes összrendszert működésből és alrendszeri mechanizmusokból, különböző strukturális szintmozgásokból, az anyagi és szellemi, a társadalmi és egyéni sík áttételes összhatásaiból áll elő. A valódi kérdés az, miként megy végbe ez a bonyolult összmozgás, milyen logika szerint, miképpen

alakul ki a végleges eredményt meghatározó folyamat, mi annak a specifikuma. Ha ezeknek a kérdéseknek érdembeli vizsgálata nem is fér — de nem is illik — bele Călina Maréának a társadalmi determinizmus-koncepció lényegét tömény tételekre tagoló okfejtésébe, tanulmányának érdeme, hogy a rendszerelméleti megközelítés melletti érvelésével, akarva-akaratlan rájuk irányítja a figyelmet.

A társadalmi rendszer sajátos mozgás-logikájának egyik lényeges összetevője társadalmi és egyéni viszonya. Valójában a determinizmus strukturalista értelmezésében ez a dialektikus mozzanat elveszti jelentőségét, mivel ez a szemlélet az egyéniért egyértelműen feloldja a társadalmiban. Călina Mare elméleti álláspontjában éppen az az új, hogy rehabilitálni kívánja az egyént a társadalmi determinizmus-koncepcióban, mégpedig éppen a strukturális okság szempontját érvényesítő rendszerelméleti megközelítéssel. Ezt a szándékot fejezi ki egyébként az általa javasolt „determinism socio-uman” elnevezés is. Nemcsak arról van szó, hogy megkülönbözteti a determinizmus társadalmi és egyéni szintjét, hanem arról is, hogy szerinte a globális determinizmus keretében a két szint kölcsönviszonya e determinizmus egyik fontos mechanizmusát hordozza. Kérdés, persze, hogy valóban meg lehet-e haladni ezen az úton a társadalmi determinizmus strukturalista értelmezésének benső korlátait. Nem járunk-e helyesebb úton, ha azt a kiindulópontot választjuk, amelyet Adina-Gabriela Apostol tanulmánya javasol? A „kollektív alanyiség” fogalma ugyanis a társadalmi és egyéni mozzanat dialektikáját már eleve a maga ellentmondásos egységében ragadja meg, mégpedig mind a tudományos megismerő, mind a tényleges gyakorlati tevékenység síkján. Igaz, a szerző nem általában a kollektív szubjektumot, hanem annak csupán egyik meghatározott formáját, az episztemikus, azaz a tudományos-megismerő szubjektumot jellemzi. Mégis álláspontjának megindoklása során semmiképpen sem tekinthet el az általános fogalmi körülhatárolástól, annál kevésbé, mivel — úgy mond — a kollektív szubjektum gondolatában summázódik a történelem idealista-individualista értelmezését gyökeresen meghaladó marxi—engelsi társadalomfelfogás igazi lényege. A szerző szerint, egyébként, a kollektív alanyiség nézőpontja jut kifejezésre Lukács György *Történelem és osztálytudat* című munkájának gondolatrendszerében, de ez a nézőpont fellelhető a frankfurti iskola kritikai elméletében is. Persze, egyértelmű fogalmi kifejtést csak Lucien Goldmann műveiben kap, de itt egyszerűsített meghatározó elméleti és módszertani kategóriává is emelkedik. Sajnos, a *Subiectul epistemic colectiv* című tanulmány tárgyköre túlságosan lecsúszkított, behatárolt ahhoz, hogy hasznosíthatná a kollektív alany gondolatából adódó számos, lényeges elméleti következtetést a társadalmi determinizmus sajátosságának értelmezésében. Mivel a kollektív alany gyakorlatilag olyan meghatározott társadalmi szerveződést jelent, azaz olyan totalitást, amelyben a társadalmi lét és társadalmi tudat a maga történetileg konkrét egységében van jelen, módszertani alkalmazása a társadalmi determinizmus sajátosságának egyik legizgalmasabb és mindmáig leghomályosabb kérdéséhez adhatna kulcsot. Az ún. társadalmi cselekvés, azaz pontosabban a sajátosságosan emberi gyakorlat hordozója valóban mindig a kollektív alany. Ezért mielőtt a praxeológiát, vagy még közelebről, a deontikus logikát az emberi cselekvés tudományává nyilvánítanánk, érdemes lenne megvizsgálni, vajon nem involválnak-e végső fokon valamiféle „Robin-szemléletet”. Tagadhatatlan, hogy meghatározott keretek között, a deontikus logika alkalmas a cselekvés szabályainak, algoritmusainak a meghatározására. Cornel Popa tanulmánya (*Acțiune, libertate, responsabilitate*) kitűnő példa arra, hogyan lehet és kell a szabadság problematikáját operacionalizált nyelvre lefordítani és jól körülírt társadalmi viszonyrendszerként megközelíteni. Ám azt is tudomásul kell venni, hogy a valóságos társadalmi gyakorlat nem illeszkedik bele engedelmesen a deontikus logika számára egyértelmű, immanens keretekbe, ami az értelmezés síkján ellentmondásos tartalmak jelentkezésével jár együtt. Azonnal kiviláglik ez, mielőtt egybevetjük a felelősség kategóriájának Cornel Popa által megkülönböztetett három jelentését. Míg az első kettő szerint valamely személy felelőssége egyet jelent az adott norma-keretekbe való tudatos, szabad beilleszkedéssel, addig a harmadik jelentés — amely a társadalmi változás tényének szükségszerű figyelembevételéből adódik — éppenséggel e normák szétfeszítésében, elutasításában jelöli meg a felelősség ismérvét.

Úgy tűnik, társadalmi determinizmus-felfogásunkban ténylegesen kísért az a veszély, hogy a valóságos társadalmi gyakorlat logikáját valamiféle elvont, homogenizált és ésszerűen kimunkált „cselekvés-technikával” helyettesítsük be. Noha legtöbbet éppen a *Teleologie și scop în determinismul social* című tanulmányban történik hivatkozás a gyakorlatra, éppen itt érezhető legjobban a gyakorlat szempontjának mellőzése. De a többi tanulmányban is az elméleti hozzáállás jellemzője az, hogy valahányszor az ember jelenvalóságát kívánják szem előtt tartani

a társadalmi determinizmus értelmezésében, az okfejtés eleve egy elvont „racionális” lényt képzel bele a dolgok világába, és elfelejti, hogy a cselekvés „racionális” valójában nem más, mint a valóságos viszonyoknak a szubjektumban áttett és lefordított objektív logikája. Az áttevődés és lefordítás az ideológiákban és az ideologikum révén valósul meg, tehát mindenképpen több figyelmet érdemelt volna mind a társadalmi determinizmus rendszerelméleti megközelítésében, mind pedig a teleológiai mozzanat értelmezésében. Egyáltalán lehet-e és szabad-e társadalmi determinizmus-konceptiókat újragondolni és továbbgondolni anélkül, hogy legalábbis figyelembe vennők azt a történelmileg sajátos meghatározottsági mechanizmust, amelyet Marx ebben a gondolatban foglalt össze: „teszik, de nem tudják”. Miközben a *Teleologie și scop în determinismul social* című tanulmány szerzői arra a következtetésre jutnak, hogy a teleológia eszmeileg felfogott és értelmezett oksági viszony, még csak fel sem vetik azt a kérdést: miféle oksági viszonyról van itt szó? Holott éppen ebben van a dolog rejtélye, hiszen az elidegenedtség objektíve fonák viszony, amelyben szükségképpen a meghatározottság is a visszajára fordul. Ez az elvont értelmezés magyarázza aztán azt a mérhetetlenül leegyszerűsítő és végső fokon hamis, látszat-valóságot megállapításukat, hogy a cél és eredmény közti meg nem felelés oka a teleológiai pluralitás. Ezzel kapcsolatban érdemes utalni arra a figyelemreméltó tényre, hogy már Kautskynál jelentkezik a cél és eredmény közti eltérés, ellentét sajátos determinista értelmezésére irányuló törekvés. Kár, hogy Radu Florian tanulmánya elsiklik e próbálkozás felett, és elmulasztja eszmetörténeti kihatásainak követését. Maga a marxista determinizmus-felfogás fejlődéstörténetének hiteles rekonstruálását célzó vállalkozása, persze, önmagában is üdvözlést érdemel, már csak azért is, mivel jelenlegi felfogásunk gyöngéinek, torzulásainak gyökerei éppen ebbe a történelmi múltba nyúlnak vissza. A feltárás azonban csak akkor lehet eredményes, ha a kor elméleti-ideológiai problémakontextusába ágyazva veszi szemügyre az egyes gondolkodók munkásságát, és a koncepciót ténylegesen nyomon kíséri a maga viszontagságos történelmi pályáján.

Sztranyiczki Gábor

Dienes Sándor fém domborítása

Anyanyelv és beszédképesség

„Nagy különbség van a városi és falusi gyermek beszédképesség-szintje között, de még nagyobb a városközeli falvakból való és a városi gyermekek nyelvhasználatára között” — állapítja meg Hugo Moser nyelvészociológus (*Sprachbarrieren als linguistisches und soziales Problem*. München, 1972).

Ebből a megállapításból kiindulva, amelyet csaknem két évtizedes tanári tapasztalatom támasztott alá, egy nyelvészociológiai felmérés tanulságairól szeretnék beszámolni. E tapogatózó jellegű, módszerében még kezdetleges kísérlettel a tanári munka eddig elhanyagolt, bár nem kevésbé fontos oldalára szeretném felhívni a szülők és tanárok figyelmét: az anyanyelvi nevelés és beszédképesség szoros kapcsolatára.

Kétségtelen, hogy az anyanyelvhasználat módját és szintjét fontos eszköznek kell tekintenünk nemcsak a különböző társadalmi rétegekről nyerhető információk szerzésében, hanem a velük való közvetlen kommunikációban is. Ha ez az eszköz nem működik megfelelően, annak nemcsak nyelvi, de társadalmi következményei is lehetnek. A nyelvi és társadalmi hátrányok kölcsönhatását illetően egyelőre még csak hipotézisekre vagyunk utalva (lásd Basil Bernstein „korlátozott kód”-ra vonatkozó elméletét: *Class, Codes and Control*. London, 1971).

Tanulóim beszédképességének tapasztalt hiányosságából kiindulva, vizsgálatomat első fokon az adott nyelvközösség (egy városhoz közel fekvő falu: Maroszentkirály) nyelvhasználatának generációs összefüggéseire korlátoztam. Mivel a Bernstein-féle elmélet értelmében a gyermekek nyelvi nevelésében az anyáknak jut a főszerep, az asszonyok beszédképességének alakulását követtem nyomon a nagyszülők-szülők nemzedékétől a gyermekekig. Elsősorban a nyelvhasználat tapasztalt hanyatlásának közvetlen okai foglalkoztattak. Ehhez fel kellett mérnem a közvetlen családi környezet társadalmi és kulturális szintjét. Tudni akartam, milyen hatása van a környezetnek egy osztály húsz tanulója. Kíváncsi voltam, hogy a gyermekekkel való munkám során minduntalan felbukkanó nyelvhasználati problémákat fellelem-e a szülőknél, a kifejezőképesség „korlátozott” volta visszavezethető-e az otthoni beszédszokásokra.

Előre kell bocsátanom, hogy a vizsgált szülői közösségben nincs egyetlen értelmiségi foglalkozású sem. Az apák a közeli városba, Marosvásárhelyre járnak be dolgozni, vagy a helybeli állami gazdaságban kaptak munkát. Az anyák közül — ők a vizsgálat főszereplői — mindössze heten dolgoznak városi üzemekben, a többi háziasszony (egy tanulónak nem él az édesanyja). A családok többsége (tizennyolc család) kétgyermekes, hat család háromgyermekes, s két négygyermekes családot tartottam számon. A családok általában rendezett, jó anyagi körülmények között élnek. Az anyák iskolai végzettségének adatai: hét osztályt négyen, hat osztályt hárman, öt osztályt négyen végeztek, és nyolcan maradtak négy elemivel. Fontosnak érzem, hogy a családok könyvvállományáról is pontos képet kaptak. A szépirodalmi könyvek száma két családban meghaladja a huszonötöt, két családnak egyáltalán nem volt szépirodalmi könyv a birtokában. Tíznel több könyvet találtam nyolc családnál, tíznél kevesebbet tizenegynél. A tizenkilencből két asszony olvas rendszeresen, a férfiak közül senki. Bizonyos mértékig módosítja a képet, hogy majdnem minden családban van televíziós készülék (tizennyegy családban). Az anyanyelvi adásokat az asszonyok nyolc családban, a férfiak négy családban nézik rendszeresen.

Minden alkalmat megragadtam, hogy elbeszélgethessek az anyákkal. Erre módot nyújtottak a szülői értekezletek, osztályfőnöki minőségemben alkalmam volt a gyermekekkel kapcsolatban nevelési gondokról szót váltani az asszonyokkal. Figyeltem beszédmódjukat, nyelvhasználatuk sajátosságait. Először az tűnt fel, mennyire nem használnak tájszavakat. Ezt csak azzal tudtam magyarázni, hogy e családok az ország különböző vidékeiről települtek ide az iparosodás különböző szakaszaiban, s a keveredés eltüntette a nyelvjárási sajátosságokat. Később arra

is felfigyeltem, hogy közléseiket többnyire egyszerű, bővített mondatokban fejezik ki. Várakozásomhoz képest igen ritkán éltek a mellérendelés lehetőségeivel. Ha elő is fordult ez az összetett forma, a mondatokat szinte mindig az és kötőszóval kapcsolták össze, ellentétes mondatokat alig használtak, s ha igen, akkor e formában a *de azonban*, *de viszont* kötőszavakat részesítették előnyben. Magyarázó mondattal, (*ugyanis* kötőszóval) egyetlen asszonyt élt, ő is csak egyetlen alkalommal. Következettől mondattal beszélgetéseim során nem találkoztam, ez már fejlettebb gondolkodási szintet igénylő forma. Az alárendelő mondatok közül leggyakrabban a tárgyi mellékmondatot használják (például *azt mondta, hogy; megmutattam neki, hogy; tudtam, hogy*). Jelzői mellékmondatokat ritkán volt alkalom hallani, használatuk gondos, választékos nyelvi stílust feltételez. A beszéd-készségnek ez a szintje nem mindenben felelt meg az iskolai órákon tapasztaltaknak. A tanulók nyelvtanórán szívesen foglalkoztak alárendelő összetett mondatok alkotásával. Mivel magyarázható a tanulóknak ez a családától elütő készsége? Azt hiszem, a gyermekek jól érzékelték az iskolai feladat otthoni beszédmódhoz viszonyított újszerűségét. A nehezebb feladatokkal (jelzői mellékmondatok kibontása egy-egy versbeli hasonlatból) csak kevesen tudtak megbirkózni. E kevesek közt volt az a gyermek is, akinek édesanyja a legváltozatosabb mondatfajttákkal élt a beszélgetésben. Ebből is azt a következtetést kellett levonnom, hogy tanulóim nyelvhasználatára az otthoni szegényes nyelvi környezet gátlóan hat.

A családlátogatásokat tavaszra „ütemeztem be”. Teljes pompájukban virágoztak a gyümölcsfák. Volt mivel indítani a szabadban (kertben, udvarban) folyó beszélgetést. Az időjárásról máris az asszonyok mikrovilágára terelődött a szó. Gondoltam, ebben a közegben otthonosabban mozognak, ezekről a dolgokról közvetlenebbül, természetesebben beszélnek, mint a gyermekek iskolai magatartásáról, előmeneteléről. Jellemző mondatok: „Szépek a cseresznyefák, elvetettük a murkot, paszulyt, ugorkát...”; „Jó időnk van. Bárcsak ne lenne fagy!” Sehol egy érzelmileg nyomatékosabb jelzős forma, sehol egy szín vagy szemléletes kép, csak szürke mondatok egymásutánja. Szinte csodálkozik az ember, hogyan lehet ennyire nem élni a lehetőségekkel. Talán nincs elég szó hozzá, szegényedett a szókincs?

Közel a város, minden házban van már rádió. Új szavak jelennek meg a láthatáron, de ez csak a passzív szókincset gazdagítja. Az újonnan hallott szavakat szöveggörnyezetben többé-kevésbé helyesen értelmezik, de ha az aktív nyelvhasználat során maguknak is élni kellene vele, elbizonytalannak. A divatszavak pontatlan használata sok mindenről árulkodhat. Fény derülhet a szóhasználat rejtett motivációira, a divatszó státuszszimbólum vagy egy magasabb státusra való aspiráció tudatos vagy öntudatlan jelzése. Ilyen szerepet játszik Marosszentkirályon a *precíz* szó. Divatja újkéletű: egyesek az 'okosság', mások a 'jó előmenetel' vagy a 'tisztaság' helyett mondanak *precíz*et. Igazi jelentését csak sejtik, nehezen tudják körülírni. Nyelvi kényelmességre vall, hogy adótnak veszik, és „forgalomba hozzák” e „jövevényiszavakat”, anélkül hogy tisztáznák jelentésüket. Érdekes jelenség, hogy a szülők átveszik és használják a diáknyelv szavait (gyakran hallom tőlük a *diri, sulit, oszi, buli, doli* szavakat). Az argó is mindinkább teret hódít, ma már a szülők száján sem hat meglepőnek a *csaj, csávó, haver, lövé, srác*. Marosszentkirályon megszólják az embert igénytelen ruházata vagy zavaros életmódja miatt; laza, jellegtelen, pongyola nyelvhasználatáért soha.

Hűsz tanuló közül hatnak a nagyanyja is a családdal egy fedél alatt lakik. Meglepett: beszédképességük szintje mennyivel magasabb, mint lányaiké, menyieiké. Az öregek szívesen, szemléletesen, hangulatosan fogalmaznak, öröm hallgatni őket: „Este, mikor a víz is alszik már, akkor szoktam kijönni ide. Megszagolom a virágokat, megcirógatom gyenge kis szirmaikat. Szeretem, csodálom őket. Nappal is vágyódom utánuk, de akkor dolog van. Fiatal leány koromban vasárnap délután az erdőt jártuk, és órákig elnéztük a talpig fehérbe öltözött fákat.” A fiatalok „lemosolyogják” a szerintük ősi nyelvhasználatot. Az „újmodi” jellegtelenség szemüvegén át az öregek mesészeretete is elavultnak tűnhet. A nagymamák ma is szívesen olvasnak-hallgatnak meséket, rövid történeteket. Ez a tapasztalatom is meggyőződésemre igazolta: a falusi tanárnak (és minden tanárnak) jobban kell támaszkodnia a népköltészet anyagára, a népmesékre, népballadákra, céltudatosabban kell irányítania nemcsak a tanulókat, hanem ha mód van rá, a szülők könyvvél való ellátását, olvasását is.

A családlátogatásra magammal vittem Nagy Albert *Elégia* című festményének reprodukcióját is. A reprón látható címet jó előre leragasztottam, hogy ne befolyásolja a műalkotás befogadását, értékelését. Kérdeztem: mi az, amit a kezemben tartok? Összesen három asszony tudta a tizenkilencből, hogy festményt lát, a többi fényképnek vélte, s kereste a rajta látható öreg házaspár valóságbeli modelljét a falubeliek között. Kik lehetnek? Kik lehetnek — ez volt számukra

a megoldásra váró kérdés. A festményen ábrázolt szomorú jelenet lényegét könnyen megfejtették. Arra is hamar rájöttek, hogy a színek őszi hangulatot sugallnak. Az igazi élményt azonban az jelentette, ha valamit sikerült „felismerni“ a képen. (Nini, ott a kutya! Né, milyen szép tyúkok! — kiáltottak fel örömmel.)

Milyen címet adnának a képnek? Címadásra mindössze hét asszony vállalkozott. Néhány találóbb cím: *Szomorúság, Ősz, Búcsúzkodás, Öregek*. Tartalmi-hangulati címek.

A színekre szerettem volna terelni a beszélgetést. A reprón látható színek rendkívül líraiak, gondoltam, más asszociációkat is „előcsalnak“ a nézőből. A kísérlet nem sikerült. Az asszonyok annyira élethűnek tarthatták a reprót, hogy csak a környezetükben megszokott őszi színeket vélték viszontlátni. Erről pedig sohasem szoktak beszélni. A fák levelei, a háttérben látható tűzfal, a cserepes háztetők hangulata hidegen hagyta őket. Jelzőik: *sárga, piros, zöld* — stilisztikai érték nélküli jelzők.

A leírásban egyetlen asszony tűnt ki — az egyedüli, aki képzőművészeti tárlatokat is látott már életében. Ő is csak ösztönösen élt a nominális stílus lehetőségeivel: „Hulló falevelek, ugató kutya, kotkodácsoló tyúkok, az öregek ölekezése, a félig nyitott ablak, a figyelő férfi a tornácon — szép, de szomorú kép.“ Megdöbbentő volt számomra, hogy az igék teljes mellőzésével is milyen megjelenítő erejű volt, amit a képről mondott.

A nyelvhasználati szint emelése valamennyiünk problémája. „Mindent meg kell tennünk annak érdekében, hogy a beszédkésztség szintje javuljon a jövőben“ — írja Ionescu-Ruxăndoiu Liliána nyelvész- és szociológus a *Sociolingvistica* című tanulmánykötet előszavában (Buc., 1975). Az anyanyelv tanára azonban hiába javítja óráról órára a tanulók nyelvhasználatát: a beszéd szintet a közvetlen családi környezet határozza meg.

Gergely Róza

Gaál András: Hóolvadás

Az állattenyésztő ember

Népszámlálás az állatvilágban, elkerülhetetlen hibaforrásokkal

Függetlenül attól, hogy az állattan vagy más tudományág hány háziállatfajt tart számon, a gazdasági életben ezek közül csak néhány emelkedett olyan rangra, hogy rendszeres állatszámítások, állatösszeírások tárgyát képezze. Ebben a tekintetben egyesületek esetleg pontosan tudják, hogy egy városban vagy megyében hány kutyája van az egyesület tagjainak, esetleg az akvaristák is számon tartják — ha nem is a díszhalak, de — a díszhaltenyésztők számát, a nemzetközi gazdasági statisztikák azonban ma is csak 12 fajt tartanak számon, nevezetesen: a lovat, öszvért, szamarat, szarvasmarhát, bivalyt, tevé, sertést, juhot, kecskét, tyúkot, kacsát és pulykát. De az ezekre vonatkozó adatok sem egységesek, pontosak, mert sok országban például a zebut is a szarvasmarhával együtt számolják, egyes országokban külön feltüntetik az állatösszeírások a tyúkot, pulykát, kacsát, libát, gyöngytyúkot, másokban viszont együtt, szárnyasokként vagy baromfiként szerepelnek; sok országban pedig még semmilyen megbízható állatszámítást nem vezettek be, s ezek esetében a FAO becslésekre van utalva, vagy kénytelen mellőzni az adatközlést.

De az adatok értékelésénél arra is gondolni kell, hogy az állományszerkezet nemcsak földrészenként, hanem vidékenként, országonként is elég nagy mértékben eltérő. És nagy különbségek vannak az egyes korcsoportokhoz tartozó állatok élősúlya és kitermelési adatai között is. Ez azt jelenti, hogy egy irországi tehén sem élősúlyban, sem a vágósúlynak az élősúlyhoz viszonyított arányában nem azonos egy szomáli tehénnel. Amint arra más helyen már rámutattunk, például míg egy szarvasmarhából Ázsiában 11,5, Afrikában 14,5 kg fogyasztható terméket nyernek, addig az EKG-országokban 80 kg-ot, Észak-Amerikában 71,5 kg-ot.

Az állatállomány létszámára vonatkozó adatok országok közötti összehasonlíthatóságát bonyolítja, hogy még nem sikerült egységesíteni az összeírások időpontját; vannak országok, ahol a rendszeres évi számbavétel az év első napjaiban történik (mint például hazánkban is), s van, ahol ősszel vagy az év végén végzik az állatszámításokat. Hogy ez miért befolyásolja a végeredményt, azt a juh példájával szemléltethetjük a legkézzelfoghatóbban. Ha a számbavétel január első napjaiban történik, akkor azokban az országokban, ahol a bárányozások általában koratavasra esnek — mert legtöbb nőivarú egyed koraősszel ivarzik —, a bárányok még nincsenek megszületve, tehát nem is kerülnek be a statisztikába, míg ha ugyanabban az országban mondjuk nyáron végeznék az összeírást, az illető év tavaszán, télutóján született bárányok is szerepelnének a létszámban. De ha ugyanott a számlálás az év végén történne, a tavasszal született bárányok zöme már szintén nem szerepelne, mert közben a vágóbárányok fogyasztásra kerültek. Célszerű lenne tehát az állatösszeírások módszertanát (ebbe beleértve az évi összeírások időpontjának rögzítését is) világviszonylatban egységesíteni. Természetesen minél nagyobb arányt képvisel egy ország állattenyésztésében az ipari rendszerű nagyüzemi felnevelés és hizalás, annál kevésbé befolyásolja az állatszámítás eredményeit annak időpontja, mert az ilyen rendszerekben az a törekvés, hogy az elletések az egész év folyamán minél egyenletesebben oszoljanak meg, hogy a termelés — tehát a fogyasztói igények kielégítése is — minél kiegyensúlyozottabb legyen. De — amint a továbbiakban meglátjuk — az ilyen intenzív, nagyüzemi vagy éppen ipari rendszerű állattenyésztéssel a világ összállományát tekintve még nagyon kis hányadnál találkozunk.

Egy állatállomány — legyen az egy tulajdonosé, gazdaságé, országé, vagy akár egy kontinensé — értéke azonban nem az egyedek számától, hanem inkább azok súlyától és termelésétől (vagy még inkább: téteményképességétől) függ. Mert nem mindegy az, hogy egy gazdaságban van 1000 sertés, ami lehet 60 anyakoca,

5 kan, 800 hízó és 135 süldő (ami összesen 1000 fő), vagy az 1000 sertésből 700 malac, 265 süldő, 30 anyakoca és 5 kan (ami szintén 1000 fő), de előbbi esetben az 1000 sertés összsúlya 70 tonna, utóbbi esetben 24 tonna körül van. Ezért az olyan szapora fajok esetében, mint a sertés, baromfi (és a világstatisztikákban nem szereplők közül a nyúl, fűrj stb.), a valóságos értéket sokkal jobban tükröznék, ha csak az anya- és apaállatok számát tüntetnék fel az állatlétszámra vonatkozó statisztikák, mert a szakemberek ebből megbízhatóbban kikövetkeztethetnék az állomány szerkezetet, mint ha korcsoportok szerinti megoszlás nélkül közlik az összlétszámot.

Ne felejtjük el, a statisztikai felvételek, pontos felmérések még a legcivilizáltabb országokban sem túl régi keletűek (noha bizonyos célzatú és korlátozott jellegű állatösszeírásokról már az ókorból is tudunk, gazdasági iratok, urbáriumok, gazdasági leltárok pedig itt nálunk is szolgáltatnak ilyen adatokat a XVI. századtól kezdve), de a fejlődésben lévő országok között ma is sok van, ahol ennek az államigazgatás szempontjából is igen fontos számbavételi eljárásnak csak a kezdeteinél tartanak. Nyilvánvaló azonban, hogy az illetékes nemzetközi szervezetek és szervezetek (ENSZ, Élelmezési Világszervezet stb.) kénytelenek sürgetni az állatösszeírások rendszeresítését és metodikájának egységesítését, mert megbízható, a világ összes országait felölelő adatok nélkül világméretű élelmiszertermelési és -fogyasztási tervezés és prognózis nem lehetséges.

Az állatlétszám gyarapításának kérdésében ide kívánczik még egy szemléleti szempont is. Általában két szempont — nevezhetjük őket állattenyésztés-politikai szempontoknak — ütközik meg egymással: az egyik hívei szerint a helyes út az állatlétszámok a kérdéses terület (gazdaság, ország stb.) eltartóképessége felső határáig való növelése, a másik szerint nem a létszám növelése a cél, hanem korlátozott létszámmal a termelés fokozása. Hogy melyik helyes, azt itt nem döntjük el, csupán arra mutatunk rá, hogy az eltartóképesség fogalma is sok körülménytől függően módosulhat. Ennek megítélésében feltétlenül tekintetbe kell venni a takarmánytermesztés, a takarmányértékesítő-képesség fejlődési lehetőségeit, az ipari tápok, a műtrágyázás, az öntözés révén növelhető takarmánytermelés kilátásait, az állatforgók megrövidítésének perspektíváit — és így tovább.

Az állatvilág mint élelemforrás; a fehérjetermelés és -szükséglet mérlege

Amint láttuk, az egészséges táplálkozáshoz állati eredetű fehérjékre is szükség van. Ma már közhelynek számít az a megállapítás, hogy a Föld lakosságának egy része nem jut elég kalóriához, a nagyobb veszély mégis az, hogy ezek étrendje fehérjeszegény. Ez különösen a kiskorúak fejlődésében okoz — olykor helyrehozhatatlan — károsodásokat, akadályozza a normális testi és szellemi fejlődést.

Az 1976-ban közzétett FAO-adatok szerint, néhány — tipikusnak tekinthető — országot az egy fő rendelkezésére álló kalóriák száma növényi, illetve állati eredet szerinti megoszlásban az 1961—1965-ös időszakban, illetve 1974-ben a következő volt:

	Összes kalória/fő/nap		Az összesből			
	1961—1965	1974	növényi	állati	eredetű	
	1961—1965	1974	1961—1965	1974	1961—1965	1974
Mali	2027	1774	1874	1661	153	113
Uganda	2071	2096	1935	1958	136	138
Honduras	1937	2041	1709	1809	227	233
Afganisztán	2108	2022	1971	1900	137	122
Kambodzsa	2173	1894	2040	1785	133	109
Norvégia	3107	3213	2128	2098	979	1115
Svájc	3521	3439	2384	2217	1138	1221
Új-Zéland	3517	3551	1783	1821	1734	1730

A fenti országokban a kalóriák eredet szerint a következő főnyersanyagokból származnak (a végösszegek nem találják, mert az alkoholból, fűszerekből és üdítő, húsító italokból stb. származó kalóriák itt le vannak vonva az összkalóriákból):

Kalórialfő/nap 1974-ben

	Mali	Uganda	Honduras	Afganisztán	Kambodzsa	Norvégia	Svájc	Új-Zéland
gabona	1353	649	1083	1719	1572	752	753	737
gyökümosok	37	303	41	2	17	183	94	109
cukor, méz, szörpök	62	60	318	32	67	349	482	479
száraz hüvelyes magvak	45	155	96	26	13	14	7	21
zöldség	9	10	11	21	30	24	46	65
gyümölcs	2	362	134	30	30	100	130	95
hús	51	47	52	58	66	357	561	725
tojás	1	2	20	2	3	38	42	66
hal	18	29	3	—	20	91	25	27
tej és tejtermékek	29	50	90	44	6	517	394	485
olaj és zsiradék	81	35	152	59	36	646	546	505

Ne mondjuk azt, hogy az adatok maguktól beszélnek, tehát kommentárt nem igényelnek, mert először is meg kell magyaráznunk, hogy a hivatkozott forrás táblázataiban szereplő 40 ország közül miért éppen nyolcat és miért éppen ezt a nyolcat választottuk ki. Nos, a nyolcat azért, hogy takarékoskodjunk a helylyel, ezt a nyolcat pedig azért, mert ezekben képviselve vannak kontinensek, különböző társadalmi rendszerek, éghajlatok, táplálkozási szokások és lehetőségek. Másodsorban hangsúlyoznunk kell néhány furcsaságot és jellegzetességet. Furcsaság például az, hogy Uganda lakosainak gyümölcsből több kalória áll rendelkezésére, mint — a kimutatásban szereplő — bármelyik más országéinak; viszont a tőle kis távolságra lévő Mali lakosai csak annyit termelnek, amennyinek megfelelő kalória 2,5 g zsírban van; a mindenütt óceánal körülvett Új-Zéland lakosainak csak 27 kcal jut halból fejenként egy napra, miközben a tengerrel nem rendelkező Svájc lakosaira 25 kcal jut ebből az élelmiszerből; Afganisztán lakosainak annyi gabona jut, hogy az összes kalóriefogyasztásuk 85%-át alkotja, a norvégoknak viszont ebből csak 24% jut; míg a táblázat első öt helyén szereplő országokban az összkalóriának legfeljebb 11,8%-át képviselik az állati eredetűek, az utolsó három átlagában 40%-ot; egy főre Új-Zélandon 66-szor annyi tojás jut, mint Maliban, 33-szor annyi, mint Ugandában és Afganisztánban és 22-szer annyi, mint Kambodzsában (márpedig a tojás — „napfény, zárt csomagolásban”); érdekes módon azoknak az országoknak a lakosai, amelyekben a szénhidrátokban gazdag alapélelmiszerek dominálnak (gabona, gumósok), ott — az általános táplálkozástudományi felfogással ellentétben — nem kövérek az emberek, viszont a kevés „hizlaló” élelmiszert fogyasztó svájci vagy új-zélandi polgárra nehéz ráfogni, hogy sovány.

A fehérjemérleg — most már az összehasonlíthatóság kedvéért ugyanazon országokban vizsgálva — a következő képet mutatja:

Rendelkezésre álló fehérje, naponta, fejenként (decigramm)

	összes		növényi eredetű		állati eredetű	
	1961—1965	1974	1961—1965	1974	1961—1965	1974
Mali	646	528	515	431	131	97
Uganda	484	540	376	418	107	122
Honduras	521	518	389	379	132	139
Afganisztán	652	621	574	552	78	69
Kambodzsa	527	444	415	370	112	74
Norvégia	898	973	328	323	569	650
Svájc	905	879	374	319	531	569
Új-Zéland	1087	1094	362	326	725	767

Ha elfogadjuk, hogy egy felnőtt ember napi szükséglete — az Egészségügyi Világszervezet és a FAO közös megállapítása szerint — 70 g fehérje és (ebből) 33 g állati eredetű fehérje, akkor megint kiderül, hogy sem egyikből, sem másikkól nem jut elég a fenti táblázat első öt országa lakóinak, sőt Maliban, Afganisztánban és Kambodzsában még a tendencia is csökkenő 1961 és 1974 között. Dél- és Közép-Amerika hús államából tizenkilencben ugyancsak a szükségesnél kevesebb állati fehérje jut a lakoságnak, pedig ott az állatállomány viszonylag nagy. Nem jobb a helyzet Afrikában és Ázsia legtöbb országában sem.

A megoldást ma is ott kell keresni, ahol a történelem előtti ember kereste: a terület eltartóképességét szükséges növelni. De ennél is gazdaságosabb az állatok egyedi termelését fokozni, mert ha két tyúk tojik egy évben 260 tojást, az 60%-kal több takarmányfogyasztással jár, mint ha egy tyúk tojik ugyanannyit; ha két tehén ad egy év alatt 3000 liter tejet, az 1600—1700 takarmányegységgel több ösztápanyag- és 140—150 kg-mal több emészthetőfehérje-fogyasztással jár, mintha egy tehéntől fejnék a 3000 litert. S ehhez nem kell ördöngösség, hiszen a tojóhíbridek vígan megtermelik a 270 tojást, a legtöbb nemesített szarvasmarhafajta teheneinek téteményképesége (örökletes potenciálja) meghaladja a 3000 litert.

Az egészséges táplálkozás megkívánná évente fejenként 300—350 tojás és 16—20 kg hús fogyasztását. Ha csak 4 milliárd embert veszünk alapul (márpedig az emberiség ma napi 195 000 fővel gyarapszik, tehát ez a könyv a jelen pillanattól számított 6 hónap múlva jelenik meg, ami reális számítás, akkor már 35 100 000-rel többen fogunk élni sárgolyónkon), akkor 1,2—1,4 billió tojásra és 64—80 milliárd kiló húsrá lenne szükségünk. A hús esetében ez bagatell, ha nem kellene a holnapra is gondolnunk, hiszen a mezőgazdasági és élelmészeti világszervezet nyilvántartása szerint az évi húsvágás 1975-ben 113 108 000 tonna volt, vagyis ebből egy lakosra már 28 kg jutna, ha az átlag azt jelentené, hogy az indiai állampolgár is annyit fogyasztana, mint az új-zélandi. Tojásból a világtermelés — ugyancsak 1974-ben — 23 191 373 tonna volt, ami nagyjából 394 milliárd tojásnak felel meg; tehát ebből már csak 98 jutna egy főre. Tudjuk azonban, hogy Ázsiában és Afrikában egy lakos mindössze 14 tükörtojást fogyaszt egy évben, tehát itt nagyjából meg kellene hússzorozni a tojásfogyasztást, s még Észak-Amerikában és Európában is — ahol a fogyasztás évi 210 db — 50⁰/₀-kal kellene emelni.

A világ hústermelésében — a FAO által nyilvántartott vágásokat és vágósúlyokat alapul véve — a marhahús és a sertéshús (42 045, illetve 42 455 ezer t) szinte egyenlő mennyiséggel jár az élen; az egész húsmennyiségnek kerekén 75%-át képviseli; a harmadik helyen a baromfihús áll évi 20 665 ezer tonnával, ami kerekén 20⁰/₀-ot jelent; tehát a bivaly, juh és a kecske együttesen is csak 5⁰/₀-kal járul hozzá húsellátásunkhoz.

Ebben a mérlegben nem szerepelt a halhús, osztriga, homár, teknős, ló, szamár, teve, kutya, bálna, fóka, rozmár, házinyúl, galamb, rénszarvas, jak, láma, fácán, fogoly és egyéb vadhús, amelyeket pedig szintén fogyasztunk. De a húsfogyasztás mérlegében ezek közül csak a hal játszik számottevő szerepet. Az évi halfogás — bár általában sok faj esetében sürgősen korlátozásra szorul a kipusztulás veszélye miatt — egyenletesen növekszik; FAO-adatok szerint 1971-ben 64 100 ezer t volt. Ebből azonban friss, füstölt és konzervhalként csak 3,26 millió tonna került exportra 1972-ben, tehát a tengeri halászatot nem, vagy csak jelentéktelen mértékben folytató országok lakosai csekély mennyiséghez jutnak hozzá. A fenti mennyiségből (64,1 millió t) 11,7 millió t az édesvízi, 52,4 millió t a tengeri hal. Ezenkívül 1969-től 1971-ig átlagban évente vadásztak 10 000 tonna fókát és különféle vízi emlőst, kifogtak 4,83 millió t rákot, puhatestűt és más óceáni gerinctelent, továbbá 130 000 t egyéb vízi állatot és mellékterméket. Vagyis az édesvizek, tengerek és óceánok együttesen 69 millió t termékkel járulnak hozzá az emberi táplálkozáshoz és az állatok takarmányozásához.

Zárjuk le a gondolatsort azzal, hogy — a fenti adatok alapján — hány kilokalóriát szolgáltat a hús, a tojás és a tej, persze durván átlagolva a tápértékeket, hiszen a különféle húsválasztékok és tejek között 50⁰/₀-ot is meghaladó eltérések vannak.

A világ húsvágásából — az 1974. évi adatokat véve alapul — 248 600—250 000 milliárd kcal származik; a 424 millió tonna tej megközelítően 280 000 milliárd kcal-t szállít; a 23 millió tonna tojás ösztápértéke kb. 32 000 milliárd kcal. Ezt összeadva és elosztva négy milliárral, azt jelenti, hogy egy évre ebből a három termékből egy emberre 140 500 kcal jut, vagyis teljes szükségletének nagyjából 13⁰/₀-a. (A napi szükségletet kerekén 3000 kcal-nak véve.) Ez egy vegetariánusnak sok, de halászó-vadászó ősrünknek kevés lett volna. Igaz, akkor még nem kellett azzal törődni, hogy ilyen vagy olyan világszervezetek mekkora fogyasztást tartanak számára kielégítőnek; megelégedett, ha havonta egyszer bevághatott néhány szelet mammutflekkent, még ha nem is volt hozzá káposztacica és róseibni. Hogy közben be kellett érnie gyökerekkel, bogyókkal és meggyással, az az ő baja volt, s nem a FAO-é, vagy a világelelmészeti konferenciák elnökeié.

Nagy Miklós

Részletek a szerzőnek a közeljövőben megjelenő kötetéből (az eredeti kézirat jegyzeteire utaló számokat és a jegyzeteket itt elhagytuk). — A szerkesztőség.

Az űr kutatás két évtizede

1977 korszakhatárt jelöl az államok űrtevékenységében: október 4-én volt húsz éve annak, hogy a Szovjetunió fellötte a Föld első mesterséges holdját, s ez az államok kozmikus tevékenységének kezdetét jelentette.

1. A kozmoszban folytatott tevékenység a tudományos-műszaki forradalom egyik legjelentősebb része a második világháború utáni szakaszban. Tartalmában gazdag emberi ténykedés ez, mélyreható, széles körű kihatása van az emberiség életére, jövőjére.

Az űr kutatás lehetővé tette az ember számára, hogy tudományos ismeretek birtokába jusson a kozmoszra s főleg a Föld körüli térre vonatkozóan; a szerzett adatok segítségével ellenőrizni lehet bizonyos tudományos elméleteket (így a relativitáselméletet), az űr meghódítása ösztönzi a tudományos vizsgálódást az elméleti fizika, kémia, rádióelektronika, orvostudomány, biológia területén. Ugyanakkor új lehetőségek nyílnak a tudományos kutatás számára a kozmikus laboratóriumokban (az űrállomásokon) és a földi viszonyoktól merőben különböző feltételek között (például a súlytalanság állapotában).

Az űrtevékenység teremtette meg a lehetőséget annak is, hogy az ember a földi jelenségeket a légkörön kívülről tanulmányozza, beleértve ebbe az olyan jelenségeket is, mint a vulkánok működése, a ciklonok keletkezése és haladásuk iránya, az áradások stb. Mindezek nyomán az emberiség még inkább számot vet földi életlehetőségeinek korlátaival, valamint azzal, milyen veszély fenyegeti létét az ökológiai egyensúly megbomlásának következtében.

A kozmikus tevékenység másik eredménye az új űrtechnológia kifejlesztése; ez hozzájárul a földi ipar új termékeinek megjelenéséhez, az automatizálás és mikrominiaturizálás fejlődéséhez. A műholdakat ugyanakkor felhasználják a távközlésben, az időjáráskutatásban, bolygónk természeti forrásainak feltárásában.

Az utóbbi két évtizedben folytatott űr kutatás említett néhány velejárója az emberiség földi életére is kihatott. Ezek mellett jeleznünk kell azt, hogy a kozmikus tevékenység új távlatokat nyitott az emberi megismerés, mindenekelőtt a többi égitest megismerése előtt. 1969. július 21-én valóra vált az emberiség egyik régi álma: az ember a Holdra lépett. Így beteljesedtek Verne Gyula szavai, aki több mint egy évszázaddal ezelőtt megállapította: „Mindazt, amit az egyik ember elképzel, a másik ember meg tudja valósítani.”

Az űr kutatás ugyanakkor fényesen igazolja a dialektikus materialista világnézetet. Az űr meghódítása során szerzett új ismeretek bizonyítják a világmindenség, a kozmoszban lejátszódó folyamatok anyagiságát.

Az űrtevékenységnek jelentős kihatása van a gondolkodásra, a tudatra, az emberiségen belül a népek és államok közötti kapcsolatokra: „Korunk tudományos-műszaki forradalma — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs —, az ember behatolása a kozmoszba és a kultúra hatalmas fejlődése nagy változásokat eredményezett az emberek gondolkodásában és tudatában.” (*Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján* 5. Buk., 1971. 152.)

Az űr kutatás hatására az emberi gondolkodásban végbemenő átalakulási folyamat egyik fő vonása az, hogy fokozatosan kialakul az emberekben a földi élet és a jövő nagy kérdéseinek kozmikus méretű vizsgálata: a kozmikus szemlélet. Ez annak következménye, hogy az űr kutatás új lehetőségekkel gazdagította a megismerést, nagymértékben szélesítette az ember látókörét, s lehetővé tette azt, hogy az ember uralja és saját életfeltételeinek megjavítására használja fel a természeti jelenségeket (például a napenergia mint új és jelentős energiaforrás felhasználása).

Minden ember, minden nép egyre inkább tudatában van annak, hogy egyszerű „utazó” azon a csillagközi térben száguldó űrhajón, amelyet Terrának hívnak. Az ember ugyanakkor mindinkább behatol a világűrbe, s az egyik égitestről a másikra való utazása „homo sapiens”-ből fokozatosan „homo cosmicus”-szá teszi.

Az űr kutató munka nyomán végbemenő gondolatformáló folyamat másik vonatkozása: kifejlődik és megszilárdul a népek között a diszkriminációt nem ismerő szolidaritás érzése. E szolidaritás mellett foglalt állást Michael Collins űrhajós akkor, amikor a bolygóközi térből nézve a Földet rádbömbent arra, mi fogja össze az emberiséget, s hogy ez az együvé tartozás „sokkal fontosabb, mint a bőr színében, a vallásban vagy a gazdasági, társadalmi rendszerben megmutatkozó különbségek”.

Ennek az emberi szolidaritásnak az államok és a népek közötti új típusú viszonyok, az új nemzetközi gazdasági és politikai rend kell hogy legyen az alapja;

a népek közötti kölcsönös tiszteletre és teljes bizalomra, a népek teljes egyenlőségére és szabadságára kell támaszkodnia; fel kell hagyni a nemzetközi viszonyokban az erőszak használatával vagy az erőszakkal való fenyegetéssel. Az ilyen összetartás elősegíti a Föld népeinek arra irányuló közös akcióit, hogy megoldják az emberiség nagy kérdéseit, hogy megteremtsek a fegyverek nélküli világot. Az összefogásnak ez a szelleme ugyanakkor igen fontos a fejlődő országok tényleges megsegítése, az egész emberiség előrehaladása és a nemzetközi béke szempontjából is.

2. 1977 egyben a világűrjog megjelenése óta eltelt első évtized lezáródását is jelzi. Az idén volt tíz éve annak, hogy egyezményben szögezték le azokat az elveket, amelyek az államoknak a légkörön túli tér — beleértve a Holdat és a többi égitestet is — kutatására és felhasználására irányuló tevékenységét irányítják. Ez az egyezmény fektette le a kozmikus jognak mint a nemzetközi jog új ágának az alapjait.

Az azóta eltelt időszakban még a következő világűrjogi nemzetközi okmányokat fogadták el: 1968-ban egyezményt írtak alá az űrhajósok megmentésére, az űrhajósok visszatérésére és a világűrbe küldött tárgyak visszaszolgáltatására vonatkozóan; 1972-ben megegyezés született az államok felelősségére vonatkozóan az esetben, ha az űrbe küldött tárgyak kárt okoznának; 1974-ben megegyeztek a kozmikus térbe kilőtt tárgyak nyilvántartásáról.

E nemzetközi okmányokba foglalt űrjogi szabályok azt kívánják biztosítani, hogy az államok kozmikus tevékenysége békés célokat, az egész emberiség javát szolgálja. Ugyanakkor arra irányulnak, hogy kizárják a katonai akciókat az űrtevékenységből, elősegítsék a nemzetközi együttműködést ezen a területen; mindez azt célozza, hogy e tevékenység eredményei valamennyi állam és nép javára váljanak.

Az utóbbi évtizedben elfogadott nemzetközi űrjogi okmányok mellett hozzákezdtek újabb nemzetközi egyezmények kidolgozásához, tervezetek készítéséhez; ezeket a következő években fogják elfogadni. Az űrjog körébe vágó ilyen tervezetek: a Hold jogi rendjére vonatkozó egyezmény; megegyezés arra vonatkozóan, hogy milyen elvek vezéreljék a műholdakkal történő közvetlen televíziós adásokat; egyezmény bolygók természeti kincseinek a mesterséges bolygók segítségével történő távjelzésére. Ezeknek a nemzetközi intézkedéseknek az elfogadása és fogantatása újabb jelentős lépés lesz a kozmikus jog fejlődésében.

Az űrjog alkalmazását és tiszteletben tartását beárnyékolja a földi fegyverkezési hajszja, amely ilyen vagy olyan formában megmutatkozik a világűrben is. Az államok kozmikus tevékenységének számos formáját fel lehet használni katonai célokra is (például mesterséges bolygók segítségével történő felderítés és megfigyelés). Ugyanakkor az „antiszatellit“-nak nevezett kategóriába tartozó új fegyverek már most felhasználhatók a világűrben. Alkalmazásuk durván megsértene a nemzetközi biztonságot és békét, mivel az áldozatul esett állam nemcsak kozmikus szinten vághatna vissza (ha erre lehetősége van), hanem földi katonai eszközökkel is.

E megfontolásból szükségessé vált egy olyan nemzetközi egyezmény elfogadása, amely határozottan megtiltja bármely típusú fegyver világűrbe juttatását. Ezáltal megteremtődnek a jogi biztosítéka annak, hogy az államok kizárólag csak békés űrtevékenységet folytassanak. De ezt a garanciát ki kell egészíteni anyagi jellegű biztosítékkal, ami nem más, mint az államok általános és teljes leszerelése. Határozottan kijelenthetjük: a békés világűr szükségképpen feltételezi a békés Földet!

Románia Szocialista Köztársaság mint a légkörön túli tér békés célokra való felhasználását szorgalmazó ENSZ-bizottság tagja következetesen harcolt és harcol azért, hogy a világűrtevékenység az egész emberiség javát, haladását szolgálja, hogy elősegítse és erősítse az államok közötti békét és együttműködést. Hazánk ugyanakkor — az államok űrtevékenységével és az egész emberiség haladó törekvéseivel összhangban — mindent megtesz az űrjog fejlesztéséért.

Marțian I. Niciu

B. S. fordítása

Egy napjainkig elveszettnek tartott eredeti kézirat töredék

Kótsi Patkó Jánosnak A Régi és Új Theátrum Historiájából

Idestova négy éve annak, hogy a Kriterion Könyvkiadó jóvoltából napvilágot látott az azóta — mindnyájunk nagy veszteségére — elhunyt Jordáky Lajos könyve Kótsi Patkó Jánosról: *A Régi és Új Theátrum Historiája és egyéb írások*. Ez a kitűnő munka a szerző évtizedekig tartó színháztörténeti kutatásainak egyik igen értékes hajtása, s nézetem szerint nyugodtan tekinthető nemcsak Jordáky, hanem a kiadó méltó tisztelgésének is az akkor fennállásának száznyolcvanadik évét ünneplő kolozsvári színháztörténet múltja előtt.

A szerző — nagyon helyesen — úgy akarta minél teljesebbé és élethűbbé tenni azt a képet, amelyet Kótsi Patkóról írt e könyv bevezető tanulmányában, hogy városunk első állandó színháza eme fő életrehívójának, igazgatójának, rendezőjének, színészének, színmű-, sőt színháztörténeti írójának hátrahagyott műveit is közzétette: hadd beszéljenek azok alkotójukról! Ezek az írások valóban még közelebb hozzák Kótsit az olvasóhoz, s egyben hazai színháztörténetünk hősi korszakának jónéhány sajátos kérdését is megvilágítják. Jordáky elsőnek *A Régi és Új Theátrum Historiáját* közli ebben a kiadványban. Kótsinak ez az eredeti kézírata az RSZK Akadémiája Kolozsvári Fiókjának Könyvtárában található. (Jelzete: MsU 1107.) Bevezető tanulmányában Jordáky utal arra, hogy „A kéziratból hiányzik a 31—54. lap és az utolsó ív” (lásd a 47. lapon). Az 1896-ban bekötött lapok közül a fent megjelöltek valóban hiányoznak, és még Kanyaró Ferenc (az egykori kolozsvári Unitárius Kollégium tanára s könyvtárosa 1859 és 1910 között) sem tudott közelebbit róluk, hanem megnyugodott abban, hogy ez a kézirat már eleve hiányosan kerülhetett Göde Istvántól a Kollégium könyvtárába. A meglévő lapokat tehát bekötötte anélkül, hogy átkutatta volna azt a tömegtelen ismeretlen kézirat-halmazt, amely feldolgozásra várt. Kanyaróról nem tetelezhető fel, hogy ne jött volna rá azonnal e kézirat értékére. Bizonyítékul elég a Jordáky könyvében is idézett Kanyaró-féle bejegyzésre utalnunk: „Ez az első rendszeres magyar drámatörténelem. Döbrentei, Vachott csak egyes kisebb korszakokat dolgoztak ki. Amit Göde István állít, hogy ő e műnek egyik szerzője, bővítoje etc. volna, az valótlan. Nagy kár, hogy lelkes szerzője, Kótsi Patkó János, e nagy munkát nem végezhette be.” (Lásd a kézirat címlapját.)

Feltehető a kérdés, vajon mi gátolhatta meg Kanyarót a hiányzó lapok felkutatásában. Nézetem szerint a feldolgozásra váró, „ömlesztett” állapotban lévő kéziratanyag nagy mennyisége semmi esetre sem. Az egyetlen elfogadható magyarázatot Göde Istvánnak a *Történeti Lapok* 1875-i számában tett kijelentésében látom; e szerint iratai 1848 után Marosvásárhelyen nagyjából elpusztultak. (Vö. Jordáky bevezető tanulmányának 43. lapjával.) Jordáky „mulasztásában” pedig a fentiekhez minden bizonnyal még az is hozzájárult, hogy e kézirat bekötése (1896) után készült katalógus semmit sem árul el az unitárius kéziratállag fóliái között rejtőzködő, elveszettnek hitt lapokról. Ezért volt kénytelen az eredeti kötetből hiányzó részeket az 1846-ban publikált Göde István-féle változatban közölni.

Az elveszettnek vélt lapok egy részére csak 1977 májusában bukkantam rá egy — a régi katalógusban fel sem tüntetett — kéziratcsomó lapjai között, az Akadémiai Könyvtár unitárius kéziratállagának rendszeres feldolgozása közben. A talált töredék — sajnos — csak a 47—54. lapokat tartalmazza. (Még mindig hiányzik tehát a 31—46. lap!) Írása tökéletesen azonos a kötetbe fogott lapokon látható írással. Minden lap alján „custos” található; az 54. lap alján lévő custos minden kétséget kizáróan jelzi, hogy a következő lapnak, tehát a kötetbe fogott

55. lapnak így kell kezdődnie: „A Romai...“ Így is kezdődik. A lapok belső „tükör“ méreteinek azonosságát — mind a talált töredékben, mind az ismert kötetben — ceruzával megvonalazott keret biztosítja (208×168 mm). Az előbbiek külső méretei egyébként valamivel nagyobbak (262×218 mm), mint a kötetbe foglaltakéi (238×205 mm). Ennek magyarázata, hogy a bekötés alkalmával az utóbbiak széléből levágtak néhány milliméternyit, a most előkerült töredék pedig megmaradt eredeti nagyságában. A szöveg mind stílusa, mind anyagának beosztása, mind helyesírása tekintetében különbözik a Jordáky közölte Göde-féle változattól. Ezért tartom szükségesnek utólagos kiadását.

A Jordáky könyvében található könyvészeti felsorolás és lapalji jegyzetek felmentenek mindenféle szövegmagyarázat és helyreigazító beavatkozás kötelessége alól; csupán egy-két helyen (ahol az eredeti írás félreértésre adhat okot) közöltem szögletes zárójelben [] egy-egy kiigazítást; másutt azonban még a hiányzó ékezetek meg központosítási jelek kitételétől is tartózkodtam.

Lakó Elemér

47. 1.: tehetsége hogy akár mely nagy munkát egyszer hallott elé tudta mondani [.] Nagy Sándor Lidiánn menván keresztül, a Persa Háboruban Phaszszelidnél réatalált a Teodaktes Statuájára, eszébe juta: hogy együtt halgatták az Aristoteles Tanításait, és a Statuát meg koszoruzta, b) A Chioi Teampos ki nevezetes Orator es Historia iro es Sokratesnek Tanitvannya vala, .s. a ki elnyerte azonn Jutalmat melyet Artemisia a Ferje Mauzol leg nagyobb és legszebb dicsérő Beszedére feltett vala; irt Tragediát is Mauzol nevezet alatt — Nagyobra becsülték ezen Tragédiát a Teamposz dicsérő Beszedénel, melyet ezenn Herczeg tiszteletere irt. c.) Chereama Sokrates Tanitvannya több Tragediat irt, de csak Hármat említtenek a Tudosok, Penthea, Alpheisbea és Hippoczentaurusz név alatt — d.) Ezen utolsoba mindenféle vers neme feltaláltatott — e.) Szicioniai Neofan 120 Tragediat irt azok minnyajan esmeretlenek — Sokan az Euripides Medéáját neki Tulajdinittyák —

Neophon, Nearchosz Baráttya vala, ez is irt Tragediakat de ma esmeretlenek — mind ketten [esmeretlenek:] belé voltanak elegyedve a Kalisztenes komplottjába Nagy Sándor ellen —

-
- a) Lan
 - b) Phabiusz de Theodele Lan
 - c) Lan essai Historique sur l'Art Dramatique
 - d)
 - f)
 - g) Lan Aristotelest
-

48. 1.: Kleofonnak csak 9 Tragediaiat esmerjük a nevérol, ugy mint Amphiaurosz, Acteon, Achill, Backánsok, Leükip, Persisz, Theleph, Thiesztés Erigénét — Etoliai Alexander is irt Tragediat, Elegiát és Mimikát — a) de csak egy maradt meg a Musak nevezete alatt — b) Althamené nevezet alatt két drammatikus Irot emlittenek, az egyyiket Megarabol, a másikrol Atheneosz beszéll de munkáját nem említi.

Eszkinosz az Orator is irt Tragediát, de nem tudatik mit, Demostenes azt mondja erről, hogy egy vándorlo játtzo Tarsaságban a harmadik személyt játszodta, .s. unalmas roszzul —

Olympiai Eüchantesz is Tragikusz iro volt, de munkai közüll egy sem maradt meg —

Tharszoszi Apollodor hét Dramát irt c.)

Heklének, Thieszt, Uliszses és Hiketidesz név alatt.

Aristophanesz, Szuidász, es Atheneusz számlálnak ugyan még egy rakás Tragikusz Poeta nevet, de azoknak munkáik elveszvéen, nincs miért öket említeni —

NYOLCZADIK TZIKKELY A Görög Komedia epochaja.

A Tragedia materiaja .s. fojamatja, az elmének fáradságába kerülvéen, .s. azok előtt a kik a gondolkodáshoz nem szoktanak, csak szemeket szeretik legeltetni, unalmat szerzett az Észt bágyasztó Tragedia, .s. mint hogy a világ kezdetetől fogva

-
- a) Lan Essai Historique sur l'art dramatique
 - b) Lan
 - c) Lan

49. 1.: mindenkor több volt a Tudatlan Ember, mint a meditáló, hogy a henye elméket felebre szűszék .s. intereszszálják, az Irok munkaiban nevetcseges személyeket kezdetek felvenni, részeges Szilenuszt, Ketskelábu pajkos Satyrust állítottak elé a Tudosok és az ilyen Játékoknak Satiricum Dráma nevet adtak a) Illyen Drama Satiricum az Euripides Ciklopsa, melynél több a regiek közül nem is maradt meg —

Eszre vévén a Játék Irok: hogy a Satiricum Drama nagy kedvesseget talál Játékaikat mind több több nevetcseges dologgal ékesitettek .s. így szűlte a Satiricum Dráma a Komediát —

A Komediáról nem sokat tudunk, az igaz, hogy a Zenebonai gyönyörűség kebeleben .s. a részegség tévelygése között vette eredetét az 50 dik Olympiász tajain —

Láttuk fellyebb hogy a második Czikkelyben a Boristen tiszteletére, kivált szűretkor szekereiket minden felé hajhászván, pajkos verseket, ditirambokat irkáltak a szűretelők, Borseprővel Bemázolt ábrázattal nyargolva mindenfele —

Zuzáron, ki Theszpiszszel egy időben élt, a maga ideje kora beliek vetkeiket .s. hibajikat tamadta meg, b.) akkor minden Theszpisz nemesebb Targyakat vett maga eleében, és ez vala a csirája a Komedianak, mely materiájára nézve a Falusi Lakosoknak nyers, es bár-

a) Lau Horat: de arte Poetica vers 220:

Carmine qui Tragico vilem certavit ob Hircum
Mox etiam Agrestes Satiros nudavit, et asper
Incolumi gravitate jocum tentavit, eo qua
Illetebris erat et grata novitate morandus
Spectator functusque et potus et exlex.

b) Lau Anacharsisz 7 dik rész 69k Czikkelyt — Ariszt de nem Poeta C3 —

50. 1.: dolatlan erkölcsökhöz lévén alkalmaztatva, a varoshoz nem közelíthetett jó darab ideig, .s. ha történetből bésuhant valamelyik vagy egyszer, az ő illetlen pajkosságait a Varos előtt fitogtatni, azt a Magistratus eltűrte inkább mint becüllötte — a)

Hosszas időt töltött a Komédia a gyermeki korban, végre Epickárnesz rendben szedvén, azután vetelkedett a Tragédiával — b.)

Mindenkor lévén oly Emberek, kik szerettenek a más rovására nevetni, a Komédia irok kiknek főbb igyekezetek az vala hogy az illyeneknek tezhessenek, sokszor éltenek oly pajkos kitételekkel, melyeknek hallására a Szemérem méltán elpirulhatatt —

Több irok megkülömböztették magukat a Komédia írásban illyenek Magnes, Kratinosz, Krates, Sereochratesz [=Pherecrates?], Eupolis és Aristophanes. c) Kik minyajan a Periklesz századában éltenek.

A Komédia Irok nem csak a velek egy időben élők hibáit, .s. balgatagságit kívánták nevetcségesse tenni, hanem a Tragédiához illő materiákat is, mind a Tragikus, mind a Komédia irok dolgoztanak ugyan azon egy materian, melyből a' lett, hogy midőn az Euripidesz Niobejan a' Humanus Görög sirt, akkor a nyers erkölcsű az Aristhofanesén nevetett. Így tették nevetcségesse a halhatatlanságot érdemlő Herosokat is, mint Achillest, Herkuleszt, Bacchust, .s. több illyeneket —

a) Lan Anacharsiszt ugyan ott

b) Lan Plat in Theat p:152

c) Lan Anacharsiz utazását 7 k darab 69 k Czikkely —

51. 1.: Vagnak mai időben is oly hig eszű Emberek, kik mindent neveccség tárgyává akarnak tenni. Travesztálják Hamletet, Machbetet, Romeot és Juliát, Ariadné, Don Juant v. több efféléket, az ők eszek szerent, a Virtus, es Heroismus kaczagáj Tárgyává lehet, és mindkettő csak képzelődés, az illyen emberek sokkal veszedelmesebbek a Kötársaságban mint maguk képzelik, és a Kormány elég gondatlan hogy az illyen káros Principiumu Embereket, a gyógyító vagy jobbitó Házbá nem zárattya —

Sem polgári érdem, sem rang, sőt még maga Virtus sem vala Bátor-ságban a Cratinoszi, Eupolisi es Aristophanesi gorombaságát előtt — Így támadá meg nyilván Sokratesst is, es a kösség előtt akarta neveccségesse tenni, ha az Erény előtt a szemtelenség elnem pirult volna, Platot is így Parodirozta a Respublicájával, sőt meg Kreont sem tudta meg menteni

merge előtt, — nagy érdeme is! — A Komédia írok még töbre is mentenek .s. a Litteratura gyalázattára egy mást meg támogták, és egygyik a másíknak Törvénytelen születését, erkölcsi hibáját, .s. tudatlanságát nyilván hanyták szemekre (a)

Allegoriajok alatt majd Békességet javasolván, majd pedig a Respublica előjáróinak erkölcsi viseleteket támadván meg, a köztársaság Politicai administratiojában is belé elegyedtenek, .s. ezen cselekedetek okot adott végre a jozanabb résznek velek valo meg nem elégedésére, a Tisztviselők megtiltották a személyes megbántást, es a tisztviselők megsértését, de ezen tilto Parancsolatok reszszerént Felejdékenségben mentenek reszszerent visz-

a) Lau Anacharzis utazását — Lau P:Brumoi Theatre des Grecs C 5. —

52. l.: sza vonattattanak, — mig végre az Égos [=Agosz] Potámosznál Lyxander öszeve törte az Athenei szabadságot, .s. a: Tyran a Komédiának egészszen más formát adott —

Vége az első Szakasznak —

Második Szakasz

a Romaiak Theatruma

Első Tzikkely

A Romai Játékoknak nyers ideje

A Romaiak a Görögöktől vették a szép Tudományokat és szép mestersegeket, főkeppen a Drammaticai Poesist. A Görögök oly magoss polczra emelték Drámáikat, hogy őket első követői utol nem érhatték, főkeppen a Tragediaban —

Romábannis úgy valamint Athénébe eleintén az Athlétákat s: a vad állatokat látta a nép egy mással küszködni, .s. vivni, Lovat vagy szekérral valo futásban gyönyörködött .s. annak a nyomán állott fel a Scénai játék, melynek eredete a Francia historikusok szerint, Roma építésével 389 Evében, Budai Esaias szerint pedig 390 dik Evében kezdődik ezen Játék az Egi vagy földi Istenek(nek) valának szentelve, a szerint a mint vagy azok-(na)k kegyeket akarták meg nyerni, vagy valami szerencsétlenséget vagy kedvetlenséget megszüntetni vagy el távosztatni (a) (b)

(a) Lásd Essais Historique sur l'origine et les progres de l'art Drammatique

(b) Lásd Budai a régi Tudos világ Hist, a Romai Poeta pag 227

53. l.: a Poesis azonban már az előtt Romában is gyakoroltatott .s. valamint a Görögöknél ugy a Romaiaknál is vigság és inneplés vala annak bölcsője: .s. eredetét köszönheti azon áldozatnak melyet a munkálkodo kezek termések[ne]k egy részéből az Istenek[ne]k ajánlottak (a)

Ekkor a fel hevült elmék örömrre lobbant nyelvei koholták azon darabos és nyers verseket, melyek Saturnusz, és Fescennius nevezetek alatt esmére-tesek lévén a Gunyra hajlo Pajkos nép kedvét sok ideig elégitették ki, — Ezen költői ton, melynek szülő anyja maga a természet vala, sok ideig maradtott a tréfa határok között és inkább mulattatott mint sértett, ezért mondotta Horác rolla Lusit Amabiliter. De későbbre csipös Gunnyá és sértő Satirává fajult, mely a leg tisztességesebb Házakat .s. leg nagyobb érdemü, vagy rangu Férfiákat sem kiméllette meg. — —

Jam saevus apertam

In rabiem verti coepit jocus, et per honestas

ire Domos impune minax (b)

— Ezen guny még azokatis sértvén kiket sérteni nem akart, panasza adott alkalmatosságot .s. azért Roma építésének 302-ik Esztendejében egy törvény hozatott,

a) Lásd m. Dátier

b) Horác de arte Poetica

54. l.: mely halálra ítélte mind azokat kik az ilyen gunyolo versezéssel valakit meg sérteni merészlenek .s. ez által vége leve az ily gunyolo verseknek. (a)

Mint egy száz esztendővel ezen történet után midőn Romát Pestis ostromlotta, fel állíták a Scénai Játékokat, melyek még akkor nem valának egyebek holmi kar énekekénél, melyeket a Romaiak az I[sten]nek meg engesztelésire az Etruriaiak által énekeltettek b.) valamint minden kezdet, ugy ezis disztelen formáju volt elejinten, oly tántzokkal volt elegyítve, melyet a Toscanából hozott tántzosok, Tartományok modja szerént díszes mozgásokkal tántzoltanak (c) A ki nem szoktatta elméjét a figyelemre, nem táplálja gyönyörét az olyan tárgyakban, melyek az elmét foglalatoskodtattyák, innen van hogy a köz nép, .s. a tunya elméjű Uris inkább akarja szemét legeltetni, mint elméjét fárosztani, és hartzokat, Tántzokat, Pompás jöveleteket .s. több e féléket kíván látni (d.) —

(a) Lásd Esais Historique sur l'art Drammatique T. 1 p:36

(b) Lásd Tit. Liv. Lib:VII

(c) Lásd Traduction des auters del'Histoire Universale des Teaters. T.I. Pag 37

Bordy Margit:
„Az életem kertje“

Küzdelem a lélek egyensúlyáért — gyorsuló időben

Gondolatok a könyvtárban

Értékmeghatározó lehet — emberi minőségünkről valló —, hogy milyen kérdésekkel becsüljük egymást és önmagunkat. S ha ez így van a mindennapi társas érintkezésben, mennyivel érvényesebb a nyilvánosságra igényt tartó beszélgetésekre, amelyek rendeltetése — akár bevallottan, akár nem —: megváltoztatni, átrendezni és megerősíteni az olvasóban (hallgatóban, nézőben) egy adott érzelmi meg gondolati erőteret. Ami, nyilván, cseppet sem lehet könnyű vállalkozás. Nem véletlen, hogy a sajtónkat jelenleg elárasztó interjúzón kapcsán már válságtünetről beszélnek egyesek. Szerencsére épp azok, akik írói rangjukhoz méltónak érezték vagy érzik ezt a műfajt is, és akiknek írói megnyilatkozásához — egyik vagy másik periódusban — ez a műfaj nyújtott lehetőséget. Huszár Sándorra és Beke Györgyre gondolok mindenekelőtt; előzetesen az irodalmi, illetve a napi sajtóban közreadott, de a könyvvé formálás igényével készült beszélgetéseik (*Az író asztalánál*, *Tolmács nélkül*) nem csupán helyiérdekű sikert arattak; épp azért, mert lényeges kérdésekhez szóltak hozzá — irodalmunk közérzetének megfogalmazására és a román—magyar irodalmi kapcsolatok feltárására vállalkoztak —, a visszhang sem maradt el; mint kiderült, e kötetek megjelentetésében érdekelt félnek bizonyult mind a magyar, mind a román irodalom (a *Tolmács nélkül* egyébként románul is megjelent *Fără interpret* címmel). Ez a vállalkozó kedv azóta sem lanyhult. Marosi Ildikó és Erdélyi Lajos a legidősebb írónemzedéket szólaltatta meg a *Közelképekben*, Gálfalvi György pedig — most megjelent kötetében — saját nemzedékének (az ún. második Forrás-nemzedéknek) a tagjait faggatja: hűek maradtak-e induláskor vállalt eszményeikhez? (*Marad a láz?*) Ugyanakkor tudunk arról, hogy Beke György tovább vallatja az önismeret s a kölcsönös megismerés egymást feltételező eredményeiről és lehetőségeiről a képzőművészet, a zene, a tudományos gondolkodás jeleseit; Aniszi Kálmán interjúsorozata a filozófusok és szociológusok műhelyébe enged bepillantani; Marosi Ildikó és Erdélyi Lajos az idősebb képzőművész-nemzedék életútjának, munkásságának tanulságait állítja érdeklődésünk középpontjába; és várjuk Benkő Samu — Kós Károllyal folytatott beszélgetéseit tartalmazó — kötetének megjelentetését. Némiképp rendhagyó módon viszonyul ezekhez a vállalkozásokhoz Mikó Ervin interjúkötete*, amelyben a hazai politikai, gazdasági és szellemi élet kiemelkedő személyiségeit faggatja eddigi életútjukról, sorsukról, pályájukról, életükéről. Talán nem tévedünk, amikor azt állítjuk, hogy a *Faggatóval* olyan interjúkötet-struktúrát indított útjára, amelyik — jellegénél fogva — Ana Blandiana és Romulus Rusan *Convorbiri subiective* című könyvével tartja inkább a rokonságot.

Oka lehet annak, hogy a riporterek közül újabban többen átváltottak interjúra. Bekénél és Mikónál jó néhány riportkötet után következett be ez az átváltás, Gálfalvinál pedig már az elsőt interjúkötet követte. Kitérő ez, vagy pedig a riporteri feladat jellegéből fakadó eljárás? Ha a régi, bevált módon *már nem* megy a riportírás, a megváltozott körülmények, helyzetek érzékeltetésére, a valóság újabb impulzusainak, erővonalainak a bemutatására pedig *még nem* sikerült adekvát riportstruktúrát kialakítania a riportternek — akkor az interjú-riport az átmeneti megoldás? Gyorsuló időben élünk, műfajok egymásra hatását és átalakulását tapasztaljuk — s ez alól a riporterek sem kivételek. Az esszé újabbskori térhódítása például a riportot sem hagyta érintetlenül, s ma már nem eufe-

* *Faggató*. Politikai Könyvkiadó. Bukarest, 1976.

mizmus esszériportról beszélni. Alkat kérdése, hogy ki milyen úton-módon próbálja megújítani eszköztárát, a lényeg mindenképpen a riportok gondolati töltésének felerősödése. Beke György épp Mikó Ervin kötete kapcsán fejtette ki *A Hétben*, hogy riporter számára az interjú új utak-módok, kifejezési lehetőségek keresése: a párbeszédre csupaszított, magnó-hitelű dokumentumok előnyben részesítésével sok fölösleges teherterétől szabadulhat meg a riport; előbbé, mozgékonyabbá, lényegretörőbbé válhat, ledobván magáról a sallangot és a pátoszt.

A jó interjút ugyanis — mondjuk ki végre — az intellektuális feszültség élteti, a gondolat-vibrációk hőfoka, az első kézből kapott információk varázsa. Éppen ezért sosem válhat csevegéssé, de nem is léphet fel tudományos ismeretterjesztésként. Nem ez a dolga. Hanem olyan — alapvető fontosságú gondolatok felfedezése, amelyek kimondásra várnak; s amelyek felszínre hozásához épp az interjúhelyzet teremt adekvát megnyilatkozási lehetőséget. A jó interjú ugyanakkor nemcsak beszélgető — láttató műfaj is; mindig látnom kell a beszélgető partnerek arcát, a lélek megrezdülésének a kifejeződését; éreznem kell a személyiségüket meghatározó jegyek kisugárzását és termékeny kölcsönhatását. Különben is: a lényegretörés a műfaj legalapvetőbb szabálya. Mert ne feledjük: a kérdező nemcsak az interjúalany idejét veszi igénybe, hanem az olvasó (hallgató, néző) türelmét is. Es nemcsak kérdéseinek távlatnyitása, irányulása, intelligenciája számít műfajformáló tényezőnek: éppilyen szerepük lehet a vallomásos helyzetek megteremtésének, s az „intelligens hallgatásoknak” is. Mert — bármennyire is paradoxonnak tűnik — az ilyenformán bensőségessé avatott téma s a belőle kibontott, „emberközbe” hozott, magunkra vonatkoztatható gondolatok láncreakciója voltaképpen csak ürügy a faggató számára, hogy tudatunkra hasson, jól meghatározott magatartásformákat sugalljon, és kérdéseinek irányával olyan távlatokat nyisson, amelyek vonzásában előzetes ismereteink is átrendeződhetnek. Talán ez a titka annak, hogy ez a műfaj — természeténél fogva — nemcsak feloldja — a kíváncsiság kielégítésével — a maga teremtetete feszültséget, de bennünk vibráló felhangjaival arra készítet: gondoljunk tovább és helyezzük be gondolkodásunk rendszerébe a személyes ismerősünkké avatott interjúalanyok ránk ható, minket erősítő-gazdagító impulzusait. Ezt várja Mikó Ervin is „beszélgető könyvtől”, amelyben olyan — javarészt hozzá közel álló — személyiségeket szólaltat meg, akik, az élet legkülönbözőbb területein munkálkodva, a körülöttünk és a bennünk épülő valóság átalakításában vállaltak vagy vállalnak alkotó szerepet — eszményeik vonzását követve. Amint kötete előszavában is megfogalmazza a szerző: azt reméli, hogy beszélgetései végére érve „az olvasó majd továbbgondolja őket, és talán újabb kérdéseket tesz fel önnönmagának is”.

Az első kérdés, ami rögtön megfogalmazódik e kötet olvastán: az emberi értékeknek milyen rendszerébe próbál bevilágítani a *Faggató*? Vagyis: mi biztosítja a kötet egységét? Miért éppen ezek az emberek, ezek a sorsok fontosak Mikó Ervinnek? Miért éppen az ő életpályájuk tanulságaira kíváncsi? Nem véletlen, hogy a rendhagyó jelleget emlegettük a kötet kapcsán. A bevezetőben szóba került pályatársak munkái esetében a kötet-szerző rendezőelvet eleve azok a koordináták sugallták, amelyek vállalkozásuk célját megszabták. Mikó szubjektivitása mégsem önkényességre vall, szándékai mögött az objektivitás igénye feszül. Csakhogy éppen azt kell észrevennünk, hogy a *Faggató* szerzője azoknak az — általánosabb érvényű — összefüggéseknek a feltárására vállalkozik, amelyek a mai kor emberének sorsára valamiképpen kihatással vannak. Igaz, ebben az alapállásban a kockázat sem csekély: nagyon könnyen általánosságokba fúlhat a mégoly izgalmasnak ígérkező beszélgetés is. Beke György már felfigyelt arra, hogy Mikó időnként „túlontúl a magnetofonra hagyatkozott, feledve, hogy az élőbeszéd másként hat nyomtatásban, mint szóban, közbeavatkozás nélkül meg-megcsikordul a szöveg”. Majd hozzátette: „De nem ez jellemzi a kötet egészét: átgondolt kérdések irányítják a beszélgető partnerek emlékezését, gondolatait, vallomásait, s ezért a kérdés—felelet kötetlensége nagyon is szervezett, fegyelmezett jellemrajzokat, környezetrajzot körvonalaz és egyben állásfoglalást sugall.” Hadd tegyük mi is hozzá: a „közbeavatkozást” nemcsak nyelvi szempontok miatt hiányoljuk. Nemcsak Mikó tud nagyon sok mindent embereiről, hanem az olvasó is — lévén közismert személyiségekről szó. Többnyire ott és akkor forrósodnak át a beszélgetések, amikor a vallomásos helyzet megteremtődik, s a megélt korokon és a véghez vitt korszakos dolgokon túl feltűnik az egyedi, megismételhetetlen emberi sors maradandó arcéle. Ezek a meghitt hangulatú közelképek aztán maradandó nyomokat hagynak bennünk is a korról, amelyik épp ilyené — és nem mássá — alakította cselekvő résztvevőit, gondolkodóit; a korról, amelynek kortársai próbálták vagy próbálnak válni ezek az emberek.

Hogy mi az, ami közös bennük? Valamennyien „telibe élük“ az életet, emberi lehetőségeik felső határát ostromolják, a lélek egyensúlyáért küzdenek a gyorsuló időben, olyan értékeket mutatnak fel, növesztenek nagyra és állítanak az egyetemes emberi értékek mellé a föld e térségében munkálkodva, alkotva, gondolkodva — történelmi jelenléttel töltvén ki a rajtunk átzúduló időt —, amelyek adott esetben fontossá válhatnak más térségek lakosai számára is. Mikó régóta figyelemmel kíséri hőseinek életútját, de olyan helyzetben állítja elének öket, amelyben nemcsak személyes sorsukról fakad fel a vallomás, hanem az általános emberi problémákra, az emberiséget foglalkoztató „végső kérdésekre“ is fény eshet, miközben helytállásukról beszélnek. Toró Tibor atomfizikust például akkor szóltatja meg, amikor indul a III. nemzetközi fizikustalálkozóra; Oláh Tibor zeneszerzőt akkor faggatja, amikor hazatért új művének világbemutatójáról az Amerikai Egyesült Államokból; Ana Aslan akadémikust ugyancsak a világhír csúcán keresi fel Bukarestben, hogy a világ első gerontológiai és geriátriai intézetének jelentőségéről és távlati célkitűzéseiről faggassa; a nemrégiben elhunyt Octavian Fodor orvosprofesszorral akkor készített — ma már szellemi végrendeletnek tekinthető — beszélgetést, amikor az általa irányított kolozsvári orvosi iskola az orvosképzés egyik nemzetközi központjává nőtte ki magát; Virgil Teodorescu szülőföld-vallomását nem sokkal azelőtt veszi magnóra, hogy a költő megnyitotta volna a konstancai nemzetközi költészeti fesztivált...

Az előbbieket alapján logikusan következik a másik kérdés: mit tudunk meg Mikó Ervin könyvéből — az emberről?

Mindenekelőtt hívjuk segítségül a montázstechnikát:

„Néhány év alatt sok helyen jártam, és elmondhatom, hogy igazolódott a meggyőződésem és nézetem, nevezetesen az, hogy *egy ember* van, ugyanazokkal az érzelmekkel, ugyanazokkal a problémákkal. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy a homo sapiens keretén belül a különböző fajták között a biológiai változékonyság törvénye érvényesül. Vannak szélsőséges variációk és vannak optimális variációk. Tehát mindenütt vannak gyengébb fizikumú, gyengébb pszichikumú, kisebb szürkeállományú, kevésbé jellemes emberek, és vannak erős jellemek, fejlett gondolkodású, erős akaratú emberek, jóindulatúak és rosszindulatúak.“ (Péterfi István)

„A Fernezely völgyében, ahová magam is való vagyok [...] nagyon régóta foglalkoznak bányászattal. Nemzedékről nemzedékre szállt itt a családon belül a szakma. Ha az apa bányász volt, a gyerekek 90 százaléka bányász lett. Nemigen történt meg, mint manapság, hogy a bányászgyerekek szét-szóródjanak más helységekre, s helyettük mások jönnek. Régebben a kollektív szerződés is kötelezte a tulajdonost s a bányahatóságokat, hogy ha elhal az apa, vegyék fel helyébe a gyereket. Még most negyven éve, 1936—38-ban is benne volt ez a kollektív szerződésben, mivelhogy a bányászok nagyon fiatalon haltak el, 40—42 éves korban. Kevesen érték el az 50 évet, hisz pusztított a szilikózis, az ólommérgezés. Az apám 42 éves korában halt meg, az anyám 49 éves korában.“ (Iosif Uglar)

„Eleinte alig bíztak az új tudományban; ma már másként állnak a dolgok, és meglehet, ez kissé a mi érdemünk is. Mindenesetre az öregeket gondozni kell: a megelőzés elsődlegesen fontos az öregedés elleni harcban. Egyrészt maga a folyamat kiséleltethető, másrészt gyakorlati lehetőség van arra, hogy az öregeket a társadalom és a család számára megtartsuk; hogy ne legyen annyi magatehetetlen, ágyban fekvő öregünk — ez a gyakorlati lehetőség pedig az öregedés megelőzése, az élettartam, a tevékeny élet meghosszabbítása. [...] Statisztikailag is kimutatták, hogy az emberi felső korhatár elérheti a 120—130 évet. Mi magunk erre törekedünk. Hittem és meggyőződésem szerint a tudomány számára nincs végső határ, tehát elérhető az az állapot, amikor az ember általában 120 évet él majd, s ebben a korban még mindig vitalitással rendelkezik (Ana Aslan)

„A fejlődésnek nincsenek korlátai, de lehetnek. Mert a fejlődés attól is függ, hogy ez a mi civilizációnk meddig létezik. Korlátok akkor támadhatnak, ha az emberiség bizonyos fejlődési fokon elveszítené érzékenységét a tudományok iránt, pontosabban esetleg elveszítené a kíváncsiságát. Mondjuk, egyszer majd a civilizáció olyan fokra emelkedik, hogy minden anyagi szükség kielégítődik, és eljutunk egy olyan korba, amikor az emberek kíváncsisága a tudományos újdonságok iránt csökken, esetleg teljesen megszűnik. Akkor valóban felvetődne a kérdés: mi lesz a fejlődéssel?“ (Toró Tibor)

„Nem tudom, mi lesz a jövője a művészetnek. [...] Az ember egy kicsit nekiesett most a tudománynak. A tudomány is kell, de nem elég, annál magasabb dolgok is kellene, lélek is kell.“ (Szervátiusz Jenő)

„Én [...] nem hiszek abban, hogy a tudományos felkészüléssel az ember egyben lelki finomságot is nyer. Ehhez mindenekelőtt emberség kell, amit nehezebb könyvből megtanulni; az emberség a magatartásból, az egymáshoz való viszonyból sugárzik.“ (Péterfi István)

„Bár azt mondjuk, hogy a filológia human tudomány, azért szerintem a humaniorákkal foglalkozó tudós éppúgy lehet szakbarbár, mint a fizikus, kémikus, matematikus. De az élet általában azt mutatja, hogy nem a fizikusokból, a reáliákkal foglalkozókból lesznek a szakbarbárok, hanem sokkal inkább a human tudományokkal foglalkozó tudósokból. Én szakbarbárnak ma azt tartom, aki nem tudja megérteni a kort, amelyben él, annak nagy problémáit, gazdasági, tudományos, politikai avagy kulturális, művészeti kérdéseit. Tehát röviden: *szerintem ma az a szakbarbár, aki nem tud kortársa lenni saját korának.* [...] Lehet, nem is fogja elhinni, hogy rám mindig lenyűgöző hatással van a folklór, az eredeti népművészet, főleg a székely népballadák, népdalok, népi táncok. Ezek *jelentik számomra a művészet elemi részecskéit.*“ (Toró Tibor)

Kit ne gondolkoztatnának meg ezek a szavak? Amikor az emberi életkor meghosszabbítása — a jobb életviszonyok megteremtése révén — reális lehetőséggé válik, rögtön felmerül a kérdés: miként tudnók ember lényegünkhöz méltóbban leélni az életünket? Mert vegetatív szinten nincs értelme a hosszú életnek sem. Az anyagi bőség, a fejlett civilizációs körülmények megteremtése mind kevés. Több kell: emberség. Mit kellene tennünk azért, hogy az emberek valóban képessé is váljanak arra, hogy teljesebb emberséggel — lehetőségeik felső határán mozogva — éljék le életüket? Mert, ha a startolás színhelye és üteme más-más is, de a cél — az értelmességgel megáldott emberség ígérete — ma bárhol a világon ugyanaz. Mi hiányzik az életünkből ahhoz, hogy valóban azzá válhassunk és akként élhessünk, amiként szeretnénk? Persze, hogy szükség van mindenre, ami az ember életét megkönnyítheti! Baj csak akkor származik belőle, ha mindez öncélúvá válik s az élet „értelmeként“ jelentkezik. Akiben kifejlődik a közöny, a tompultság a világ dolgai iránt, az önmaga számára is elveszett ember. Epp az emberi felemelkedés nagy lehetőségét kockáztatnánk, ha az anyagi „felemelkedéssel“ megnyíló távlatokat ne használnók fel a szellemi fogékonyság kiélésére. Maradandó emberi értékek csakis így jöhetnek létre — és az emberi közösségek életét melegebben őrizhetők meg csupán.

Márpedig ma minden ügyünk közösségért kiált. És sosem bomlott fel annyi emberi közösség, mint a mi korunkban. De talán nem is volt annyi kísérlet, mint e század második felében, hogy valóban tartós közösségeket építhessünk ki magunknak. Mert nagyon felgyűltek azok a dolgok, amelyeket a földön csak összemberi összefogással, *emberiségként* oldhatunk meg. Korunkban a tudományos felfedezések nagyon hozzájárultak ahhoz, hogy az emberiség megismerje lehetőségeit, de ugyanakkor a rá leselkedő veszedelmeket is. Arra a kérdésre, hogy mi ebben a helyzetben a megoldás, Toró Tibor a nagy svájci gondolkodó és neves drámaíró szavaival felel: „Ami mindenkire tartozik, azt csak az összes emberek együtt képesek megoldani. Egyetlen személy minden olyan kísérlete, hogy megoldjon egy kérdést, ami mindenkire tartozik, csak kudarcba torkollihat.“ (Dürrenmatt) De aki az emberi felemelkedést csak közösségek körkörös egymásbakapcsolódása révén tudja elképzelni, s akkor is erre helyezi a hangsúlyt, amikor úgy tűnik, a valóságban sok minden ellentmond ennek, az könnyen abba a gyanúba keveredik: fetisizálja a közösséget mint olyant. Ez a veszély kétségtelenül fennáll — feltéve, de nem megengedve —, ha nem történetiségünkben, dialektikus fejlődésünkben szemléljük az emberi közösségek kialakulását, fejlődését és szét hullását. Igaz: olyan korban élünk, amikor a legjobb közösségteremtő szándék is önmaga ellentétébe csaphat át; makroközösségek nyelnek el mikrostruktúrákat; alközösségek kiáltják ki magukat igaziaknak, miközben olyan céloknak engedelmessé válnak, amelyek nem függenek össze alapvető érdekeikkel. De ez nem jelenti azt, hogy le kellene mondanunk magáról a közösségeszméről. Ahogy évről évre szaporodnak azok a problémák, amelyeket a föld lakói csak emberiségként oldhatnak meg, úgy ez mind nyilvánvalóbb. Sajnos, még nem ismerjük eléggé a minden egyes ember alkotó energiáit felszabadítani hivatott igazi közösségek dinamikus működésének titkát, sem a körkörös egymásból épülő, egymást erősítő vagy gyengítő közösségek belső dinamikáját. Ez talán elegendő indok lehet arra, hogy jobban szemügyre vegyük minden egyes közösségi forma történelmi

teherbírását. Mert miként az emberi fejlődést elősegíteni, felgyorsítani és humánus tartalmakkal kitölteni hivatott új gazdasági-társadalmi struktúra sem a semmiből jött létre, hanem a régi elemeiből alakította ki egy új rendezőelv — ugyanígy a magasabbrendű közösségek állandósítására is nagyobb a kilátás ott, ahol még elevezen hat a régi teherbírása; ahol még termékenyítő, eszméltető lehet a múltból felénk sugárzó közösségi hagyomány.

Ha egyszer nem tehet semmit az egyes ember, miért tartoznak rá mégis a nagyvilág gondjai? Helytállni az emberiségért ott, ahol élünk adatott — halljuk gyakorta a szólamot. De ezt a helytállást nem végzik el helyettünk az emberiség nevében dobált nagy szavak. A Szervátiusz-interjúbán olvassuk: „nekem, aki itt élek, ebben a térségben, nem az a fontos, hogy más területeken kialakított stílusokat elkésve kövessek, rosszul és nem eredetileg utánozzak, aminek mindig megvan a rossz visszaütése mindenki számára, hanem az, hogy próbáljak e térség embereként gondolkodni, és ezt igyekezzek olyan értékűvé és olyan szintűvé tenni, ami esetleg érdekes és fontos lehet más térségben élő emberek számára is, tehát felfigyelhetnek arra a nagy energiára, arra a nagy feszültségre, arra a nagy történelemre, az emberiségben gyökerező mondanivalóra, amit kifejezni próbálok.“

És ezt a helyállást lehet úgy is végezni, mint Székelyudvarhelyen Mátéffy Béla. Mert arra a kérdésre, hogy miért éppen ezt a pályát választotta, a harmadik európai fizikustalálkozóra induló Toró Tibor ezt válaszolta Mikó Ervinnek Bukarestben:

„Tulajdonképpen nem fizikus akartam lenni, hanem csillagász. Volt Székelyudvarhelyen egy középiskolai tanárom, Mátéffy Béla; most nyugdíjas, de ma is érdeklődéssel figyeli a tudományok fejlődését. Ő szeretette meg velem az asztro-nómiát. Lehet az is, hogy ott Udvarhelyen, a Hargita alatt a csillagok fényesebben ragyognak, mint máshol... Aztán elkerültem Udvarhelyről Temesvárra, ott más vonzásba kerültem, az atom vonzásába, és így lettem lényegében atomfizikus. Az igazság az, hogy most tulajdonképpen visszatértem régi szerelmemhez, a csillagászhoz. Udvarhelyen még nem tudtam, hogy a csillagok ragyogásának a titka is az atomban rejlik, s hogy a csillagok energiáját a termionukleáris reakciók szolgáltatják. Most a nukleáris asztrofizikával, neutrínó-asztrofizikával, neutrínó-kozmológiával foglalkozom, ami tulajdonképpen egy úgynevezett interdiszciplinaris tudomány, az atomfizika és az asztrofizika, a csillagászat ötvözete. [...] Az elmúlt két évtized, amit ezen a pályán töltöttem, azt mutatja, hogy a szubnukleáris fizika nemcsak gyorsan fejlődő és változó tudományág, de a változó elemek, új felfedezések radikálisan, forradalmian megváltoztatják a régi elméleteket is. Ilyenkor mindig újra kellett kezdeni, új és nem is könnyű dolgokat megtanulni, és megint megtanulni. Tehát a mindig újrakezdésre, az újrakezdés örök készenlétére tanítja az embert. Erre próbálok én is nevelni tanítványaimat, mert gondolom, ez egyik legfontosabb dolog, legszükségesebb ahhoz, hogy ma emberek maradhassunk csodálatosan szép gyorsuló időnkben.“

Mikó Ervin nem rejti véka alá: őszintén csodálja Toró Tibor „világegyenletét“, amelyben a csillagok ragyogása és a költészet intellektuális sugárzása harmonikusan egészítik ki egymást. De ne feledjük: a harmóniateremtés igénye mögött az örök küzdelem szigorú fegyelme feszül. Ebben az esetben pedig nem kisebb a tét, mint a lélek egyensúlyának megőrzése a gyorsuló időben.

Cseke Péter

Könyvekről — életről

Láng Gusztáv néhány hónappal ez-előtt, egy interjúbán, bejelentette búcsúját az irodalomkritikától (*Beszélgetés Láng Gusztávval*. Kérdez: Marosi Péter. Utunk, 1977. 38.): tizenöt-húsz évnyi kritikusi szorgoskodás, penzumunka után nagyobb lélegzetű munkákban, irodalomtörténeti tanulmányokban szeretné kamatoztatni alkotó energiáit. A pálya

csúcán visszavonuló sportolót kéréselni szokták, maradjon még egy-két évig, amíg beérnek a fiatalok, csak azután váltsa fel versenyzői státuszát az edzőivel; s a kéréselés néha eredménnyel jár, következménye pedig — volt már példa rá — új világcsúcs, Európa-bajnoki aranyérem, esetleg tisztes, „pontot hozó“ helyezések nemzetközi vagy országos

versenyeken. Láng Gusztáv, tehetségeken, sőt aktív résztvevőkben amúgyis szűk kritikai frontunk egyik élversenyzője most kérelhetetlen, s érvei között, paradoxálisan, a következő szemrehányás is szerepel: „Én nemcsak azért vettem búcsút a kritikától, mert egyéb, fontosabbnak érzett teendők kötnek le, hanem azért is, mert megcsömöröltem korosztályom tekintélyétől. Nincs senki, aki valami újnak a nevében kritika alá vetné a mi eddig érlelt ítéleteinket, elveinket.“ Erre egyetlen méltó válasz érkezhetne a szerintem nem is olyan tekintélytisztelő ifjú kritikusoktól és kritikus-jelöltektől: hevesen (érvekkel, persze) vitába kellene szállniuk Láng egyik vagy másik esztétikai ítéletével, s akkor a vérbeli kritikus kénytelen volna megfeleledezni nyilvános búcsújáról. (Ezt az „árulást“ megbocsátanánk neki.)

Mert Láng Gusztáv kritikus-alkat. Ha eddig hajlamos lettem volna az irodalomtörténészt részesíteni nagyobb figyelemben, kritikáinak, vitacikkeinek első gyűjteményét* többször is átforgatva, nem mernék határozottan nyilatkozni prioritás-ügyben. Nemcsak vitacikkeinek egy-egy álláspontot, művet fanatikusan védő vagy keményen bíráló hangjára gondolok — legalább annyira a „higadt“ irodalomkritikus új könyveket, jelenségeket regisztráló megnyilatkozásaira. És azokra a korábbi vallomásaira, amelyek a most bejelentett szakítást esztétikailag is kérdéssé teszik. Hiszen éppen ő fogalmazta meg irodalmunk talán legszebb kritikusai ars poeticáit, egy magatartás, egy életforma mellett téve hitet: „Egyedül kell megmutatnod: elég erőd van-e a kész eszközökből valami újat, saját világot teremteni; elég erőd van-e ellenállni a közhelynormák csábításának, ha valami még előtte el nem végzett feladat kényszerül rád az olvasásból; elég erőd van-e elutasítani a szórakoztató könnyedséget, amely mögött sekélyesség rejtőzik; elég erőd van-e megmenteni társadalmi műveket, melyekre a közfelfogás, az esetleg elmaradt közízlés már halált kiált. Ezért a kritikus egyénisége éppoly fontos, mint szakértelme. Nem elég a mű megértésére, elemzésére megtanítani az olvasót: személyes példával neveld az olvasás bátorságára is, hogy ne csak szórakozást, narkotikumot keressen könyvespolcán, hanem ezt a robinsoni megbarcolást is a maga személyes élményeivel, életkérdéseivel.“ Ő írta le, hogy „a kritikus mindig könyvekről beszél, de mindig az életről ítélkezik. A kritika nemcsak esztétikai, hanem erkölcsi megmértetés is

— ehhez pedig egyetlen mértéked a magad embersége lehet.“ És ezeket az elveket kritikáiban gyakorolta is — azon az emberközönelien-étikai, cselekvőven humanus szinten, melynek korábbi bizonyítékait, a *Boríték nélkül* (Veress Zoltánnal közös) levél-esszéit példának, publicisztikai tettnek éreztük az új *Brassói Lapok* hőskorában, a hatvanas évek végén.

Elsődleges megnyilvánulásai azonban ennek az erkölcsi magatartásnak mégiscsak kritikai esszéi, tanulmányai — szorosán kapcsolódva a Forrás-nemzedék(ek) irodalmi kibontakozásához. Az *olvasóhoz* címzett lendületes esszéjében egyértelműen vall nemzedéki elkötelezettségéről, a fiatal kritikus irodalomtörténeti szerepéről egy közösség szolgálatában — és arról az újabb próbára tevő időről, amikor „a kritikus arra ébred, hogy a közösséget, amelybe tartozott, s amelynek — úgy tudta — egész erejét szentelte, már csak a közös kamaszcsinnyek szálai tartják össze, mint egy érettségi bankett résztvevőit. Az irány, amelyért élt, diadalmaskodott, ha nem is egészen úgy, ahogyan álmodta...“ Nos, az „irány“ győzelméhez Láng Gusztáv valóban nagy mértékben járult hozzá. S ennek a „ha nem is egészen úgy“ diadalmaskodásnak, Láng Gusztáv résztvállalásának meggyőző esztétikai dokumentumai alkotják *A jelen idő nyomában* két gerincét. Szilágyi Domokos korjelző verseskötvényéről (*Búcsú a trópusoktól*) írt bírálata (*A költő és az őszinteség*) nemcsak tárgyánál fogva érdemes a kiemelésre, hanem a szó eredeti — nem divatos vagy „irányzatos“ — értelmében alkotó *kritika* példájaként is. Hangzatos fordulatok nélkül, a legtermészetesebb gesztussal helyezi el Szilágyi Domokos líráját a XX. századi magyar és egyetemes költészetbe — és magába a korba. A versekből, sőt a struktúráként kezelt kötet egészéből vonja le súlyos következtetéseit, valószínűleg meg a komplex elemzést — anélkül, hogy mutatóváziszerűen alkalmazná a „gomba módra szaporodó tudós eszközök és módszerek“ eredményeit, vagy hogy a napi aktualitás nyelvére próbálná lefordítani a költői tartalmakat. A költészet világszerte jelzett válságjelenségeit nem szűkíti kizárólagosan esztétikai kérdéssé, mert tudja — magát irodalmárnak, szakértőnek hívó sok nyilatkozóval szemben —, hogy „a költő hivatása szerint az életnek, az élet szülte és az életet szolgáló értékeknek a védője — ám arra kell ébrednie, hogy az értékek, melyeknek őrzésére és továbbépítésére az emberiségtől megbízást kapott, maga az emberiség rombolja és veszi semmibe. A költő szabadságát egy dolog biztosí-

* Láng Gusztáv: *A jelen idő nyomában*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

taná: az értékek közösségi realizációja, s éppen itt érzi magányosnak önmagát. Nem abban az értelemben, hogy nincsenek olvasói, hanem abban, hogy szavának nincs fogantaja. Minél civilizáltabb egy társadalom, annál nagyobb becsben tartja költőit — s annál kevésbé hallgat rájuk. [...] Szilágyi Domokos versei a rádöbbenést fejezik ki arra, hogy a költészet értékei egyre inkább csak esztétikaiak; hogy érvényességükben bízni egyre inkább csak a költészet önkörébe zárkozva lehet; profánul szólva a költő egy nagyon igényes és nagyon steril társasjáték szervezőjének szerepét kénytelen eljátszani a társadalomban. S mert életformája a költészet, mert létének értelme egybeesik a költészet értelmével, ezért ölti ez az elvontnak látszó szociológiai kérdés verseiben az önvizsgálat formáját: a »mit ér ma a költészet« kérdése óhatatlanul a »mit érek én, a költő« — s a »mit érek én, az ember« — kérdést hívja magával; a költészet válságának élménye így lesz egyben a személyiség válsága is.“ Ezt az alapfelismerést (amely Szilágyi Domokos emberi tragédiájának megsejtése), a létkérdés kibontását lényeges formaelemek, visszatérő motívumok elemzésével teszi hitelessé, például a citátumok vagy a paródia szerepének megvilágításával ebben a bonyolult, ám nagyon is racionális költészetben.

Láng Gusztáv könyvének, pontosabban a benne kifejeződő kritikus hangnak, látásnak irodalomtörténeti távlatot nem utolsósorban a magatartás ad, amely arra kötelezi, hogy mindegyre megmérkőzzék az újjal. Ő, aki „hivataltól“, egyetemi katedrán foglalkozik Adyval, Babitscsal, József Attilával, s aki nemzedéki kötelességként — ugyan-csak belső elkötelezettséggel — magyarázta Páskándi, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Veress Zoltán és Bálint Tibor műveit, mindmáig meg tudta őrizni az együttaladás igényét irodalmunk fiatal tehetségeivel. Mennyiségi mutatókban nem látványos az eredmény, minőség tekintetében azonban nyilvánvaló. Még akkor is, ha ítéleteinek egyikevel-másikával vitába szállnánk (vagy vitába is szálltunk). Ahogy például Király László regényét, a *Kék farkasokat* vagy Kocsis István néhány drámáját (*Játék a hajón*, *A nagy játékos*) fogadta, legutóbb pedig Szöcs Géza költői jelentkezését értelmezte, az nemcsak egy felelősségérzettől áthatott kritikus — természetesen szubjektív — közeledése az éppen soron lévő műhöz („A kritikusnak

ne igaza legyen, hanem véleményét!“), hanem a pedagógus érzékenységének a kifejezése is; a mai teljesítmény mellett arra is kíváncsi, amivé holnap válhat a szerző. Vagyis minden látszólagos illúziótlansága ellenére, Láng még bízik abban, hogy az olvasók mellett az írók is hallgatnak a szavára. S ez a nem egy esetben jogosnak bizonyuló önbizalom ad hitelt legszubjektívebb véleményeinek is.

Visszatérve a kritikusí bűcsű problémájához, olvassuk újra eszmefuttatását a napjainkban ismét divatba jött történelmi regényről (Lászlóffy *Héphaisztosz*ából indul ki). Múlt, jelen és jövő feltételezettségéről szól benne: „A jövő — s ebben a regény és eposz találkozik — nem egyszerűen időaspektus, hanem értékkifejező is. A jelen lehetőségeinek beváltása, ígélet és cél. Olyan pillanat, melyben minden előző maradóktalanul benne van — s az ember számára olyan állapot, melyben valóra válthatja múltjából hozott lehetőségeit. Idő és tett egyensúlya, látszólag lezárás, befejezés, az idő nincs-tovább »betöltése« is — a fausti varázs, a »megállított pillanat« csodája. Minden kor emberének örök vágyalma a személyes sorsban tetést öltő illetén jövő, s a regény a maga nyitott, lehetőségekkel játszó formájával akkor élhetett legmerészebben, amikor e beteljesedett jövő önbizalma vezethette; amikor az egyén sorsa így vagy úgy, tragikus bukás vagy felemelő diadal formájában ehhez a jövőeszményhez igazodhatott. Sok tényező játszik közre, hogy a modern művészet ezt az abszolút viszonyítási pontot nélkülözni kénytelen — s az ember gazdagságának kételymentes felmutására a lezárt sorsokat, már kész jövőt kínáló történelem újramondásával vállalkozik. Az atomizált modern ember ez újramondás ígézetében éli át a tőle megtagadott teljességet, a sorsformálás és jövőteremtés humánnumenergiáit — bármily racionális legyen is az irodalom történelemszemlélete, a mítoszigeny támad fel a divatban.“

Ha Láng Gusztáv mégis ragaszkodna az *Utunkból* idézett interjú-nyilatkozatához, mint irodalomtörténész valószínűleg ott folytatja majd (eddig is részben ezt tette), ahol szerinte a történelmi témákhoz forduló prózaírók is önmagukra találnak. Legfeljebb a holnap induló, friss értő kritikára váró fiatalok vesztének Láng elhatározásával, e múlt-jövő kapcsolással.

Legfeljebb?

Kántor Lajos

Irodalomtudomány és szépirodalom határán

Mircea Zaciuról beszélnek mint íróról, mint irodalomkritikusról és mint az akadémikus tudományosságot megtestesítő irodalomtörténészről. Egyes méltatói valamelyik komponens uralkodó jellegét, mások ezek harcát vagy szintézisét, ismét mások pedig a még ki nem teljesedett *lehetőségeket* vélik felismerni gazdag, a jelenkori román irodalmi életben sajátos színpoltként, eredeti értéként számon tartott munkásságában. De csak részgazságok e megállapítások, amelyek nemcsak azért megtevésztöek, mert elfedik az *egészetet*, hanem azért is, mert kiszakítottágukban nem mutatják egy alakuló életmű belső arányait. Az említett összetevők ugyanis, bizonyos szükségszerű hangsúlyeltolódásokkal, Mircea Zaciú minden írásában jelen vannak, s véleményünk szerint pontosan ebben rejlik Zaciú egyéniségének és műveinek varázsa. A mai túlzott szakosodás korszakában ritka jelenségről van szó.

Szorosabb értelemben vett tudományos írásainak szellemét követve, a tolvábbiakban azokról a legfontosabb szubjektív és objektív okokról kell szólnunk, amelyek egyéniségét formálták és jelenleg is meghatározzák. A vele született alkotói készség, az olthatatlan tudásmozni, a féktelen vagy mindent megismerni és átélni, mindent előlről kezdeni és újraalkotni — ezek az alkati tényezők már fiatal korában megnyilvánulnak. Ahogyan egyik önéletrajzi nyilatkozatából tudjuk, fiatalságának bálványai az izmusok, az avantgarde kiemelkedő egyéniségei, és ekkor leki-csinylően, a főlényes ironia hangján szól a múlt olyan kiemelkedő egyéniségéről is, mint Eminescu; eszménye a nagy román író és kritikus, George Călinescu. Zaciú első próbálkozásai szépirodalmi jellegűek. Miután azonban bizalma a „fikció“ világában meginog, s művészi ambíciói háttérbe szorulnak, a tudományos munka higgadtabb világába menekül. Ennek a gyökeres, egyéniségével tulajdonképpen össze nem illő fordultnak már objektív okai vannak. Arról a környezetről van szó, amelyben egyetemi és későbbi éveit éli. Itt és ekkor kezdődik a sokat emlegetett „kolozsvári iskola“ erőteljes és máig is tartó hatása. Az említett irodalomtörténeti iskola két kiemelkedő képviselőjének, Dumitru Popovicinak és Ion Breazunak volt rá mély hatása. Lényegében a tudományos tevékenység szempontjából mindkettő ugyanabban az irányban hatott — még

ha emberi és munkatársi magatartásuk nagymértékben különbözött is egymástól. Mi e hatás lényege? Mindenekelőtt az, hogy gyökeresen megváltozik Zaciú szűkebb szakmai kutatásának *tárgya és módszere*. Számára most az irodalom már csak a kutatás és nem a tulajdonképpen alkotás területe, másrészt már nem a világot sarkából kifordítani akaró avantgarde, hanem a higgadtabb, kiegyensúlyozottabb szellemben és klasszikus formában jelentkező irodalmi örökség kerül érdeklődésének középpontjába. Ekkor kezdi el a legfrissebb írásaiban is felbukkanó „erdélyi problémák“ kutatását. Ami pedig a kutatás módját illeti, elsősorban a tanítómestereitől képviselt módszert teszi magáévá, amelynek lényege mindenekelőtt az alapos, mindenre kiterjedő, részletekbe menő *információban*, filológiai dokumentációban rejlik; mindannak számbavételében és rendszerezésében, ami a kutatás témájához valamilyen módon kapcsolódik. Ezek az adatok szervesen épülnek be írásaiba, anélkül hogy a szövegbe beleolvadnának, szublimálódnának. Ezzel magyarázható az ebből a korszakból származó írások sajátos szerkezete, stílusa; az utalások, lapalji jegyzetek sokasága, az értékítéletet megelőző és motíváló érvek hosszú sora, a világos, egyértelmű mondatszerkesztés stb. Az említett teljességre törekvés abban is jelentkezik, hogy az irodalmi jelenséget szociológiai, politikai, kultúrtörténeti stb. kontextusba ágyazva vizsgálja. Ezzel magyarázható, hogy akkori írásaiban a különben igen árnyalt esztétikai elemzés irodalomtörténeti, művelődéstörténeti céloknak rendelődik alá. A kolozsvári iskola szellemében fogat írásokra jellemző tudományetikai szigor, általában az etikumnak megkülönböztető helye s szerepe van írásaiban, a témák szelekciónjában és konkrét értelmezésében. Így születtek azok az írásai, amelyeknek elsődleges feladatuk az „utólagos igazgatszolgáltatás“ azok számára, akikkel méltánytalanul jártak el a különböző érdekszférák képviselői. Különb ennek az ifjúkori hagyománynak az elemei mai műveiben is ott élnek, s talán ennek a szellemében született meg a tőle irányított, igen népszerű és nagyszerű sorozat a Dacia Kiadónál: a *Restituiri*.

Pályakezdő munkáját, Ion Agărbiceanuról szóló monográfiáját ugyancsak ezektől az erkölcsi elvektől vezérelve írja meg. Az említettekkel magyarázható a szigorúbban értelmezett esztétikum,

művészi érték szempontjából kevésbé, de erkölcsi vagy művelődéstörténeti szempontból jelentős motívumok, művek, szerzők gyakori jelenléte minden eddigi megjelent kötetében. És ezzel függ össze az az egyéniségére annyira jellemző bátor kiállás a vélt vagy valódi igazság mellett — amiért nemcsak elismerés illette, hanem sokszor megpróbáltatásokban is része volt. Az persze más kérdés, hogy a vele szemben elkövetett igazságtalanságok pozitívan is befolyásolták életművét.

Az erdélyi iskola, amelynek Zaciú a hatása alá kerül, a francia felvilágosodás filozófiáját és esztétikáját követte még akkor is, amikor a vizsgálódás tárgya a legnagyobb romantikus költő, Eminescu (például D. Popovici egyik, ma is jelentős munkájában). Zaciúnál ez a realizmus iránti érdeklődésben és sajátos értelmezésében fedezhető fel. Az utóbbival kapcsolatban egy újabb keletű, 1972-es interjúban arra a következtetésre jut, hogy a realizmus egyenlő az igazsággal, tehát inkább ismeretelméleti, erkölcsi, sőt politikai probléma, mintsem esztétikai. E téma gyakoriságát és ilyen-szerű értelmezését az a konkrét irodalmi anyag is magyarázza, amely oktatói és tudományos tevékenységének tárgya. A két világháború közötti korszak román irodalmáról van szó, amelynek legreprezentatívabb irányzata a realizmus. S végül arról sem szabad megfeledkezünk, hogy korunk, szocialista valóságunk szelleme, realizmusközponú esztétikája is fontos szerepet játszott realizmuskonceptiója megfogalmazásában.

Mircea Zaciú alkotói tevékenysége, úgy véljük, a *Glose* (Glosszák) című kötetben teljesebb ki. Következő fontosabb kötetei: *Ordinea și aventura* (Rend és kaland), *Bivouac* (Táborozás), *Lecturi și zile* (Napok és olvasmányok). Az előző könyveiben előforduló információs anyag itt nem a hagyományos filológiai apparátussal épül be a szövegbe, hanem feloldódik, szerves részévé válik a szerző mondatainak, írása ezáltal stilisztikailag és tartalmilag is egységesebbé, töretlenebbé, áttekinthetőbbé válik. De ahol ez még nem történik meg, ott is egyensúlyba kerül információ és értéktétel, a másoktól átvett és az eredeti értékelés. Egyes írásokban pedig hangsúlyeltolódás figyelhető meg — a kimondottan irodalmi és esztétikai értékek irányába. Az alapvető szándék itt már nem a részben vagy teljesen ismeretlen területek feltárása, hanem az ismertnek vélt problémák árnyalása, elmélyítése, új megvilágításba helyezése. Talán ezzel magyarázható a kötetbe foglalt írások műfaji jellege is, amelyet e jelzett szándék tett szükségessé. Zaciú ma már képes átfogni

a román és részben az egyetemes irodalom történetét, s ennek alapján pontosan kijelöli a tárgyalat mű vagy probléma helyét és szerepét. A folyamat egészét, a meghatározó törvényeket, hatóerőket és a mindezekből kialakuló összefüggérendszerrel látatja. Erről a szellemi magaslatról mindig az elemző-rendszerző elme tekint le, oktató-közvetítő szándéktól vezérelve; így, ha rendkívüli intenzitással is, de csak ritkán csillannak fel ezekben az írásaiban az alkotó fantázia fényei. Mélyenszántó reflexióinak, rendkívüli fejlett asszociáló képességének, az átélésnek a tárgya itt még mindig a szellemi termék, és nem közvetlenül maga az élet. Ahogy a fiatal Lukács mondaná, itt egy már megformált vagy formát öltött életről van szó, olyan „szellemi mankóról” vagy ségedeszközről, amelyről az élet útvesztőiben még nem tud vagy nem akar lemondani. A teljes biztonság, a kiegyensúlyozottság, a sikerélmény és éppen ezért a problémamentesség korszaka ez. Mint minden korszaknak, ennek is megvannak az említett pozitívumai mellett a gyengéi, korlátai is — főleg egy olyan kimondottan alkotó egyéniség viszonylatában, mint amilyen Mircea Zaciú.

A *Colaje* (Kollázsok) című kötet új szakasz kezdődik alkotói tevékenységében (bizonyos folytonosság természetesen megfigyelhető benne, sőt a *Lecturi și zile* című kötet anyaga és ezt folytató cikksorozat mintha visszatérést jelentene az előzőkben változt kutatási módhoz és szemlélethez). Tematikailag semmi új nincs a *Colaje* című kötet írásaiban. Ugyanazok a motívumok bukkannak fel, mint előző tanulmányaiban: a román irodalomtörténetnek kisebb-nagyobb jelentőségű korszakai, alakjai, művei, útleírások, portrék, művelődéstörténeti problémák. Teljesen új viszont a tárgyalási mód, a szemlélet, a megfogalmazott tanulságok, eredmények értéke — és az olvasóra gyakorolt hatás. Itt már nem az irodalomtörténésznek, az irodalomkritikusok *sőtortáborából* figyeli az irodalom várát, hanem mint ennek a várnak a lakója, mint író látja és látatja a jelenségeket. Egy nemrég megjelent interjúban utal a szóban forgó kötet genezisére s íróvá válásának társadalmi és életrajzi hátterére. Az itt elmondottakból kiderül, hogy főleg két életrajzi, illetve ehhez kapcsolódó „körülmeny” játszott döntő szerepet a mű megírásában, íróvá válásában. Az egyik a nyugati világ megismerése, a másik a hazatérést követő években elszenvedett igazságtalanságok, csalódások és az ezekből eredő lelki válság. Az ellentmondásoktól terhes, lépten-nyomon meglepeté-

seket rejtő, a „jóérzésnek“ és logikának ellentmondó élet megismerése, átélése, valamint az ebből eredő pillanatnyi megtorpanás, kiábrándulás, néha a tragikum határát súroló alapérzés — és az ebből a helyzetből kivezető út keresése.

A *Colaje* című kötet egyes méltatói szerint itt már az *íróval* állunk szemben. Bizonyításként a mű irodalmi stílusán kívül arra az igen vitatható érvre hivatkoznak, amely szerint minden igazi kritikus egyben író is, és ugyanakkor a tulajdonképpeni, valódi irodalomkritika művészet, nem pedig tudomány. Ennek az elvnek, amely még olyan nagy elméket is megtévesztett, mint a fiatal Lukács, igen gazdag irodalma van; a különböző értelmezésekre itt nem térhetünk ki, csupán annyit jegyzünk meg, hogy így általános érvénnyel megfogalmazva elfogadhatatlan: az ismert kritikusok jó része ugyanis nem író, és fordítva, a legtöbb vérbeli alkotó nem kritikus — nemcsak mások, hanem néha saját műveinek az olvasó szemszögéből való felmérésére is képtelen. A Zaciukötet esetében a *novum* nem a tárgyban — egy esetleges fiktív világban —, hanem a szemléletben, az írói hozzáállásban, értelmezési módban keresendő. Az irodalomtörténet adatai és alakjai mintegy életre kelnek, érzékelhetővé, rendkívüli plaszticitással rendelkező valóságá válnak, a nehézkes, hosszúra nyújtott

komparatiztika helyét a váratlan, meglepő és telitalálattal asszociációk foglalják el, az információs anyag egészét átvilágítják az alkotó fantázia gyakran felvillanó, rendkívüli intenzitású fényei. S mindezekben a részben formai, de tartalmi, irodalomtörténeti-irodalomkritikai következményekkel is járó elemeken túl a kötet újszerűsége abban rejlik, hogy az irodalomtörténet és -kritika közismert problematikája *alkalom és eszköz* az élet alapvető kérdéseinek felvetésére és megválaszolási kísérletére. Valami olyasmiről van szó itt, mint a fiatal Lukács *A lélek és a formák* című kötetében.

Zaciú legfrissebb könyvében, a *Teritoriában* (Területek) az itt jelzett alkotóelemek fordított arányával találkozunk: az alapanyag, az általános keret maga az élet, és betétként jelentkeznek a különböző szellemi termékekhez kapcsolódó reflexiók, emlékek. Többek között ezért is beszélhetünk itt már kifejezetten irodalmi alkotásról. Persze, az irodalmi alkotásnak egy sajátos, Zaciúra jellemző változatával van dolgunk.

Ezt a művet követő, a *Tribunában* közölt cikksorozat azt bizonyítja, hogy Mircea Zaciú újra visszatér korábbi tudományos alapállásához. Egy színes, sokoldalú egyéniség új és új megnyilatkozásai joggal keltenek érdeklődést — túl a szakmai körökön.

Máté Gábor

Szász—sváb önismeret

Eduard Eisenburger a közel hatezer példányban megjelent *Szász—Sváb Krónika** bevezetőjében társadalmi rendelésre hivatkozik: a romániai német tanítók és tanárok régóta elvárják mind az iskolai, mind a szabadegyetemi oktatás számára olyan kézikönyv szerzését, amely a honi németiség múltjának és kulturális örökségének feltárásával el tudja mélyíteni a hazafias honismereti nevelést. A kézikönyv itt van. Magától értetődő a kérdés: hogyan tölti be ez a kötet népszerű feladatát, vagyis anyagával miképpen járul hozzá a honi német nemzetiség öntudatának kialakításához a román nemzettel és más együttélő nemzetiségekkel közös haza szocialista keretében?

Már a kézikönyv címéből is kitűnik a más-más történelmi hagyományokkal

rendelkező erdélyi szászok és bánági svábok egységes felfogása a közös anyanyelv s az ebből adódó azonos kulturális szerep jogán. Az anyanyelv lévén a legjellemzőbb nemzetiségi meghatározó, a könyv — tizenegy szerző gyűjteményes munkája — a többes számban használt *die Rumäniendeutschen*, vagyis „romániai németek“ kifejezést iktatja be a történelmi visszatekintésben külön tárgyalt szászok és svábok megnevezése helyébe, beillesztve a közös fogalomba a szatmári, máramarosi, bukovinai és dobudzsai német szórványokat is. A szerzők szívesen utalnak minden olyan régebbi törekvésre, amely a nyelvjogok védelmében a két nagy etnikai közösséget s a kisebb csoportokat egymáshoz közelebb hozta vagy épenséggel (mint a munkásmozgalom) nyelvi egységében értelmezte.

A történelmi tanulmányok, főleg Michael Kroner tollából, újszerűen tárgyalják mindazt, ami Georg Daniel

* Sächsisch—schwäbische Chronik. Herausgegeben von Eduard Eisenburger und Michael Kroner. Kriterion Verlag. Bukarest, 1976.

Teutsch híres és népszerű, 1851-ben díjat nyert s azóta számos kiadást megért munkájában az erdélyi szászok múltjáról szólva immár elévült. Az egy helyről való, egyidejű bevándorlás romantikus szemléletével szemben a mai kutatások alapján kiderül, hogy „nem egység, hanem sokszerűség, az idő, a nyelv, a jogok, az eredet, a település, a feladatok, az életformák sokszerűsége” felel meg a történeti valóságnak. E tekintetben nekem is, e sorok írójának, fel kell frissítenem felfogásomat. Mint gyermek a családban gondosan őrzött Teutsch-féle mű szemléletében nőtem fel (apám áhítattal vitt a történetész bronzalakjához a nagyszabeni templom elé), s az antifasiszta harcok idején is szívesen fordítottam a luxemburgi moselfrank származáselméletet a nagynémet törekvésekkel szemben, a mai adatok azonban meggyőzőek, s szerintük csak egyes csoportok érkeztek a Rajna balpartjáról, mások — az Árpád-házi királyok ismételt hívására, de jóval később is — Németország más részeiről telepedtek Erdélybe, sőt, vallom és talán francia eredetűek is akadtak köztük. A szász tájnyelv már itt Erdélyben alakult ki, a különböző eredetű telepések egymásbaolvadása során. A sokkal később — a Habsburg-uralom alatt — betelepített svábok sem egységesen érkeztek a Bánságba, egy részük éppenséggel rajnafrank és moselfrank vidékről.

Különb: ha nem tudta volna valaki eddig, most a kézikönyv felvilágosítja, hogy a „szászok” elnevezés a magyar királyi kancellária nyelvezetében született, s a „svábok” sem svábok, mert sokkal inkább osztrákok.,, szudétanémetek és cipserkek; eredetük szerint csak a szatmári németek tekinthetők igazi sváboknak, mivel többségüket Károlyi Sándor gróf és arisztokrata bírtokos-társai egyesenesen Württemberg sváb vidékeiről telepítették ide.

A hazai németiség mai nemzetiségi tudatának, s ami nálunk ebben mindig bennefoglaltatik: az együttes tudatának kialakításában azonban nem a szinthe kifürkészhetetlen eredet, hanem sokkal inkább az itt leélt századok fejlődéstörténete a döntő. Már II. Endre 1224-es szabadságlevele jogi közösséggé egységesíti a „Theutonici Ultrasilvani” szét-szört telepeit, s a Királyföld kiváltságos népe idővel ki is bontja a maga sajátos polgári jogrendjét, az Universitas Saxonium gazdasági, közigazgatási és kulturális szervezetét. Valósággal „minden dolgok műhelye” — ahogy egyszer Brassó-ról írják — a szászföld, kezdettől fogva mezőgazdasági újjátásaival, fejlett mesterségeivel és távkereskedelmével járulva hozzá az erdélyi vajdaság, majd

a fejedelemség társadalmi haladásához. Miért is ne legyen büszke a mai szász ivadék mindarra, amit ősei itt honi és nemzetközi szerepükben egyaránt betöltöttek? A kézikönyv meggyőzően hivatkozik a dunai román fejedelemségek és a szász városok közt kialakult együttműködésre, rámutatván arra, hogy az eredetileg peremre szorult szász kolonizáció ebben a fejlődésszakaszban kapta meg éltető hátvidékét s egyben elhivatását a Kelet és Nyugat közti cserekapcsolatok szolgálatában. Ugyanilyen haladó szerepomány az a hon- és Európavédő hazepem, amelyet a zárt voltában hadtörténetileg jelentős szász város- és parasztvár-rendszer a növekedő török veszéllyel szemben betöltött, menedéket és fegyvergyártást is biztosítva romának, magyaroknak, szerbnek.

S ha az egykori helyzetekben viselt történelmi szerepek fel is itatódtak a közös anyagi fejlődésben, évszázadok szász és sváb műveltsége a tájformáló építkezésektől az írásbeli hagyatékiig, beleértve a műszak és gondolkodás sajátos gazdagságát, belenő mindennapjainkba, s elengedhetetlenül honismereti értékelésre kötelez. Nemcsak a német olvasónak, hanem mindnyájunknak hasznos a kézikönyv anyaga, akár a szász falvak és gótikus templomvárak, jellegzetes piaci „sorok”, szobrok és festmények, reneszánsz díszítések világára nyit, akár a sváb sakktabla-településtervekről, Bega-csatornázásról vagy Fischer von Erlach barokk püspöki katedrálisáról ad képet. Az 1334 óta emlegetett szász iskolákban román és magyar ifjúság is tanult, az 1350-ben megszólalt nagyszabeni orgona, az 1529-ben ugyanitt létesült első erdélyi nyomda közös emlékünk, hiszen folytatólagoságában hatott a közös zenetörténetre, s nem véletlen, hogy a szász nyomdák öt nyelven ontották termékeiket: a szász és irodalmi német nyelv mellett kezdettől fogva románul, magyarul és latinul is.

A „szász kultúra” tulajdonképpen nem szigetelhető ki az egészből. Állandóan találunk kölcsönösségeket, s ma már magától értetődő az a hangsúly, amely a német olvasónak szánt „Heimatbuch” hasábjain a közöst emeli ki. A kötetben természetesen megtaláltam szász eszményképemet, a Kelet-Európa emancipációját hirdető Joseph Marlint, ott sorjáznak a néptestvériség hazai német szószólói, egy Anton Kurz, egy Maximilian Moltke, egészen a munkásmozgalmi költészetével feltűnt Friedrich Krasserig.

No de hagyjuk a felsorolásokat. Az új szász—sváb krónikának az az erénye, s egyben gyengéje, hogy tankönyvsze-

rüen ontja az információkat, ki nem hagyva személyt, művet, vívmányt, ha egyszer ebből a népi közösségből eredt, s jelentős. Általánosak a módszeres magyarázatok is, de vegyük észre, hogy itt a történelmi materializmus nem sablonosan, hanem a helyi sajátosság figyelembevételével érvényesül. A zárt szász társadalomban nem volt feudális tagozódás, itt tehát az osztályharc és forradalmi haladás más formái bontakoztak ki, mint a nemesi vármegyékben, s ha akadhatott is ellentét a *gräv* vagy *ritter* családok s a parasztság közt, az egész népre inkább a mesteremberek céhszervező városi polgárjoga s paraszti viszonylatokban a faluközösségi rend a jellemző. A királyoktól kapott kiváltságokra hivatkozva Albert Huet, a szászok grófja szemébe mondja Báthori Zsigmond fejedelemnek a gyulafehérvári országgyűlésen, hogy népe büszkén vállalja, ha fiait holmi szíjgyártóknak, csizmadiáknak meg szabóknak titulálják... A könyv írói a rengeteg áldozattal járó bántásig letelepedést is a szociális harc egyik formájának minősítik, hiszen a bevándorlók a jobbágsors elől menekítették magukat bátor vállalkozókkal. A polgári és szabadparaszti kiváltságokért azonban állandóan küzdeni kellett, s már e küzdelem is szembezállás a feudális kizsákmányolással és hatalmi terrorral. Legalábbis mindaddig, amíg ezek a kiváltságok maguk is útját nem állították a társadalom egyetemes demokratizálódásának.

Az új hazai német történetírás erkölcsi próbája mindenestre a kis rész és a nagy egész egymáshoz illesztése akár 1848 forradalmi eseményei vonatkozásában, akár a mi nemzedékünk antifasiszta-antihitlerista ellenállása esetében. A szerzők jól látják a szász magartás buktatóját a kiváltságos helyzet

elvesztésétől való félelemben, ami a császári kamarilla megosztó politikájának kedvez, viszont rámutatnak a magyar nacionalista törekvések tisztító hatására is, amikor 1849 közös tragédiáját fejtegetik (kiemelve, hogy az aradi vértanú-tábornokok közt öten is német nemzetiségűek). Mindezek után ellentmondás nélkül értékelhetik a kiegyezés korának német-román közeledését az anyanyelvi oktatás gáncsoló pesti kormányzattal szemben. Rugalmas a magartartás a hitleri előretörés támasztotta torzulások és az antifasiszta kibontakozás megítélésében is. Szemben az általánosító sablonokkal, hangsúlyt kap a proletár szocialista-kommunista ellenállás jelentősége mellett egy polgári-egyházi antihitlerizmus történeti értékelése, ami lehetővé teszi a felszabadulást követő hibák elítélését és az RKP egyenlősítő nemzetiségi politikájának üdvözlését.

Eduard Eisenbunger egy évvel ezelőtt megjelent szász-sváb tájékoztató könyvében* kiemelte a szülőföld ismeretének fontosságát a hazafias tudatfejlesztés szempontjából, a szerkesztésében most megjelent nemzetiségi krónika pedig a maga helytörténetiségével támasztja alá a honi német népszolgálatot mint a szocialista román állam egészségének fejlődéséhez való tartalmos hozzájárulást. „Wir wollen leben und werden leben“ (Mi élni akarunk és élni fogunk) — idézi a krónika Hans Otto Roth felhívását abból az üdvözlétekből, amely a román fegyveres felkelés győzelme után hangzott el 1944 augusztusában, mint a hazai németiség legjobbjainak első, új hazát építő megnyilatkozása. A munka gazdag képanyagából nem hiányzik a bántásig hét antifasiszta sváb vértanú emlékoszlópa.

Balogh Edgár

A hazai német tudományosság új eredményei

1976 végén két olyan hazai német könyv jelent meg, mely joggal keltette fel szakkörök és olvasók érdeklődését. Az egyik Gustav Gündisch, Albert Klein, Harald Krasser és Theobald Streiffeld művészettörténeti tanulmányait foglalja össze a Kriterion Könyvkiadó gondozásában, a másik Fritz Keintzel-Schönnek az erdélyi szász családnevekről írt doktori értekezése, amely a bukaresti Akadémiai Könyvkiadó és a márkás Böhlau-

Verlag (Köln—Wien) közös kiadásában jelent meg.**

*Eduard Eisenbunger: Wegzeichen der Heimat. Dacia Verlag. Cluj, 1974.

** Studien zur siebenbürgischen Kunstgeschichte. Von Gustav Gündisch, Albert Klein, Harald Krasser, Theobald Streiffeld. Kriterion Verlag. Bukarest, 1976.; Fritz Keintzel-Schön: Die siebenbürgisch-sächsischen Familiennamen. Editura Academiei. București—Böhlau Verlag. Köln—Wien, 1976. (Studia Transylvanica — Ergänzungsbande des Siebenbürgischen Archivs. Im Auftrag des Arbeitskreises für siebenbürgische Landeskunde. Herausgegeben von Paul Philippi. Band 3.)

Gustav Gündisch kiváló történész, a szebeni levéltár volt igazgatója, a szász oklevéltár IV. és V. kötetének szerkesztője a gazdaság- és történelemtörténeti tanulmányok publikálása mellett az utóbbi időben művészettörténettel is foglalkozott. Theobald Streitfeld nyugalmazott szászsebesi tanár főleg helytörténettel foglalkozik, s évtizedek óta munkatársa a hazai német kiadványoknak. (A *Korunk* 1973. 8., nemzetiségi számában tanulmánya jelent meg a gyulafehérvári Lázói kápolna építetéről.) A nyelvész, műfordító és művészettörténész Harald Krasser, valamint Albert Klein nagynemzetgyűlési képviselő neve sem ismeretlen az olvasó számára.

A szászrégeni születésű Fritz Keintzel-Schön (1904—1971) német szakos tanár nyugdíjazása után még elég erőt érzett ahhoz, hogy megszerezze a doktori címet. A bukaresti egyetemen megvédett doktori értekezése öt évvel halála után látott napvilágot. Fritz Keintzel-Schön (második neve onnan származik, hogy egy zilahi Szép nevű mesterlegény beházasodott a szászrégeni Keintzel nemzetségébe) néhány évig a nagyenyedi Bethlen-kollégium némettanára is volt. Munkássága jó példa arra, hogy a kutatási vágy vidéken is (a Brassó megyei Szásztyúkoston tanított) eredményre vezethet. Az 1960-as években a névkutatás és a germán filológia berkeiben a „Fritz Keintzel-Schön, Deutsch-Tekes“ szignójú értekezések rangot és nemzetközi hírnevet jelentettek.

A továbbiakban elemzett két kiadvány tehát az erdélyi szász kutatók idős, érett nemzedékének terméke. Különösen a művészettörténeti kötet érzékelteti azt, hogy szerzőik a több mint kétszáz éves múltra visszatekintő szász helytörténeti kutatás fehér foltjait igyekeztek feltérképezni. Ez vonatkozik elsősorban az első két tanulmányra, amelynek tárgya a tudományos szempontból aránylag elhanyagolt Sebes vidéke (németül Unterwald) s ezen belül a szászsebesi gótikus katedrális és a vingárdi evangélikus templom. A *Studien* tehát valóságos monografikus felmérése hazánk egyik legjelentősebb gótikus műemlékének, mely annak tanúbizonysága, hogy a XV. századi török betörések előtt Erdély gazdasági és egyben művelődési gerince a termékeny Marosvölgy, a vajdai székhely — Gyulafehérvár — és közvetlen környéke volt. A tanulmánykötet bevezetőjében Harald Krasser a szászsebesi plébániatemplomra vonatkozó kutatásokat foglalja össze, majd Albert Klein rajzokkal illusztrált dolgozata a katedrális építési fázisait mutatja be: az 1240 körüli kéthajós román bazilikát, a ta-

tárjarást követő koragót átalakítást (kb. 1260), valamint a mai gótikus jelleget meghatározó harmadik (kb. 1360—1380) és negyedik (XV. század közepe) építkezési időszakot. Ezután következnek a szászsebesi Mária-templom XV. századi átépítéséről Gustav Gündisch és Theobald Streitfeld közös tanulmánya, amelyben az okleveleket jól ismerő történész adatokkal és nevekkal egészíti ki az eddigi művészettörténeti fejlődési vázlatot. A tanulmány szerzői megállapítják, hogy az 1438-as és 1442-es török dúlások után a kisenyedi szász gerébcsaládból származó Szász János (Johannes Zaz) szászsebesi királybíró költésével építették újjá a megromgált gótikus templomot. A következő tanulmány (szerzője Gustav Gündisch és Theobald Streitfeld) az RSZK Műemlékbizottsága által végrehajtott ásatások alkalmával előkerült sírköveket írja le. A szászsebesi katedrális oltárát díszítő gyönyörű, XVI. században faragott Madonna — a Kis-Küküllő menti Kóród Kornis-féle kápolnájában történt — újrafelfedezésének körülményeit Harald Krasser és Theobald Streitfeld ismerteti. A vallási villongásoktól és erőszakosságoktól sem mentes erdélyi társadalom és művelődéstörténet egyik legzetes esetéről van szó: Kornis Zsigmond, Erdély katolikus kormányzója az 1720-as években eléri, hogy a szászsebesi lutheránus szászok lemondjanak az állítólagos csodatévő „katolikus“ Madonnáról. Napjaink szocialista valósága annyi más hajdani feszültség és ellentét megoldása kapcsán véget vetett a vallási ellentéteknek is, és a két erdélyi egyház megegyezése értelmében ma a Veit Stoss nevével összefüggésbe hozott Madonna ismét a szászsebesi evangélikus templom ékesége.

A szászsebesi középkori műemlékekről szóló tanulmányorozatot Theobald Streitfeldnek az egykori szerzetesek kezén levő kápolna történetéről szóló írása zárja.

Az erdélyi történelem kedvelői számára ismerősként cseng a vingárdi Geréb család neve, hiszen a Hunyadi és a Szilágyi család rokonai köréhez tartozó erdélyi főnemesi család tagjai kiváló szerepet játszottak Mátyás király korában. Vingárdi Geréb Péter (meghalt 1504-ben) például erdélyi vajda, sziláziai főkapitány, nádorispán volt, s mint Mátyás király hadvezére, a törökellenes háborúk egyik hőse. Testvére, Geréb László (1452—1502) egyházi karriert futott be, s mint erdélyi püspök egyike volt a gyulafehérvári humanista kör megalapítóinak.

A Gustav Gündisch, Harald Krasser és Th. Krasser által közösen írt kítűnő

monográfia nemcsak a Geréb család eredetével és történetével, hanem a vingárdi uradalom, templom és vár történelmével is megismerteti az olvasót. Ez a tanulmány valóságos iskolapéldája, hogy miként lehet a gazdaság- és politikátörténet adatait művészettörténeti kutatások céljaira felhasználni. Az apai ágon Kacsics — az anyain pedig a kelneki szász gerébekből származó Geréb család által 1461-ben emelt vingárdi (ma evangélikus) templom máig őrzi a kötetben is reprodukált Geréb, Szilágyi és Hunyadi család címerkéveit.

A *Studien* három utolsó tanulmánya egyéb erdélyi művészettörténeti tematikával foglalkozik. Harald Krasser a 28 táblából álló berethalmi (Biertan-Birt-halm), 1483-ban festett oltárról megállapítja, hogy a bécsi, ún. „skót” (Schottenwerkstatt) festőiskola (1469—1475) jégeit viseli magán. Gustav Gündischnek sikerül összefoglalnia mindazt, amit a szepességi származású kiváló kőfaragó mesterről, Elias Nicolairól tudunk, hiszen a román olvasóközönség inkább és családjának más tagjai számára faragott síremlékeket, a magyar olvasó pedig többnyire csak Apafi Mihály erdélyi fejedelem Elias Nicolai faragta sírkövét ismeri. Gustav Gündisch levéltári kutatásának alapján nyomon követi Nicolai életútját, s bemutatja a szebeni mesternek különböző szász patriciusoknak és lelkészeknek készített számos síremlékét. Így a tanulmány egy tipikus erdélyi művész képét nyújtja, aki egyaránt dolgozott román, szász és magyar megrendelőknek. Harald Krasser monografikus vizsgálódásának tárgya szintén egy szepességi származású művész, Sigismund Möss, aki több más sorstársával együtt a XVII. század derekán a felvidéki protestáns üldözések elől menekült Erdélybe. A Szebenben polgárjogot nyert Möss mint kiváló kőfaragó tette ismertté nevét, és sírkövek mellett számos epitáfiumot és szószéket is faragott.

A *Kriterion* példás szerkesztésében megjelent kötetről még azt is érdemes elmondani, hogy minden tanulmány után angol és francia nyelvű összefoglaló következik, s az erdélyi helynevek román, német és magyar változatát egyaránt közli.

Fritz Keintzel-Schön az erdélyi szász családnevekről írt s most nyomdafestéket látott doktori értekezése messze túlmutat a tulajdonképpeni témakörön. Hiszen a családnevek megértése lehetetlen az egész közösség származásának, életének és történetének ismerete nélkül. A szerző külön érdeme, hogy figyelemmel kíséri az idevágó román és

magyar irodalmat, és hangsúlyt helyez a román vagy magyar eredetű szász családnevekre. A bevezetőben többek között Márton Gyula ilyen irányú kutatásairól is szó esik, a családnevek okleveles előfordulásainak tárgyalásakor pedig külön fejezetet szentel tanári működése színhelyének, Szásztyúkosnak, ahol a mai szász családnévállomány szinte fele (Baku, Gál, Gáspár, Halmágyi, Hajdu, Jakab, Katona, Kelemen, Menyhárt, Nagy, Szabó, Varga, Tóth stb.) magyar eredetű.

A névtörténet (Namengeschichte) után következő névszemantika (Namensemantik) is túlmutat a szász családtörténet körén, hiszen más népek vagy nemzetiségek esetében is hasonló a nevek rétegződése: ősi hasonlónevek (esetünkben a germán nevek), keresztnévek, foglalkozásnevek, eredet- és helységnévből képzett nevek, ragadványnevek.

Az erdélyi szász családnevek keletkezése érthető módon kapcsolódik a szász dialektushoz, hiszen a máig élő szász népnyelv századokon át csak szóbelileg terjedt, s számos név népnyelvi formában maradt fenn. A családnevek és a tájnyelv (Namen und Mundart) közötti összefüggéseket tárgyaló fejezetet nehezen írhatta volna meg más szakember, hiszen Keintzel-Schön az irodalmi német, a román és a magyar mellett egyforma könnyedséggel beszélt a régeni, beszercei, kőhalmi vagy barcasági szász dialektust is. Szintén a szász tájnyelvhez kapcsolódik a családnevek földrajzi egységek szerinti tárgyalása: Beszerce vidéki, barcasági, Szeben vidéki, küküllői és Szászsebes vidéki családnevek. Természetes, hogy a családnevek számos történelmi, gazdasági és településföldrajzi jelenségre adnak választ. Így például a Beszerce vidéki Fenser családnév egykori viselője a Kolozsvár mellőli Szászfenestről származik, a Broserek Szászvárosszék török dúlása alkalmával menekültek Észak-Erdélybe. Az egykori erős egyházi hatással magyarázható, hogy csak a Barcaságon él a Barthelmie, hiszen egész Erdélyben csak Obrassóban volt Szent Bertalanról elnevezett templom. A Seiler (kötélverő) családnév nagy elterjedését a Küküllők vidékén azzal magyarázhatjuk, hogy itt volt a legvirágzóbb a kenderművelés, s a kötélverők céhe Segesváron volt a legizmosabb.

A nevek és a nyelvtörténet (Namen und Sprachgeschichte) vizsgálata során Fritz Keintzel-Schön sikeresen alkalmazza a nevek történelmi „faggatását”, hisz ezzel a módszerrel olyan fontos kérdések megválaszolása lesz könnyebb, mint az erdélyi szász eredetkérdés vagy a Barcaság településtörténete.

E kitűnő monográfia nemcsak elsőrendű olvasmány és adattár, hanem újabb kutatásokra is ösztönöz. Fritz Keintzel-Schön bebizonyította, hogy egy életen át folytatott gyűjtő- és kutatómunkát tudományos szinten lehet és érdemes összefoglalni. Az erdélyi szokások tehát immár rendelkeznek modern családtörténettel. Ez ösztönzőleg kell hogy hasson a hazai magyar nyelvészekre: kíséreljék meg ők is egy hazai magyar néprajzi vagy területi egység (pl. Székelyföld, Kalotaszeg, Barcasági csángók stb.) családnévmonográfiájának

összeállítását. Mindenesetre előtanulmányok magyar vonatkozásban is vannak, Pataki József és Imreh István kolozsvári történetészprofesszorok székely történelmi családnév-gyűjteménye megadja a szükséges történelmi alapozást.

Összefoglalva a fentieket, elmondhatjuk, hogy az 1976-os év esemény volt a hazai német tudományosság életében. Ez esetben az idős nemzedék tagjai bizonyították, hogy van mit és érdemes kutatni a német nemzetiség történelme, művészettörténete és nyelvtörténete terén is.

Binder Pál

Elvi kérdések a korszerű mezőgazdaságban

A mezőgazdasági szakirodalomra minden szinten a konkrét termelési eljárásokat ismertető munkák jellemzők, a társadalmi összefüggésekbe ágyazott általános problémák ritkán kerülnek kiadványok formájában a nagyközönség elé. Pedig az, hogy ez a tevékenységi terület szolgáltatja az emberi társadalom bioenergetikai bázisát, mindennapi tápanyagainkat — nagy problémái természetesen kívül — közérdekűek, és nem oldhatók meg pusztán egy szűk szakterületen belül. A helyes megközelítéshez széles látókörű interdiszciplináris szemlélet, az összefüggések tisztázása szükséges.

Ilyen globális szemléletű, a szakágazatok legilletékesebbjeit megszólaltató tanulmányfüzér* összeállítására vállalkoztak a kötet szerkesztői: Ion Ceaușescu, a bukaresti Mezőgazdasági Intézet professzora, akadémikus, mezőgazdasági miniszterhelyettes és Alexandru Ionescu, a funduleai Mezőgazdasági Kutatóállomás főkutatója. Céljuk mindenekelőtt a következetes ökológiai, biológiai gondolkodásmód kialakítása, az integrált növényvédelem („vegyszeres mezőgazdaság”) és a környezetvédelem között kialakuló egyre szorosabb kapcsolatok tudatosítása, a biológiai alap kutatások (növényélettan, genetika) fejlődést és fejlesztést serkentő szerepének érzékeltetése, a gyakorlati termelő szakágazatok (gyümölcsészet, szőlészet, zöldségtermesztés, állattenyésztés) kérdés-komplexumainak bemutatása volt.

A növényi tápanyagtermelés legfontosabb szakágazatait felölelő tematika bonyolultságát és közérdekűségét Ioan Puia, a kolozsvár-napocai Mezőgazdasági Intézet rektora a kötet alaphang-jelző

tanulmányában (*Az ökológiai szemléletű mezőgazdaság problémái*), az ember-táplálék egyenleg megoldását keresve, a következőkben foglalja össze: „A mezőgazdaság előtt álló kérdések az állandóan növekvő emberi tápanyag- és ipari nyersanyag-igényekből fakadnak, és különböző természetűek. A mezőgazdasági termelési folyamatok egyrészt azoktól a hatásoktól függenek, melyek a környezetből érik az agro-ökoszisztémákat, azoktól a határértékektől, melyeket adott ökológiai tényezők határoznak meg. Ebből következik a kérdéskör egyik vetülete, mely agroökológiai természetű. Másrészt a mezőgazdasági termelés gazdasági rendszer, amely gazdaságossági tényezők korlátozó hatásának van alávetve — innen adódik a problémakör másik, agrárgazdaságtani vetülete. Ez indokolja, hogy korunk mezőgazdaságának útkeresése és megoldásai a szakemberek és nem szakemberek oly széles tömegeit foglalkoztatják.”

Melyek a mezőgazdasági termelés növelhetőségének valós lehetőségei, és melyek azok a — mai tudásunk szerint áthághatatlan — ökológiai és gazdaságtani természetű korlátok, amelyek ezt a növekedést többé-kevésbé szigorú határok közé szorítják? Ezekre a kérdésekre keres választ az idézett tanulmány, áttekinti az esetleg még felhasználható talajtartalékokban lévő lehetőségeket, a termelékenység növelésének módjait, az ember jelenlegi helyzetét az agro-ökoszisztémákban. Felhívja a figyelmet arra, hogy például a ma általánosan alkalmazott nitrogénműtrágyázás — a növényi szervesanyagtermelés növelésének jelenleg legjobban bevált útja — többek között energetikai szempontból is korlátozott. Egy kilogramm nitrogénműtrágya előállításához 19 200 kilokalória ipari energiára van szükség, s további üzem-

* Problemele agriculturii contemporane. Sub redacția prof. dr. ing. Ceaușescu Ion, dr. Ionescu Alexandru. Editura Ceres. Buc., 1977.

anyagokban raktározott (fosszilis) energiát követel a vegyszerek kiszórása, a talajművelés, növényvédelem stb. — a többlettermelés utáni versenyfutásban tehát ahhoz a határértékhez közeledünk, amikor már nagyobb az energetikai befektetés, mint a növényi szervesanyag-termelésből származó bioenergetikai nyereség. Távolatokban ez a modern mezőgazdaság nagy ellentmondása. Olyan biológiailag, ökológiailag megalapozott, gazdaságos megoldásokat kell tehát felkutatni és általánosan alkalmazhatóvá tenni, amelyek csökkentik a mezőgazdaság energiaigényét, és lehetőleg növelik a növénykultúrák fotoszintetikus teljesítményét, kedvezőbb hatásokkal használják fel a gyakorlatilag nem csökkenő kozmikus energiát, jelentős szennyező hatás nélkül bő termést biztosítanak.

Ugyancsak ökológiai fogantatású Constantin Chiriță akadémiai levelező tag, valamint Dumitru Teaci, a Mezőgazdasági és Erdészeti Akadémia tudományos titkára közölte tanulmány a mezőgazdasági termelést korlátozó talajbani tényezőkről. Kedvező éghajlati körülmények között — írják a szerzők — a mezőgazdasági termelés mennyisége és részben minősége is a talaj állapotától függ. Feltételezve, hogy a talaj állapota lehetővé teszi a legnagyobb fotoszintetikus teljesítmény elérését, adott hibahatárok között felbecsülhető a hazai viszonyok közepette elérhető maximális „klimatikus” szervesanyagtermelő képesség. A szerzők által bemutatott módszer alapján lehetőség van ennek becslésére, sőt kiszámítására.

A kötet nézeteket szembesítő szándékának a jegyében Paul Varga docensdoktor, a funduleai Mezőgazdasági Kutatóállomás növénynevelési laboratóriumának vezetője nem a külső hatásokra, hanem a természetett fajok belső, genetikai környezetére összpontosítja a figyelmét, a fajok és fajták teljesítő-képességének fokozásában rejlő lehetőségeket emeli ki. A környezetvédelem szempontjából sem lebecsülendő a betegségekkel és kártevőkkel szembeni ellenállóképeség növelése: ez mérgező, szennyező anyagok kiszórása és energia-pazarlás nélkül vezet terméstöbblet-hez — állapítja meg a szerző. Lényegében ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik Teofil Crăciun főiskolai tanár tanulmánya, mely a genetikai módszerek jelenlegi és távlati lehetőségeit villantja fel. Hiányolni lehet azonban, hogy nem tér ki arra a közérdekű és világméretű összefogást igénylő problémára, amely a spontán és természetett növények gén-anyagának ún. „génbankok”-ban való megőrzésére vonatkozik.

A két társszerkesztő az elmélet és gyakorlat egységét hangsúlyozó tanulmányokkal szerepel a kötetben. Al. Ionescu — bevezető ökológiai írása mellett — a növényéleti alapokutatást mint korunk mezőgazdaságának dinamikusan fejlődő szakágazatát tárgyalja.

A városfejlesztés—mezőgazdasági termelés—szennyeződés kapcsolatát (ellentmondásos háromszögét) Ion Ceausescu francia nyelvű zárótanulmánya Románia ütemesen fejlődő zöldégettermesztésének példáján mutatja be. A kérdés fontosságát és nagy összefüggéseit lényeglátóan feltáró írás ismerteti a termelés növelése és a minőség javítása érdekében országunkban bevezetett új módszereket, berendezéseket és törekvéseket, a munkaerőtakarékoság terén elért eredményeket, valamint azokat a problémákat, amelyeket az egyre nagyobb területre kiterjedő városkörnyéki zöldégettermelő övezetekben az ipari szennyeződés okoz.

A kötet egységében kétségtelenül több, mint tanulmányainak összege. Nagy érdeme az a szemléletmódosító hatás, amelyet potenciálisan gyakorol mezőgazdászainkra és valamennyi — a tárgyalat kérdések iránt érdeklődő — olvasóra. Egyébként a hazai és külföldi szerzőket és véleményeket román és francia nyelven felsorakoztató, esetenként éppenséggel szembesítő, nemegyszer vitára ingerlő kötet szemlélete is új a hazai mezőgazdasági szakirodalomban. Erre utal előszavában Nichifor Ceapoiu akadémikus, amikor kiemeli: „Ez a kötet az eszmék fóruma, a mezőgazdaság korszerűsítése felé vezető főbb utakra való figyelmeztetés. A szerzők és szerkesztők illetékessége önmagában is biztosítja a kötet értékének, a könyv megjelenése pedig fontos hozzájárulás a mezőgazdaság fejlődéséhez, környezetünk károsítatlan megőrzéséhez.” Ennek az értékelvekre alapozott szemléletnek a jegyében írhatták a szerkesztők az elegánsan aranyozott, sárga selyemvászomban kötött, nyomdatechnikailag is vonzó könyv borítójának fülszövegére a Jacob Bronowskittól származó mottót: „A tudományos etika magvát az igazság értéke alkotja, mivel ebből fakad a többi érték: a függetlenség, az eredetiség, az ellenvéleményhez való jog, a türelmes-ség, a szabadság, a becsület és a tisztelet.” Ezeknek az értékeknek, az igazságot kereső szemléletnek a jegyében ajánlható a kötet mezőgazdasági szakembereinknek, fiatalabbaknak és idősebbeknek — mindenkinek, aki érdekli a mindennapi táplálékunk előteremtése során sokasodó kérdések iránt.

Szabó T. E. Attila

A módszertan esélyei

Szerénynek tűnő könyvet* jelentetett meg a kolozsvár-napocai 3-as számú Liceum vezetősége és Szülői Bizottsága a Megyei Tanfelügyelőség támogatásával.

A szerény külső mögött igen nagyra becsülendő, hasznos és nem mindennapi törekvés rejlik: egy tantestület és a köréje csoportosuló tanulók néhányja, tanárjelöltek és irányítók fogtak össze, hogy ezúttal már kötetnyi módszertani dolgozattal folytassák és fejlesszék tovább az ebben az iskolában hagyományra vált módszertani napok rendezvényét, bizonyosságul annak, hogy mindnyájan, nemcsak nevelők és oktatók meg információkat befogadó növendékek, hanem egy-egy szakterület, tantárgy megismertetésének, megtanításának, az ismeretek minél eredményesebb átadásának és átvételének odaadó, lelkes kutatói, elmélyült vizsgálói is.

E kötet erről a magatartásról tanúskodik, és a harmadik módszertani-tudományos ülésszakon (1975. november 21–22-én) elhangzott tizenkét dolgozatot tartalmazza. Gaal György szerkesztette, a technikai szerkesztést Hlavathy Lajos végezte, a szerkesztő munkatársai Kolofon Sára, Papp Hajnalka és Tövissi Ildikó liceumi tanulók voltak.

Milyen kérdések foglalkoztatják e dolgozatok szerzőit? Az ülésszak tematikájának megfelelően mindegyik előadás *A hagyományos és korszerű tanítási módszerek és eljárások összekapcsolása az oktatásban* tárgykör köré csoportosított mondanivalóját, és a „hagyományos”, valamint a „korszerű” fogalmak mibenlétét és viszonyát vizsgálta szaktárgya vonatkozásában. A dolgozatokat az oktatási folyamatban felhasznált műveletek, formák és eszközök szempontjából két nagy csoportra oszthatjuk:

1. az első csoportba azok a dolgozatok tartoznak, amelyekben a szerzők azokra az eljárásokra és módszerekre hívják fel a figyelmet, amelyekkel szaktárgyak oktatásában figyelemreméltó eredményeket értek el. Így a történelem oktatásában Szász Károly, az elemi oktatásban Bedő Erzsébet és Ruzsa Margit a szemléltetés, a modern szemléltető eszközök és gyakorlatok (film, képes ábécé, szóképek alkalmazása, mesenyomda, mondatalkotási gyakorlatok stb.) igénybevételeivel kapcsolták össze az újszerű pedagógiai eljárásokat a hagyományosakkal.

A dolgozatok e csoportjában néhány tanulmány a készségfejlesztés, bizonyos

ismeretanyag (irodalmi, matematikai) átadásának és megszerzésének módozatait tárgyalja. Az olvasási készség kialakításának módozatait a III. elemi osztályban Albert Ibolya, a problematizált oktatás mikéntjét és jelentőségét a román nyelv és irodalom tanításában Pap Mária és Livia Răcășan, a matematika oktatásában és a matematikai gondolkodás kifejlesztésében pedig Doina Cioară dolgozata mutatja be. Mindnyájan arra törekedtek, hogy szaktárgyuk tanításában a hagyományos és újszerű eljárásokat szervesen kapcsolják össze, és a differenciált foglalkoztatás módszerével az anyag elsajátításának egyenletességét és eredményességét biztosítsák.

Hogyan érhető ez el a nagylétszámú osztályokban? Erre keresi és próbálja a választ megadni Nagy Géza dolgozata. Ebben az irodalomtanítás kérdéseivel foglalkozik, és a tanár szerepét, az oktatásban érvényesítendő súlypontképzést, valamint a nagy tanulóközösségekben alkalmazandó módszereket, eszközöket és szervezési formákat vizsgálja.

Ez utóbbi kérdéskörhöz kapcsolódik Sipos András dolgozata is, amelyben a tanórán kívüli irodalmi nevelésről: az irodalmi kirándulások, helyi irodalmi emlékek, múzeumok, írói találkozók, diáklapok, irodalmi körök, diákszínjátékszász meg egyéb formák ízlés-, ismeretformáló és fejlesztő szerepéről mint az oktatás szerves kiegészítő formáiról szól.

2. A dolgozatok második csoportját azok alkotják, amelyeknek szerzői a tanári oktatói és a tanulói ismeretsajátító tevékenység hatékonysági fokának felméréseivel és az ismeretek tárgyilagosabb elbírálásának módozataival, didaktikai eszközeivel, eljárásaival foglalkoznak. Röviden a tudásellenőrző teszt- vagy feladatlapos kísérletekről szólnak, s ebben a vonatkozásban egy nagyon is korszerű pedagógiai eljárást kapcsolnak össze a hagyományos formákkal.

Gaal György az angol nyelv, Lőrincz Ildikó a kémia, Magyar Olga meg a földrajz oktatásában az anyag elsajátításának, a tudás felméréseinek és értékelésének e modern eszközzel végzett tevékenységről számol be. A szaktárgyanként sajátos, az ismeretanyag jellegének megfelelő eljárásoknak közös vonása az a tanári törekvés, hogy olyan korszerű módszereket kísérletezzenek ki, amelyekkel eredményesebben járulhatnak hozzá a tanulók ismereteinek gyarapításához, saját munkájuk eredményességének ellenőrzéséhez és a tanulók tudásának tárgyilagosabb értékeléséhez.

* Módszertani dolgozatok. Szerkesztette Gaal György. A 3-as számú Liceum kiadása, Kolozsvár-Napoca, 1977.

Hogyan vélekedik a diák, az oktatás alanya ezekről a tanítási módszerekről, pedagógiai eljárásokról?

Erre a kérdésre próbál válaszolni a *Módszertani dolgozatok* utolsó közleménye, Tövissi Ildikó és Nagy Veronka *Tanítási módszerek — diákszemmel* című írása. A két szerző egy, a X. és XI. osztályban végzett felmérés eredményeit értékeli, és tartózkodást nevelői elé, bizonyítva, hogy „nekik is van többé-kevésbé kialakult véleményük a rájuk irányuló tanári munkáról“.

Igy valamennyi, az oktatási folyamatban közvetlenül érdekelt személy szót kapott ebben a kötetben.

A dolgozatok tudományos értéke és haszna nemcsak elismerésre késztető, de ösztönző erő is. Kívánjuk, hogy az ebben az iskolában kialakult nemes hagyomány tovább éljen, fejlődjék, és a *Módszertani dolgozatok*nak még sok kötetével gazdagítsa pedagógiai irodalmunkat, és lépje meg az oktatás ügye iránt érdeklődőket.

Nagy Jenő

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

PEDAGÓGIAI LEXIKON I—II.

Roger Gal, a kortárs francia pedagógia haladó képviselője vetette papírra e sorokat néhány évvel halála előtt: „Probléma magának a pedagógiának folytonos alkalmazkodása az emberrel foglalkozó tudományok, a biológia, a pszichológia és a szociológia eredményeihez. Ezekben találja meg a pedagógia a fentebb meghatározott feladatai megoldásához szükséges utakat-módokat. Nélkülük nem valószínű, hogy a tudományos fejlődés eredményeinek és a pedagógia korszerű módszereinek egybehangolása a gyermek általános fejlődésével.“ Tudományosan megalapozott és a gyakorlatban is helytálló követelmény. De ki képes ma már — nemcsak számon, de — emlékezetben tartani a rokontudományok eredményeit, adatait, a neveléssel érintkező határterületeit? Egyébként is „nem szükséges minden kicsi részletet belenyomkodni az agyba — tanácsolja a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert. — A fejünket használjuk valami jobbra: gondolkodásra, alkotásra, megértésre. Az adatok sokkal biztosabb helyen vannak a könyvekben és a könyvtárakban.“

De van-e pedagógus, aki birtokában volna a nevelés-oktatás ezernyi gondjában eligazító valamennyi szakkönyvnek? Nincs és sohasem lesz. Eppen ezért ünnepeljük őszinte örömmel hazai kiadóinknak az utóbbi években megszapordó román és magyar nyelvű kézikönyveit, útbaigazító adattárait. Azonos szerepre vállalkozott a budapesti Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztősege, amikor a legkülönbözőbb tudományok és művészetek szakismereteit bocsátja közre könnyen kezelhető enciklopédiákban. Az utóbbi hónapokban a Pedagógiai Lexikon első két kötetének megjelenése keltette fel a neveléssel elméleti síkon vagy gyakorlatban foglalkozók érdeklődését. E hiánypótló vállalkozásban harmadfélszáz tudós és szakember jó évtizedes munkája ölt testet, akik az egyes címszavak magyarázatába a pedagógiában és a közoktatásban világszerte végbemenő változások legfrissebb eredményeit is belesűrítették. A Roger Gal megfogalmazta követelménynek pedig azzal tett eleget a szerkesztőség, hogy a neveléssel kapcsolatban lévő egyéb tudományágak határterületeit is feldolgozta. A teljességében négykötetessé váló lexikon nyolcezernyi címszava felöleli az általános pedagógia, az egyetemes és a magyar neveléstörténet, a közoktatás-politika, az összehasonlító pedagógia, a nevelésselmélet, a didaktika, a szakmódszertanok, az iskolaszervezet, az oktatás hagyományos és modern eszközei használatának kérdéseit, akárcsak a felnőttoktatás, a gyógypedagógia, a neveléslélektan, a nevelésszociológia és az iskolaegészségügy területeit. A körültekintő, átfogó szerkesztés előnye és erőssége a más tudományágakhoz tartozó, de a pedagógiával kapcsolatba hozható ismeretek beiktatása; túlzás azonban — különösen, ha tekintettel vagyunk a terjedelmi korlátokra —, hogy a fogamzástáplálás, a gerontológia (s folytathatók még a sort) önálló címszóval szerepeljen.

Hiányérzetünk támad, ha a nemzetközi neveléstudomány kortárs művelőinek névsorát vizsgáljuk. Lévéen közelebb a magunk háza tája, azzal kezdem: jó, hogy helyet kapott a temesvári N. Apostolescu és a iași-i Șt. Bărsănescu, de miért maradt említetlen Pavel Apostol, Anatol Chircev, Ion Holban és a Ghivirigă házaspár? A romániai nevelélmélet magyar művelői közül egyedül Dancsuly Andrásra figyeltek fel a szerkesztők, noha Bakó Béla, Debreczy Sándor és Lászlóffyiné Márton Ilona is érdemes lett volna rá. V. G. Belinszkij és Nicolae Bălcescu pedagógiai gondolatai joggal érdemesnek találtattak a megörökítésre, viszont Arany János másfél évtizedes nevelői tevékenysége nem. Lokálpatrióta büszkeséggel olvassuk, hogy az első, ma is ismert magyar ábécéskönyvet Kolozsvárott nyomtatták. Az viszont a lektorok figyelmetlenségének tulajdonítható, hogy a második kötet esetlegessé teszi a kivitelezés helyét, Heltai Gáspár műhelyét (404. lap), amit pedig az első határozottan állít (1. lap).

A lexikon két tiszteletreméltó erényének a felvillantásával szeretőnk zárni e rövid ismertetőt. Az egyik a nemzetközi kitekintés biztosítása és az, hogy a neveléstörténet jelentős személyiségeiről, irányzatairól árnyaltan, sematizmustól mentesen szólnak; a másik: az újító kezdeményezések, pedagógiai kísérletek ismertetésekor a szerkesztő nem tetszeleg a döntőbíró szerepében, inkább nyitva hagyja a kérdést. A megismerés dialektikus menetében a nevelési gyakorlat dönti majd el egy-egy módszer, eljárás eredményességét, használhatóságát. (*Akadémiai Kiadó*. Bp., 1976—1977.)

D. E.

N. P. DUBINYIN: MIȘCAREA ETERNĂ

A könyv főhőse — jelenti ki az előszó — a genetika, pontosabban: a szovjet genetika. A szerző, N. P. Dubinyin azok közé a tudósok közé tartozik, akik az élettel foglalkozó tudományok e legfontosabbját több évtizeden át, gyakran súlyos megpróbáltatások árán, kitartással és áldozatkészséggel művelték. Napjainkban, amikor egyre sürgetőbben jelentkezik a megismerés útjában álló összes akadályok elhárítása, az átöröklés tudományának szédületes fejlődése, a „génsébeszet” pedig újszerű, fokozott felelősséget ró képviselőire, a szovjet tudós tanúvallomása mind tudománytörténeti, mind etikai vonatkozásban dokumentum erejű. Dubinyin önéletrajzi megközelítésben eleveníti fel búvárkódásait, és hiteles képet rajzol a szovjet genetikusok között lezajlott éles vitákról, valamint e polémiák drámai következményeiről. A kortárs, a résztvevő illetékességével eleveníti fel azokat az éveket, amelyekben T. D. Lizenkonak és társainak sikerült téves, káros nézeteiket az átöröklés tanulmányozásában és a mezőgazdasági gyakorlatban erőszakkal alkalmazniuk. Ismeretes, hogy ez az eljárás visszavetette a szovjet genetika fejlődését, és számos áldozatot követelt azoknak az igaz, bátor tudósoknak a sorában, akik a sarlatanizmussal szembe fordultak.

A sok küzdelmet és viszontagságot megélt szerző annak a reménynek a jegyében írta meg visszaemlékezését, hogy a fiatal tudósnemzedék merész gondolatokkal fogja az új korszak kiteljesedését biztosítani, ez pedig az atom, a gén és a kozmosz jegyében megy végbe.

A következő részlet a *Nehéz megpróbáltatások* című fejezetből való:

„Néhány évvel később, amikor a biológiában elkövetett hibákat már kiküszöbölték, egyesek megkérdezték tőlem, hogyan sikerült elkerülnöm a kapitulációt olyan nehéz helyzetekben, mint amilyenek az 1948-beliek voltak?

— Tudnotok kell — válaszoltam nekik —, szívemben szilárdan élt a meggyőződés, hogy igaz ügyhöz maradtam hűséges. Ugyanakkor, napnál világosabb volt számomra, hogy az igazság a jövő, s ez az igazság nélkülözhetetlen. Minden egyéb — bátorság, nyugalom, sőt egyszer-egyszer a humor — már magától jött.”

„Senkiben sem merült fel kétely. Egyszer talán, B. N. Szidorov megjegyezte, hogy véleménye szerint senki sem ítélné el minket, ha néhány kérdéssel kapcsolatban mea culpa-t mondanánk. Én azonban a pokolba kívántam az ilyenfajta bünbánatot, és kijelentettem, hogy ez soha, abszolút soha sem fog megtörténni. Hogyan lenne majd merszünk néhány év múltán, amikor eljön tudományunk elismertetésének ideje, egymás szemébe nézni? De mikor jön el az a nap? Emlékszem, 1954-ben N. I. Sapiro azt mondta nekem: a mostani állapotok még sokáig fennmaradnak, s véleménye szerint Lizenko nézetei legkevesebb ötven évig érvényesülni fognak.

— Ötven év? — kiáltottam fel válaszként. De hogy is gondolhatsz ilyesmit? Néhány év — számoltam ujjaimon — ennyi maradt még számukra. Nem látod-e, miként születik az atomrobbantásokból — szemünk előtt — egy új genetika, és pedig a sugárgenetika? Nem látod-e, hogy a hibridkukorica a legnagyobb bizonyítéka a genetika sikeres mezőgazdasági alkalmazásának? És a biokémia? Napról napra, szemmel követhetően, genetikai biokémiává változik át. Nem, nem kell már sokat várnunk. Eljött az ideje annak, hogy újra, s a legkomolyabb módon gondolkozzunk azon, miként harcolhatnánk genetikánk érdekében s miként siettetnénk újjászületésének napját.

Sok évvel ezelőtt, Marie Sklodowska-Curie, amikor még csak 21 éves volt, s nem is gyanította, hogy fel fogja fedezni a rádiumot, s így belép a halhatatlanok közé, a következőket írta: »Az alapszabály: ne hagyj magad sem az emberektől, sem a körülményektől legyőzni.« (Editura politică. Buc., 1977.)

G. E.

RADICS VILMOS—RITTER ALADÁR: LAPTERVEZÉS, TIPOGRÁFIA

„Olyan korban élünk, amikor az emberi alkotó energia hatékonysága és minőségi tartalma egyre gyorsuló periódusát éli. A tudomány csodálatos felfedezései a társadalom, a termelés minden tevékenységi területén a gyors változtatások szükségességét diktálják. Az újabb és újabb tudományos célok eléréséhez nemzetközi kooperációk egyre bővülő hálózatának vagyunk tanúi. A fejlődésnek ebben a felgyorsult folyamatában nélkülözhetetlen feladat az információforrások korszerűsítése. Ide tartoznak az újságok, folyóiratok, képeslapok is mint az információáramlás szinte legmozgékonyabb, naponta nélkülözhetetlen eszközei. [...] Az elavult nyomdaipari technikák helyére fokozatosan új, korszerű technikák kerültek. A fény-szedés, az elektronikus színbontás, az automatikus filmhívás, a négy szint nyomó géptípusok új feltételeket teremtettek a magasabb minőség, a gyorsaság biztosítására. — Ne feledjük, évtizedekkel korábban az újságokat és a folyóiratokat »készítették«, most és a jövőben még inkább »gyártják«, a szerkesztés—tervezés—ipar integrált bázisán gyártják. Ha tehát korszerűen gyors információról beszélünk, feltételezzük a szerkesztés—tervezés olyan egybehangolt munkáját, ahol a pontosan bemért szándékok tudatos, értékes tartalmat kapnak.

Lengyel Lajos Kossuth-díjas grafikus-könyvművész bevezető szavai ezek ahhoz a kötethez, amelyet a két kiváló szakember állított össze a lapkészítés hosszú, bonyolult folyamatáról. Azt mondhatnók: tudomány és művészet magasszintű, példás ötvözetét hozták létre tartalomban és külalakban egyaránt. Nehéz volna eldönteni, hogy a szakszerű, szabatos, világos magyarázatokat illetheti-e előbb dicséret, vagy a kötet egészenek művészi megkomponálását. Nem csupán „szakkönyv“ ez, tartalma nem egyszerűen „tananyag“ kezdő vagy haladó tördelőszerkesztők számára, hanem sokkal több: haszonnal és élvezettel forgathatja mindenki, akinek valamilyen köze van (vagy lehet) a lapkészítéshez. S esetleg az igényesebb és szenvedélyesebb újságolvasó is örömet lelheti benne, ha az egyes fejezetekben felfedezi kedvenc lapjának tipográfiai erőnyeit.

A kötet első része a nyomdaipari alapismereteket, az újságírási műfajok megjelenítését, a kéziratok nyomdai előkészítését, a különböző típusú lapok tervezését mutatja be; a második részben a betűismeret, a tipográfiai és szedésszabályok, a tervezés esztétikai alapjai kapnak helyet szövegben és makettben. Említsünk itt csak egyetlen példát, amely — régi céhes kifejezéssel élve — „műremek“-ként emelkedik ki: a *Harminc variáció* — egy témára című fejezetet. Ez egy egyoldalas riport harmincféle tördelésváltozatát mutatja be, a főcím és az alcímek különböző elhelyezésével, más-más keretek alkalmazásával — de ezzel még nem merült ki a lehetséges változatok száma (negatív címbetűk, színes nyomás, színnel aláhúzott alcímek stb.)! E gazdag lehetőségek láttán el lehet gondolkozni azon, vajon lapjaink hosszú évek rutinjába belefáradt tördelőinek nem válna-e hasznára az ilyen kiadvány, amelynek egyik fő erőnye a rutin elleni küzdelem, a mindig friss, újszerű, meglekítő (de a követett célt a leghatásosabban szolgáló) megoldások keresése. A „Radics—Ritter“-kötet a maga valóságában is hirdeti a törekvés megvalósíthatóságát: tartalmában és formájában a modern lapszerkesztés mintakönyve. Ajánljuk mindenkinek, aki még hisz a Gutenberg-galaxis jelenében és jövőjében. (Magyar Újságírók Országos Szövetsége. Bp., 1977.)

R. J.

Egy vállalkozás köszöntése

Pontosan tíz esztendővel ezelőtt, 1967—1968 fordulóján dolgoztam fel a hazai napi- és hetilapokban, valamint képesújságokban magyarul megjelent természet-tudományos anyagokat, azzal a szándékkal, hogy felmérjem: a rendelkezésre álló keretek között mennyire sikerült az ismeretterjesztés mindig időszerű feladatait elvégezni. A felmérés eredményeinek közlését V. András János, a *Művelődés* akkori főszerkesztője vállalta (*Művelődés*, 1968. 3., 5.). Egy országos és egy megyei napilap (*Előre*, *Igazság*), két ifjúsági folyóirat (*Jóbarát*, *Ifjúmunkás*), három „szakosított” lap (*Munkásélet*, *Falvak Dolgozó Népe*, *Dolgozó Nő*) és egy képes hetilap (*Új Élet*) feldolgozása készült el. A tudományos ismeretterjesztő cikkek témakörök és folyóiratok szerinti megoszlásának számszerű, táblázatos feldolgozása, a számadatok kiértékelése több apró aránytalanságra és esetlegességre is felhívta akkor a figyelmet, a teljes sajtóanyag áttekintéséből pedig világosan kirajzolódott — idézem az egykori cikk megállapításait — „az a visszás helyzet, hogy bár a legtöbb... kiadványunk bőséges irodalmi-művészeti anyagot közöl, és vannak kimondottan filológiai beállítottságú magyar nyelvű folyóirataink... hiányzik egy olyan kiadvány, amelynek elsődleges célja és tervszerű feladata a tudománypopularizálás... Ez a hiány még jobban érezhető akkor, ha a közölt ismeretterjesztő írásoknak az egész sajtótérhez viszonyított súlyát próbáljuk mérlegre tenni: a népszerűsítés részaránya elenyésző sajtóéletünk egészéhez mérve... Tudatosítani kell, hogy a kortárs valóságot... legalább annyira formálják ma a tudomány eredményei, mint a művészi ambíciók. Ennek a ténynek viszont előbb vagy utóbb sajtópolitikánkban is tükröződnie kell... A feladatok tisztázása és a lehetséges megoldások felvázolása szocialista államunk legfőbb célkitűzéseinek, társadalmunk szellemi felvirágoztatásának nyújtott lényeges hozzájárulás lehetne.”

Az 1967-es helyzetre ma már mint történelemre emlékezünk. Az említett, meglehetősen időrabló felmérés jogosságát azonban igazolja az is, hogy összehasonlítási alapul szolgálhat egy újabb, igényesebb felmérés számára. Erre most a sürgető felkérés záros határidejének szorításával nincs ugyan lehetőség, de a közismert tényekre, az utóbbi évek tapasztalataira alapozva nyugodtan állítható, hogy az elmúlt tíz esztendő alatt a tudományos ismeretterjesztés terén nagyot léptünk előre. Javult és bővült képes folyóirataink ez irányú munkája, felzárkózott feladatának nagyságához az *Ifjúmunkás* tudományos anyaga, rendszeresen közöl tudományos műhelytanulmányokat a *Korunk*, legutóbb egy egész évkönyvet szentelve ennek a témakörnek, külön enciklopédia-rovat jelentkezik hónapról hónapra a *Művelődés*ben stb. 1971. január 1-től a *Hét* hasábjain immár nem megtűrt jövevény, kényszerből fogadott vendég, de házigazdaként van jelen az állandó tudományos rovat, 1977 augusztusában pedig (a pontos születésnapját gondosan titkolva) megjelent a *Hét* negyedévi, függőségében is független ismeretterjesztő mellékletének, a TETT-nek (*Természet—Ember—Tudomány—Technika*) első száma.

Az önálló ismeretterjesztő melléklet megvalósításokkal kivívandó jelentősége az eddig megjelent két szám alapján még inkább csak sejthető, mintsem megítélhető, szerepét azonban tudni lehet és érezni, értékelni kell.

Huszár Sándor, a *Hét* főszerkesztője, az új vállalkozáshoz írott beköszöntő soraiban a mellékletet gondozó szerkesztők — Ágoston Hugó, Baróti Judit, a második számtól kezdődően Rostás Zoltán, valamint a vállalkozás tulajdonképpeni megindulása előtt tragikus hirtelenséggel elhunyt Dankanits Ádám — nevében lényeglátóan fogalmazott, amikor arra hívta fel a figyelmet, hogy „a tudomány... az emberi érintkezés eszköze... a tudományos ismeretek tára a nyelvhez hasonlít, amely összeköt vagy szétválaszt, attól függően, hogy kik és hányan beszélnek, értenek... feladatunk ennek megfelelően a nyelvműveléshez hasonlít. Széles tömegekkel akarjuk megismertetni a tudományos fogalmakat. Meg akarjuk kedveltetni a tudományos és a tudománnyal való gondolkodást... Tudományos ismeretterjesztő

BÁNYÁSZNAK LENNI JÓ

Mintha egy régi, gyötrelmes emléket idéző, megkopott hangszalagot hallgattam volna, vallomást az egykori föld alatti munkáról — hol meg-megborzongva, hol csodálkozva, hogy voltak, akik annak idején erre az embertelenül nehéz munkára vállalkoztak. E kemény férfiak egyikét ismertem meg Fülöp Ákos személyében, aki élete negyvennyolc évéből huszonhétet töltött bányában, jelenleg a balánbányai Bányaiipari Vállalat szakszervezeti bizottságának elnöke, s aki most — elhallgatva a régi hangszalagot, amely oly tanulságos emlékeket őriz a múltból — a mai bányászletről kezd beszélni, s a következőket mondja:

— A valóság igazi arca a régi és az új összevetéséből derül ki a legszemléletesebben; ezért beszéltem az egykori bányászletről. Még volna mondanivalóm, de ennyi talán elég volt ahhoz, hogy mindenki megértse, milyen hatalmas változás állt be a munkakörülményekben, általában a bányászleletben mostanság — s főleg a legutóbbi években. Több tucat érvet hozhatok fel az előítéletek eloszlatására, minden olyan szülő meggyőzésére, akinek a gyermeke bányaiipari profilú középiskolát végez például a mi iskolacsoportunk keretében, hogy a balánbányai Bányaiipari Vállalathoz kerülni egyáltalán nem jelent holmi „lealacsonyodást” vagy „eltemetkezést” valahol az isten háta mögött; ellenkezőleg, megtiszteltetést jelent azokhoz a férfiakhoz — a szó igazi értelmében vett férfiakhoz — tartozni, akik a nap huszonnégy órájában egyszer sem ejtik ki a hősiesség szót, de mind a huszonnégyben hősiess tetteket hajtanak végre. Mi több, bányásznak lenni ma nemcsak megtiszteltetést jelent, hanem olyan mesterség birtoklását is, amelyet méltán irigyelhet mindenki.

— Igen, az érvek meggyőzőek — veszi át a szót Vasile Păunescu elvtárs, a személyzeti és tanulmányi osztály főnöke. — Meggyőzőek mind a bányász-életforma, mind a munkakörülmények tekintetében. Régen egy vár tizenhat órát dolgozott az előhajtásban; ma ugyanazt a munkát négy óra alatt végzi el a nagy teljesítményű és fordulatszámú, modern fúrógépekkel. S ma nincs egyetlen olyan előhajtás sem, ahol a fúrás ne „vizesen” történne; a port teljesen kiküszöböltük a fúrásnál. S a robbantásnál úgyszintén. Robbantás után működésbe lép a vízporlasztó, amely finom „vízport” szór szét a levegőben, s így leköti a port és megnevesíti a kitermelt ércet, úgyhogy a következő — teljesen automatizált — munkafázis, az érc csillékbe rakása során sem keletkezik por. Mellesleg megjegyyezve, a naponta termelt érc mennyisége 8—13 tonna emberenként. De hogy visszatérjek a porra, azt nemcsak a már említett vízporlasztók küszöbölik ki, hanem az állandóan működő szellőzőberendezések is, úgyhogy por nem keletkezik a szállítás során sem, pedig közel száz, mintegy másfél tonnás csillékn hordja a felszínre folytonosan az ércet, elektromos és Diesel-motoros vontatómozdonyok segítségével.

A föld alatti és a felszíni munka több mint 90 százaléka teljesen gépesített. Ha csak ennyit mondok is a jelenlegi munkakörülményekről, azt hiszem, sokat mondok; ez a szám mind az emberek fizikai erőfeszítésének lényeges csökkenését, mind a termelékenység növekedését kielégítően jellemzi. De sólnom kell a föld alatti munkában oly fontos világi-tási berendezésekről is — arról, hogy mind a főfolyosókat, mind az előhajtásokat villanyvilágítással láttuk el, s hogy minden bányásznak van saját villanylámpája; s meg kell említenem a folyosók és előhajtások modern rendszerű aládúcolását, vasbeton- és acél-szerkezetekkel való tökéletes biztosítását. Mindennek következtében a bányászat ősrégi mestersége napjainkra teljes mértékben megújult, korszerű lett, ami természetesen nem maradt hatás nélkül a bányászok tudatára sem, s hozzájárult a szüntelenül fejlődő szocialista társadalomra jellemző új típusú ember kialakításához.

Évente — hangsúlyozom: évente — négy és fél millió lejt fordítunk munkavédelemre vállalatunknál. S ez nemcsak a bányászok sisakkal, gumicsizmával, munkaruhával és lámpával való ellátását jelenti, ami magától értetődik; beletartozik minden olyan munkát elvégzése, minden olyan felszerelés és berendezés működtetése is, amely a föld alatt és a felszínen dolgozók egészségét, épségét biztosítja. Felelősségteljesen oktatjuk a munkavédelmi szabályokat, szigorúan megköveteljük a betartásukat, ellenőrizzük az előhajtásokat robbantás előtt és után, hogy elejét vegyünk a meglazult érc tömegek váratlan leszakadásának, intézkedünk a hatékony aládúcolást és a por teljes kiküszöbölését illetően, amiről már beszéltem — s így elérjük, hogy a munkabalesetek számát majdnem nullára csökkenttük, és legjobb úton vagyunk a szilikózis végleges felszámolására felé.

— Nézzünk körül azonban a felszínen is — veszi át a szót újra Fülöp Ákos. — Kezdjük az iskolával. Már említettem, hogy különleges gondot fordítunk a szakképzésre, a

bányász mesterség rangjának emelésére, annál is inkább, mert a bányász szó ma még túl általános és bizonytalan értelmű a köztudatban, holott magas szakképzettséget követelő, korszerű foglalkozást jelent. De erre jól fel kell készülni. Mi ezt a felkészülést két szakaszban biztosítjuk a jelentkezők számára: az elsőben elméleti kiképzést adunk bizonyos színvonalig, a másodikban a munkahelyek szervezéséhez és a munkascoportok vezetéséhez szükséges gyakorlati ismereteket nyújtunk. Ezzel párhuzamosan gondoskodunk minden dolgozó önképzésének, továbbképzésének lehetőségeiről, amiben a városunkban működő általános iskolák és az ipari szakliceumok is segítségünkre vannak.

— Mire számíthat egy újonnan munkába álló bányász? — kérdem. — Milyen „légkör” veszi körül abban az időszakban, amelyben elkezd beilleszkedni a bányászok nagy családjába?

— Először is tiznapos kiképző tanfolyamon vesz részt; szakemberek oktatják a munkavédelmi szabályokra és vezetik be a bányászok sajátos „életterébe”, a föld alatti világba. Ebben az időszakban napi 69 lej fizetést kap és ingyen szállást, étkezni pedig a munkába állása utáni fizetése számlájára étkezhet. Mint mondtam, városunkban több általános iskola működik, szám szerint három, s ezen kívül a kétfokozatos szakliceum — a mi iskolacsoportunk — bányászati és villamosipari tagozattal; melléjük sorakoznak a többi oktatási intézmények, az óvoda s a bölcsőde, amelyekből még egy-egy épül. 2500 lakás áll rendelkezésünkre, s most épül újabb 300, valamint négy tömbház, amelyekben 1600 nőtlen dolgozót helyezünk el. Kibővült az étkezde is, hogy eddigi jó hírét megőrizhesse; — gondolom, már ennyi is kielégítő képet nyújt a bányászok életkörülményeiről.

Mi itt rezet bányászunk, ami elég ritka fém, nem mindenhol fordul elő, s ahol előfordul is, nem biztos, hogy a kitermelése gazdaságos. Ugyanilyen ritka, különleges emberpéldány a rezet termelő bányász. Hadd említsek meg néhányat közülük, akikre büszke vagyok; büszke vagyok, hogy a társuk lehetek, mint ahogy büszke lehet rájuk egész hazai bányászatunk. Közönséges, gyakran előforduló nevek jutnak eszembe, e nevek viselői azonban — akár a rézérc — olyan emberek, akikkel nem találkozni úton-útfélen. Iordache Bocu brigádvezető például három öccsével dolgozik, s hónapról hónapra 130 százalékos tervteljesítést ér el; Ioan Grecu és Ioan Munteanu hasonlóképpen; az utóbbi minden hónapban hat-nyolc tonna ércet termel ki terven felül a brigádjával. Szócs Áron szintén kitűnő bányász, akárcsak Mihai Ungureanu, aki harmincéves ember létére vállalatunk legnagyobb brigádjának élén áll. Tunyogi Lajosra úgy emlékszem, mint aki munkába állásakor azt mondta, egy évet dolgozik itt, aztán elmegy; — azóta eltelt tizenkét év, s még mindig itt van, és egyike legjobb bányászaiknak. Constantin Stereş brigádvezető a terv 30—40 százalékos túlteljesítésével büszkélkedhet minden hónapban, Mihai Daciú pedig két-száz tonna érc terven felüli kitermelésével — s hasonló eredményeket ér el Ferencz Árpád, János István, Lendereczki János is, valamint sokan mások.

— Tudja, miből lehet látni legjobban, mennyire igyekvő egy bányász? — szól közbe a személyzeti osztály főnöke. — A gépkocsijából. Vagyis abból, hogy mennyit keres. Vannak, akik a havi 7000—8000 lejt is elérik, tehát nemcsak szép mesterséget folytatnak, de jövedelmezőt is. Igen, a pártvezetés mindig különleges gondot fordított a mi iparágunkra, a bányászok elsőként részesültek az 1977. augusztus 1-től életbe lépett fizetés-emelésben, s ez itt — balánbányai viszonylatban — a jövedelem 19,2 százalékos emelkedését jelentette, vagyis azt, hogy az átlagos fizetés például az augusztusra tervezett 2913 lejről 3152-re ugrott. Egy csoportvezető, akinek korábban 2620 lej volt a nettó keresete, most 3124 lejt kap kézhez, s elérheti a 3340 lejt — ami persze csupán az alapfizetése. Mikor egy bányász nyugdíjba megy, minden év után, amelyet a bányában töltött, másfél évet számítanak fel neki, tizenöt évi föld alatti munka után pedig minden újabb évben egy-egy félévvel csökken a nyugdíjkorhatára. Mindezen kívül a pártvezetés legújabb intézkedése értelmében, amelynek célja életkörülményeink szüntelen javítása — minden bányász naponta egy adag meleg ételt kap ingyenesen. Nem hagyhatjuk említés nélkül azt sem, hogy a bányászok munkahelyükre szállítása és hazaszállítása ugyancsak vállalatunk gondja, és ennek a vállalat akkor is eleget tesz, ha az illető dolgozók a köz-
zben laknak.

— Gondolom, hogy ennyi előnyös feltétel közepette sok az újjanban munkába álló, s kevés az, aki eltávozik; más szóval nincs nagy „kaderfluktuáció” Balánbányán.

— Pontosan így van, örömmel fogadjuk az új jelentkezőket, akik számára az eddig felsoroltak mellett még más előnyöket is biztosítunk. Ingyenesen kapják a munkaruhát, a munkavédelmi felszerelést; az első három hónapban — ameddig hozzászoknak a sajátos munkafeltételekhez — 30 százalékos normacsökkentést élveznek; szakképesítő tanfolyamokra iratkoznak be, amelyre időtartamára kiemeljük őket a termelésből, de a fizetésüket, az előző három hónap átlagát, továbbra is megkapják; a különféle szakképesítő tanfolyamok sikeres elvégzése után a fizetésük lényegesen növekszik. Már amikor munkába áll-

nak, meleg és barátságos légkör veszi körül mindannyiukat; a régi, tapasztalt bányászok szeretettel, figyelmesen vezetik be őket a közösségbe és munkába — úgyhogy az egyedül-lét, a magány, a tanácstalanság érzését nem ismerhetik. Mind munkahelyükön, a brigád-ban, mind szabad idejükben otthonra lennek; problémamentesen illeszkednek be a kö-zösségbe.

— Hallottam, hogy ön egy rendkívül hatékony, hazánkban először itt bevezett, új technológia kidolgozója — fordulok Rácz Attila igazgatóhoz.

— Nem kidolgozója, csupán alkalmazásának a kezdeményezője, s azoknak is csak az egyike, mivel az eljárás bevezetése már régóta foglalkoztat jó néhányunkat.

— Miről van szó tulajdonképpen?

— Ismeretes, hogy a fejtésekben kirobbantott érc helyét „be kell tölni”, a kitermelt anyagtömeget más anyagtömeggel kell pótolni a munkahelyek biztonsága érdekében. Nos, a régi technológia szerint, amely nehézkes volt, sok erőfeszítést és többletmunkát igényelt, az érc kirobbantása során keletkezett üregeket kőbányákból származó zúzott kővel töltöt-tük meg. Most a rézérc feldolgozása során hátramaradó, ércet nem tartalmazó kőzeteket, az ún. meddőt használjuk erre a célra: ezt a képlékeny anyagot megfelelően kiképzett csövezeték viszi az egyes munkahelyekre, hidraulikus nyomás alatt. Eltekintve a lényeges munkaerő-megtakarítástól, az eljárás előnye egyebek között az is, hogy a képlékeny meddő az üregeket tökéletesen kitölti, és ott megszilárdulva az eddiginél sokkal nagyobb biz-tonságot nyújt.

— Mi fűződik még Rácz Attila mérnök nevéhez a bányáiparban s az itteni kiterme-lésben?

— Huszonegy évi munkám eredményéről kérdez, de ezzel én magam nem vagyok elégedett, sőt azt hiszem, még bizonyos „behoznivalóim” vannak. Nem akarok itt a régebbi nehézségekre hivatkozni, hiszen azokat szerencsésen legyőztük. Rézérc kitermelésünk meg-indulásakor jóval kevesebb mennyiséggel számoltunk, mint amennyit ma valóban kiterme-lünk, s a szervezés annak megfelelően történt; képzelhető, hogy a termelés növekedése mennyi új feladat elé állított minket, mennyi fejtőrést, erőfeszítést igényelt. Mindegyre újabb beruházásokat eszközöltünk az energetikai alap, a vízellátás stb. biztosítása érde-

kében, átszerveztük és korszerűsítettük a kitermelést, gondoskodtunk az ércfeldolgozás fejlesztéséről — s mindezeket természetesen nem végezhattük csákánnyal és lapáttal, amolyan „hajrá neki” módon; a modern technika és tudomány egész szellemi és anyagi fegyvertárát kellett bevetnünk, és hogy ezt megtehessük, ugyanezt előbb el kellett sajátítanunk. S mondom, hogy — bár sok újítást és modern eljárást vezettünk be — még egyáltalán nem vagyok elégedett; sok minden nyűzsög a fejünkben, aminek megvalósítására még ez után kerül sor.

— Megkérdezhetem, mit jelent a bányászat az ön számára?

— Mindent. Elégtételt, beteljesülést, sikert — igaz, néha kemény küzdelmet, néha sikertelenséget is, ám ha az előbbieket összeadom, s kivonom belőle az utóbbiakat, nem jövök ki rosszul. Legfőbb elégtételem az, hogy vezető szerveink magukévá tették itt született terveinket, elképzeléseinket, s így ezek rendre megvalósultak. Ezt látva, az emberek bizalma megnőtt saját lehetőségeinkben, s kialakult az a légkör, amely fő feltétele minden eredményes tevékenységnek — a bizalom és önbizalom légköre, amelyet egyre újabb sikerek állandósítanak.

A BALÁNBÁNYAI BÁNYAIIPARI VÁLLALAT

Balánbánya, Hargita megye, csikszentdomokosi
vasútmegálló

FELVESZ

következő kategóriájú munkásokat:

- SZAKKÉPZETT MUNKÁSOKAT — bányászokat, segédbányászokat és csillekezelőket fejtési munkálatokhoz;
- SZAKKÉPZETLEN MUNKÁSOKAT — ugyancsak fejtési munkálatokhoz, szakképesítési lehetőséggel bányász és segédbányász szakmában.

Az 1977. augusztus 1-től érvényes fizetésemelés szerint, a 188/1977. törvény értelmében, valamint a föld alatti termelőmunkát végzők számára előírányzott újabb 5 százalékos fizetésemelés után, a 330/1977. törvény értelmében, a dolgozók 2218—3570 lej javadalmazást kapnak, szakképzettségüktől és szolgálati idejüktől függően. Ezenkívül a föld alatt dolgozó minden munkás naponta egyszer, a váltásba induláskor MELEG ÉTELT KAP INGYENESEN.

Globális akkordban dolgozva, a munkások az említett összegeknél lényegesen nagyobb javadalmazást érhetnek el.

A vállalat munkásai a következő előnyöket élvezhetik: DIJMENTES munkavédelmi felszerelés, munkaruha 50 százalékos kedvezménnyel, INGYENES elszállásolás a vállalat munkásotthonában; családosok számára lehetőség szerint lakás tömbházakban stb.

Az újonnan munkába állók az alkalmazkodási időszak után kéthónapos szakképesítő tanfolyamon vehetnek részt; ezalatt nem dolgoznak a termelésben, fizetésüket azonban — az előző három hónap átlagát — változatlanul megkapják.

Lehetőségük nyílik továbbá a következő tanulmányok elvégzésére: általános iskola; I. és II. fokozatú gépipari és elektrotechnikai szakliceum; bányagépészeket és lakatosokat képző szakiskola.

Étkezés a vállalat étkezdéjében. Napi három étkezés ára: 16 lej. A vállalat napközivel és bölcsődével rendelkezik.

ALKALMAZÁSI FELTÉTELEK: 18—45 év közötti életkor. Szükséges iratok: személyazonossági igazolvány, katonakönyv, munkakönyv, elszámolási igazolvány az előző munkahelyről. Alkalmazás esetén a vállalat az útiköltséget visszatéríti.

Bővebb felvilágosításokért az érdeklődők a helyi munkaerő-elosztó hivatalokhoz, valamint a vállalat megbízottaihoz fordulhatnak.

ÖSFOGLALKOZÁSBÓL — MODERN IPARÁG

Eleinte semmit sem tudtam. Mert ha azt mondom, hogy „keveset” tudtam erről a vállalatról, amelynek keretében annyi minden, csak látszatra egyszerű dolog történik, azt jelenti, hogy semmit sem tudtam. Most azonban a Hargita megyei I.P.I.C.C.F. — az vasúti építkezések számára termelő iparvállalat — igazgatója, Rákosi Zoltán elvtárs szívesen folytatán, aki ezt lehetővé tette számomra, valamint a szakszervezeti bizottság elnökének, Nagy Jenő elvtársnak köszönhetően, aki elkísért ide, itt vagyok egy dombtetőn Csikszereda közelében, egy kőbányában: a vállalat fontos termelőegységét látogatom meg.

Mintha egy filmet néznék. Borzongató hideg. Lábunk alatt a domb, előttünk a kőbánya. Süt a nap, de — ahogy errefelé mondják — „foga van”; még erősebb fogai vannak azonban annak a roppant exkavátornak, amely itt előttünk a hegyből kirobbantott kőtömeget mardossa. Maga a robbantás már megtörtént, azt sajnos, nem láthattam: meg kell elégednem a kőbánya meredek falának látványával, amely mintha a hegy büszke homloka volna, s amelyen mintha mély sebeket ejtene minden darab leválasztott kő. Kurkó Károly exkavátora ide-oda forogva harapdálja a leomlott kő alkotta kisebb hegyet, amely egyre fog; egy „szájtátással” mintegy tonnányit ragad fel, és a billenőkocsikba potylyantja. Két-három fordulat, s egy kocsi máris tele; a kő mehet a rostára. Később majd oda is elkísérem, hanem most Kurkó Károlyt várom; látom, leszáll roppant masinájáról.

— Három-négyszáz tonnával rakok fel egy váltásban — mondja. — Ha jó a szervezés, ütemesen járnak a kocsik, nincs fennakadás. Egyedül? Nem, kérem, nem vagyok egyedül: itt a hegy, itt az exkavátorom, itt vannak a billenőkocsik vezetői, lenn a völgyben és mindenhol emberek — velük vagyok. Ja, hogy itt egyedül dolgozom? Hát hányan dolgozunk? Százan? S mivel: vésővel, kalapáccsal, csákánnyal? 1977-ben vagyunk, kérem, nem egypár évtizeddel ezelőtt, amikor követ fejteni még rabnak való munka volt, azért is végezték többnyire rabok. Most egy ember elég egy hegynék. Most minden gépesített — ez a vonal, ugyebár, ez a célunk. S jó ez így, kérem. Na, megjött a billenőkocsi, nem várakoztathatom — akkoriban dolgozunk; a vizontlátásra.

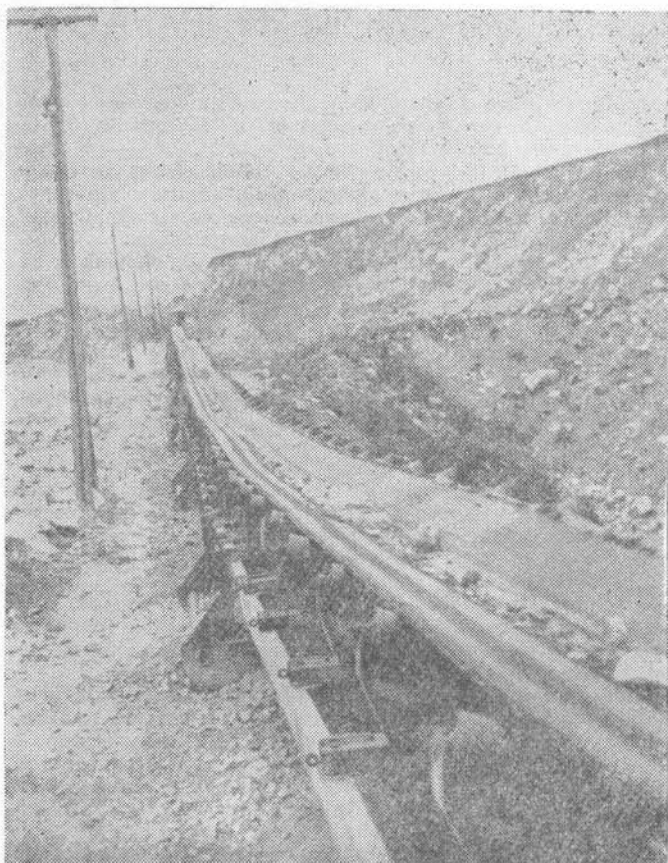
Elindulunk a zúda felé. Mire a Dacia odavisz, a billenőkocsi is megérkezik; kifordítja a követ a rostákra, s az apróbb-nagyobb márványdarabok (kristályos mészkő) elindulnak a szállítószalagokon, hogy majd — kellő méretekre való felaprózásuk után — tovább folytassák útjukat az ország valamennyi városa irányába, ahol ilyen anyagot igénylő építkezések folynak. Binder Attila elvtárs, a madarasi kőbányához tartozó csikszentdomokosi fejtés műhelyfőnöke magyarul kezdi, mi volt itt jó néhány évvel ezelőtt, amikor ő idekerült, s beszédes számadatokkal példázza a fejlődést:

— 1964-ben alig több mint 40 ezer tonna volt az össztermelésünk; ma háromszor annyi. Mozaik-kőből akkor évente szállítottunk hat-hétezer tonnát, jelenleg havonta szállítunk kétszer annyit. Ez valami, nem? S ezzel párhuzamosan nemhogy nőtt volna a munkaslétszám — ellenkezőleg, csökkent; azelőtt átlag huszonnégy ember dolgozott egy váltásban, ma a három váltás összlétszáma negyvenöt ember. Hát akkor hogy ugrott meg így a termelés? Modern technológia bevezetésével, nagy teljesítményű zúzógépek, szállítószalagok, vibráló rosták, MS típusú szemcsészők és több más korszerű berendezés segítségével, szóval az összes munkafolyamatok gépesítésével — kezdve a nyers kő kitermelésével, s végezve a zúzott kő elszállításával rendeltetési helyére, a felhasználókhoz. De persze ez nem azt jelenti, hogy az ember lényegtelen tényező nálunk. Bármennyire döntő is a gépesítés, az említett eredményeket nem érhattük volna el olyan hűségessé, munkájukat szerető emberek nélkül, mint például Bíró Ferenc, az itteni egység párttitkára vagy Török István, az új feldolgozó részleg gépésze; mint Bíró Antal gépész, Boricz Péter robbantómester, Boricz József és Ágoston Árpád gépkocsivezetők — s még sokan mások.

Száznegyven dolgozó; száznegyven öntudatos, odaadó, jól képzett ember. 1977. március 4. után' napi tizenkét órát dolgoztak; a fővárosnak s az ország több más, földrendés sújtotta helységének fokozott szükségére volt építőanyagokra, amelyeket itt bőkezűen kínálnak a kőtermő hegyek. Évmilliók, talán évmilliárdok felhalmozott kincse ez a kő, érdemes volna utánanéznem egy geológiai szakkönyvben — most azonban nincs idő, indulnunk kell vissza Csikszeredára. Sötét van, mire megérkezünk, de a vállalat székházában még javában égnek a lámpák, és az igazgató, Rákosi Zoltán mérnök sem öltözött még „civilbe”, hogy hazamenjen, csak a bányászsisakot tette le a fejéről.

Figyelmesen hallgatom gyorsan pergő, a vállalat fejlődésének lényegét megragadó szavait:

— A megyei helyiipari vállalat (I.J.I.L.) helyében „létesültünk”, mint a vasúti építkezések számára termelő iparvállalat (I.P.I.C.C.F.), s ez profilváltással járt együtt. Nemcsak

Nagy teljesítményű szállítószalag a kőfejtésben

számos új, modern berendezést helyeztünk üzembe a kőbányában s a feldolgozó és osztályozó egységekben, de — az új profilnak megfelelően — ezek gyártását is megkezdjük. Ha körülnéz itt az udvaron, a műhelyekben, máris több olyan terméket láthat, amelyek eddig nem szerepeltek termelési tervünkben: például silók és különféle vasúti objektumok építéséhez szükséges fémszerkezetek, a kőfejtéshez és -feldolgozáshoz szükséges berendezéseket — szállítószalagokat, vibráló rostákat, szemcsészőket stb. Balánbánya számára az ércetörő golyósmalmokhoz szükséges alkatrészeket gyártunk, melyeket megrendelünk eddig Nagybányáról szerzett be. Most kezdtük el a traktor-kabinok gyártását is, az első széria ötven darabja még itt van a műhelyekben — és ezt a termelési ágazatunkat 1978-ban erősen felfejlesztjük, amivel hazzájárulunk egyik fontos gazdasági célkitűzésünk, a csikszeredai traktorgyártás megvalósításához. S hogy újra a kő kitermelésére és feldolgozására térjék, ebben az ágazatban az a célunk, hogy minden műveletet gépesítsünk, hogy a legkorszerűbb technológiai megoldásokat alkalmazzuk, hogy minimumra csökkentjük a dolgozók fizikai erőfeszítését és maximumra emeljük a munka termelékenységét — egyszerűen, hogy az évezredes múltra visszatekintő, szinte ősfoglalkozásnak nevezhető „kőfejtést” modern iparrá változtassuk.

Természetes, hogy a profilváltás, az új, sokrétű feladatok ellátása nagy felelősséget ró a Hargita megyei I.P.I.C.C.F. dolgozóira; ám az is természetes, hogy ők lelkesen és odaadóan igyekeznek megfelelni a legfelső párt- és államvezetés megítélésének. Megítélés ez az elvárás, hiszen a vállalat új termelési ágazatainak kiteljesedésével Csikszereda a szóban forgó iparág élvonalába lép, s olyan gépekkel és berendezésekkel látja el az építőanyagipart, amelyeket eddig behozatalból kellett biztosítani. E néhány évvel ezelőtti ügylehet még csak ábrándnak tűnő tervek napjainkra megvalósultak, s a jövőbeli fejlődés irányát is megszabják.

ÚJ PROFIL, ÚJ LEHETŐSÉGEK

Eddig valahányszor a csíkszeredai I.U.P.S.-ről hallottunk, a vállalat profiljának ismeretében mindenféle erdő- és faipari gép, felszerelés jutott eszünkbe — a vállalat ugyanis ezek számára gyártott cserealkatrészeket. 1977. október 1-től kezdve azonban le kell szoknunk erről az automatizmusról; a vállalat profilja megváltozott, a cserealkatrészek gyártását átvette egy ipari egység Gyergyószentmiklóson, s itt ezentúl lánctalpas traktorok készülnek. Igen, egyszerű cserealkatrészek — egyes darabok és kis sorozatok — helyett különféle méretű lánctalpas traktorok, nagy sorozatban, az ipar és a mezőgazdaság különféle szektorai számára.

Túlzott merészség volna a rendelkezésre álló szűk keretben megpróbálkoznom a fenti tényből következő nagy változások freskójának megfestésével. Hiszen valóságos ütközet folyik itt október 1-től, hogy a vállalat, az egész munkaközösség sikerrel tehesen eleget a pártvezetés által elébe állított nehéz, de szép feladatnak. Inkább néhány dolgozót hallgatok meg — fiatalokat, mint maga a vállalat is, mint a csíkszeredai traktorgyártás; fiatalokat, akik éppoly pontosan-szabatosan beszélnek a szakmai kérdésekről, amilyen nyíltan az érzelmeikről — a lelkesedés, olykor a pillanatnyi letörés, az újabb nekilendülés, majd a győzelem ama perceiről, melyeknek feszültségét nem lehet voltakban kifejezni.

Benjamin András almérnök, szerszámműhely:

— Mi tagadás, készületlenek voltunk. Szinte röptében vettük át az új gépeket, s ugyanúgy kezdtük meg a különféle szerszámok, sablonok és mérőeszközök előállítását. Még le sem szereltük egykori gépeinket, hogy a gyergyószentmiklósi új egység elszállíthassa őket, s már érkeztek a nekünk szánt gépek, amelyeket azonnal fel kellett szerelnünk és munkába állítanunk; olyan volt, mint amikor beköltözől egy házba, amelynek azelőtti lakója még nem költözött ki. Elképzzelheti, mit jelent ez. De megértettük a helyzetet és kettőzött erővel dolgoztunk.

Lukács Lajos, az esztergaműhely főnöke:

— Legfontosabb volt a szükséges szerszámok és mérőeszközök gyors elkészítése, hogy nekifoghassunk a munkának az új gépsorokon. Tudnivaló, hogy elsősorban ezektől függ a termékek minősége. Igaz, hogy az I.P.A.T. szállította gépekkel együtt ilyen felszerelés is érkezett, de meg kell mondanom, hogy ez sok kívánnivalót hagyott maga után; ki kellett javítanunk, egyes darabjait egészen át kellett alakítanunk, hogy hasznát vehessük.

Október 1-ig a traktorok lánctalpainak egyes alkatrészeit még az I.P.A.T. gyártotta, s nem volna tisztességes dolog azt állítani, hogy ezek nem voltak jók. De álszerénység volna elhallgatni, hogy a mieink jobbak — ezt ők is elismerik. Nagyszerűek voltak a szerelőink! Miközben a gyergyószentmiklósi I.U.P.S. még nem vitte el tőlünk örökölt gépeit, az újonnan érkezett gépek három-négy óra alatt kerültek a helyükre; azt mondtam, kérem, három-négy óra alatt, ne napot írjon!

Murza Márton géplakatos, a vállalati KISZ-titkár helyettese:

— Már hallhatta, mi volt itt: gép gép hátán, a régiek még nem mennek, az újak jönnek, le- és felszerelés egyidőben, párhuzamosan, ugyanazzal a gárdával. Majd a gyors alkalmazkodás az új technológia követelményeihez — épp akkor, amikor legjobb szak-

embereink egy része Gyergyószentmiklósról ment. Hanem a közösség megállta a helyét, s nem dicsekvésképpen mondom, de ebben a fiataloknak is részük volt. Mint ahogy most is az újabb sikerekben.

Mihail Breazu, tervezőosztály:

— Minden nehézség ellenére már októberben hat különböző, az U 650-es típusú traktorhoz való alkatrész gyártását kezdtük meg. Nem titok, hogy ilyen cserealkatrészekre mindenütt nagy szükség van, főleg a mezőgazdaságban, s ennek fedezésére több gépsort helyeztünk üzembe. Ezek a gépek a brassói traktorüzemből jöttek egy rend segédfelszereléssel, amit sürgősen pótolnunk kellett. Nagy elismeréssel kell szólnom szerszámlakatosainkról, akik ezt elvégezték, valamint szerelőinkről, akik a gépsorokat beállították; nekik köszönhető, hogy nemsokára megkezdhattuk egy egész sereg újabb alkatrész gyártását is.

Mircea Sighinaş mester, önfelszerelő részleg:

— Egy vállalat, egy termelőegység effajta profilváltozása a munkacsoportok, részleg-ek átszervezését is maga után vonja. Ennek következtében állt át a mi részlegünk is közvetlen termelőmunkára; főleg konténereket készítünk, s eddig több mint négyezer kész darabról számolhatok be.

Deák Tibor főmérnök:

— Ha nem sikerült volna átállnunk az új profilra, számtalan „objektív nehézségre” hivatkozhattunk volna mentségül, és ez nem is lett volna túlzás. De hát erre nincs szükség, mint ahogy nem volt szükség az emberek noszogatására, biztatására sem; mindenki megértette, miről van szó, milyen helyi és országos gazdasági érdekek fűződnek a gyors profilváltáshoz, s jelszavak helyett mindenki csak azt az egyszerű igazságot hangoztatta, hogy „meg kell csinálni” — és íme, megcsináltuk. Mégpedig nem akárhogy, hanem jól. Ezt bizonyítja az, hogy az új profilra való áttérés után már az első hónapban 101 százalékban teljesítettük áruterelési tervünket, a termelt áru összértéke pedig 104 százaléka az előirányozottnak. Hat százalékkal növekedett a munka termelékenysége — miközben mintegy kétszáz emberünk ment át szolgálati érdekből a gyergyószentmiklósi I.U.P.S.-hoz.

Vállalatunk kapuja nyitva van mindenki előtt, aki nálunk akar dolgozni, és aki magas fokon akarja elsajátítani a különféle fémipari szakmákat. Szakiskolánk működik Gyimesen — de megfelelő szakképzést biztosítunk dolgozóink számára a munkahelyen is, gondoskodunk továbbképzésükről, s elősegítjük tanulmányaik folytatását. Munkaközösségünk összeforrt, de nyitott közösség; készségesen és szeretettel fogad magába új embereket, akik számára — állítom — ez nyereséget jelent. Nem óhajtok azonban senkit csupán a szavak erejével meggyőzni; aki szeret a dolgokról a maga szemével meggyőződni, hát jöjjön, látogasson meg minket — függetlenül attól, hogy mérnök-e vagy almérnök, lakatos-e vagy esztergályos, tapasztalt mester-e vagy még szakképzetlen fiatalember.

EMIL CIULEI reklámriportjai

I. P. Cluj, Muncipiul Cluj-Napoca 1977-3059, 3617. ex.

mellékletünk fokozatosan azt a szerepet igyekszik betölteni, hogy... elősegítse a romániai magyar olvasók ilyen értelmű integrálódását."

Nem kétséges, hogy ennek a nem kis vállalkozásnak a sikere szerkesztőktől, szerzőktől és olvasóktól, hazai szellemi közéletünk jóformán minden tagjától függ. De ebben a bonyolult társadalmi-kulturális-nyelvi óraszerkezetben a fősúly (a fel-fogás, szervezés, felelőség, kéziratgondozás és korrekktúra — egyszóval az egész kiadói „robot”) a szerkesztőkre nehezedik. A *Hét* immár nyolc éves fejlődése során jól bevált módszer, az olvasókkal való együttműködés, együttgondolkodás és egyttalalulás valójában nem csökkenti, hanem — a szervezés és munka megny-nységét tekintve — növeli a TETT szerkesztőire nehezedő terheket. Ezeket a terheket, a teljesítményt a maga teljességében csak a *Hét* tudományos anyagainak számbavételével együtt lehetne felmérni. Ez azonban most itt nem feladatunk. Mindössze annyira vállalkozhatunk, hogy az indulás pilla-nata után felbecsüljük a szerkesztők és munkatársak eddigi együttműködésének eredményeit, választ keressünk a *mit, hogyan, kikkel és kiknek* kérdésekre.

1. Mindössze két szám alapján úgy lehet legnehezebb a *mit?* kérdésre vála-szolni. A TETT (akkor még TET — *Tudomány és Technika*, illetve *Természet és Technika*) vajudásának idején, megszületése előtt, vita volt arról, hogy tematikus, súlypontos vagy a tarka magazin jellegű szerkesztés jegyében kerüljenek nyom-dába a kéziratok. A vita tulajdonképpen még nem dőlt el; az első szám a tema-tikus összeállítások mellett, a második — szükségmegoldások kellemetlen mellék-izével — inkább ellene szól. A szórakozva tájékoztató, az elméleti megközelítésű, szemléletmódosító és a gyakorlati hasznosságot szolgáló anyagok mennyiségét és minőségét tekintve szintén az első szám kínálkozik inkább mércének; ebben a ko-moly szakmai töltetű cikkek, a felelős, döntési joggal rendelkező, magas beosz-tású orvosokkal készített interjúk nagy tájékoztató értékűek. Osztatlan sikert arat-tak (a további folytatások reményével) a hasznos gyakorlati tanácsokat közvetítő, az orvos és a beteg kapcsolatára, a beteg magatartására, jogi helyzetére vonatkozó írások, azok a bizonyos konkrét ismeretek, melyek megszerzésére és megtartására alkalmazhatóságuk haszon szempontjai serkentenek. Szerencsések a szöveg közé tördelt (klasszikus) idézetek, a csontig ható orvosi humor (szövegben és képbén) és az elnagyoltsága, pontatlansága ellenére is hasznos magyar—román orvosi kis-zótár. A számot a munkatársak életrajzi adatai s a *Hétben* megjelent fonto-sabb egészségügyi cikkek és a romániai magyar orvosi irodalom sajnos nagyon ke-vés, de majdnem valamennyi kiadványának címjegyzéke egészíti ki. A 64 oldal-nyi terjedelmű, sűrűn szedett és változatosan tördelt füzet egészében sokkal többet ad, mint amennyit belső borítóján „A tartalomról” ígér!

2. A megvalósítás mikéjntje — a *hogyan?* — a kevésbé ünnepi, már nem bemutatkozó jellegű második szám alapján mérhető fel jobban. E szám tartalmi tájékoztatója azt sejteti, hogy itt három, önállóan induló tematikus összeállítás cikkanyaga (vagy azoknak egy-egy elkészült része) állt össze ökológiai—turiszti-kai/természetvédelmi—balneológiai hármasszögűvé, ami így 64 lapra sűrítve együtt nagyon sok, külön-külön viszont igen kevés. Az ökológia nemcsak (és elsősorban nem) divatos beszédtema, hanem gyorsan fejlődő és a gyors fejlődés minden gyermekbetegségében szenvedő szintetikus tudomány. Saját fogalomrendszere van, és ezt a bevezetőben megfogalmazott tájékoztatót segítő szándék jegyében pinto-san, egyértelműen a lényegét láttatóan kell tárgyalni. Elvi kérdés, és ezért nem hagyható szó nélkül legalább az egy számon belül egységes — vagy az ezúttal hiányolható kisszótár segítségével egységesíthető — szóhasználat (közeg — kör-nyezet; ökológiai rendszer — ökoszisztéma; élőtömeg — biomassa, de nem bio-tömeg stb.). Ugyancsak elvi kérdés a mellékletben a kép és a szöveg egységének, a vizuális memóriában a leírt szónál sokkal biztosabban rögzülő képanyag szer-ves kiegészítő szerepének a biztosítása — annál is inkább, mert láthatóan itt kí-sért leginkább az „ollózó technika” gyors és kényelmes, de kevésbé szerencsés megoldásainak a veszélye (például a beiktatás helyén többnyire értelmetlen és az összekapcsoltságban egyébként is működésképtelen „fogaskerek-diagramok”). To-vábbra is követendő gyakorlat a jó címekek és figyelemfelkeltő belső alcímekkel való tagolás (jó példa a 21. oldalon, kevésbé jó a 9. oldalon). A környezetvédelem-nek pedig a szerkesztők szempontjából az írások szellemi környezete vé-delmével, a megtévesztő adatkezelés, a semmitmondó üresjáratok kíméletlen ki-szűrésével kell kezdődnie. Jó a számban az oldottabb és tömönyebb írások rit-musa, nagy lehetőségek maradtak viszont kihasználatlanul (reklám-szempontból is), amikor — bizonyára a nyomdatechnikai nehézségek miatt — sem az emberről, sem a természetéről nem került maradandó emléknymot hagyó szép fénykép az olvasók elé. Hogy ez nem lett volna még az adott lehetőségek között sem ha-szontalan, azt a némaságában kedves „szchizofónia—illusztráció bizonyítja.

3. A szerkesztő és a szerkesztmény szempontjából egyaránt fő kérdés, hogy kik írják a lapot — esetünkben a TETT-et. Tény, hogy a jó tudományos tájékoztatást nálunk (és kevés kivétellel szerte a világon) nem a hivatásos ismeretterjesztő írók, hanem az ismeretek hivatásos termelői és terjesztői, a főiskolai előadók, egy-egy szakkérdésben jól tájékozott tudományos kutatók, tanárok végzik. Külön elemzést érdemelne, hogy ki miért vállalja, és kinek miért kellene vállalnia ezt a feladatot. A TETT szerkesztői általában felelősségtudattal és jó érzékkel törekedtek egy-egy részterület elérhető szaktekintélyeinek a megszólaltatására; részben ez a törekvés lehet az oka annak, hogy az eddig felsorakoztatott szerzők mintegy 70 százaléka életének hatodik évtizedében vagy azon túl jár. Azt viszont már meggondolkoztató jelenségnek kell tekinteni, hogy a szerzőgárdának mindössze 5 százaléka fiatalabb 35—40 évnél, és egyetlen, ebből a korosztályból való főiskolai vagy középiskolai tanár sem szerepel a szerzők között. A középiskolai tanárok egyébként is alig jelentkeznek — mindössze 5 százalékát jelentik a két szám szerzőinek. Meggondolva azt, hogy bevallott mércének a középiskolai tudásanyagot tekintjük, valamint azt is, hogy ez a kategória ismeri legjobban a most fejlődő olvasónemzedék ízlését és igényeit, az ismeretterjesztés hivatásos művelőinek a derékhadát joggal hiányolhatjuk. Ezért csak részben kárpótol az, hogy a szerzők 60 százaléka többnyire élete delén túllépett főiskolai előadó.

4. Végül — és elsősorban — kinek szerkesztenek a szerkesztők és írnak a lap munkatársai? Az évtizedes mérlegkészítés rendjén úgy ítéltető, hogy a társadalmi méretű változások a csirázástól a szárbaszökkenésig (egy-egy új nemzedék felnövekedése) tíz-tizenöt év alatt tapinthatók ki jól. Sokoldalúan fejlett szocialista társadalmunk építésének a sodrában a TETT indulása fontos közművelődési eseménnyel — a hazai középiskolai oktatásügy átszervezésének időszakával esik egybe. Új lehetséges olvasó (vagy számára érdektelen dolgokat nem olvasó) nemzedék növekszik fel az elkövetkező tíz esztendő alatt, olyan nemzedék, amelyek az iskola-pad és az esztergapad mellett egyszerre és egyidőben állja meg a helyét. Élet-útja a mienkénél jóval korábban kötődik az emberi tudás egy adott fogalomrendszeréhez, gondolkodásmódjához, szóanyagához. Egy irányba haladva a szétartó erővonalak mentén akarva-akaratlan távolodik a másiktól, a számára idegen, ismeretlen tudományok fogalomrendszerétől. Ezért felbecsülhetetlen a TETT szerepe és jelentősége, amely minden egyes vonzó számával a kapcsolatteremtést, a beköszöntőben említett integrálódást segítheti. Ezért köszöntjük osztatlan örömmel és fokozott várakozással a vállalkozást.

Sz. A.

ROMÁNIA ÚJKORI TÖRTÉNELME KORSZAKOLÁSARÓL (Era socialistă, 1977. 19.)

Az elmúlt években historiográfiai vizsgálódásunk területén jelentős helyet foglalt el a történeti korszakolás kérdése. A probléma iránti tudományos érdeklődés jegyében zajlott le ez év júniusában a Bukaresti Egyetem Történeti és Filozófiai Karának kétnapos vitatülése. Damian Hurezeanu a vitatülésen elhangzott felszólalásából kiinduló tanulmányában kizárólag az újkori román történelem periodizálásával összefüggő kérdések és szempontok tisztázására szorítkozik.

A korszakolás problémájának tudományos igényű megközelítése feltételezi a szükségszerűen egyedi formákban kibontakozó történelmi folyamat megértésének, s ezen belül a korszakváltás ismeretjegyeit hordozó minőségi különbségek felismerésének képességét.

A történelmi periódus körülhatárolásának első kísérlete a felvilágosodás korához fűződik. Cellarius német törté-

nész 1700-ban az emberiség történetét az ókor, a középkor és az újkor időszakaszaira osztja, s e hármas tagolásban tartalmilag kifejezésre jut a társadalomfejlődési fokozatok egymást követő rendszere: rabszolgatartó rend, feudalizmus és a szabad munkaerőre támaszkodó, modern termelés.

Hazai viszonylatban első ízben A. D. Xenopol műveiben találunk korszakkutatásra utaló megállapításokat. Az *Istoria românilor din Dacia Traiana* című összefoglaló munkájában kísérletet tesz a román történelem nagyobb egységeiben kitapintható sajátos jegyek megfogalmazására. N. Iorga az *Istoria poporului românesc* című szintézise anyagának elrendezésében szintén felvilán egy bizonyos fokú korszakelhatárolási tendencia.

A két világháború közötti historiográfiai kutatás megújulásának légkörében a marxista történetírás hazai képviselői élénk érdeklődéssel fordultak a történelmi periodizáció problémája felé. A fenti időszakban figyelemreméltó tanulmányok láttak napvilágot P. Constantinescu-Iași és Lucrețiu Pătrășcanu tollából.

A periodizáció kulcsfontosságú kérdése a korszak és társadalmi-gazdasági alakulat összefüggéseinek elemzése. Az alakulat fogalma egy adott struktúrára utal, melynek egymáshoz kapcsolódó elemei meghatározott funkciót töltenek be; kidolgozott működőképes struktúrárt tétel fel, mely alkalmas arra, hogy a történelmi létszférát új megjelenési formák, alakváltozások irányába terelje. A tanulmány szerzője erőteljesen hangsúlyozza a korszak és a társadalmi-gazdasági alakulat fogalmi különbségét. Minden történelmi periódus középpontjában jelen van a korszak jellegét, sajátos arculatát determináló társadalmi-gazdasági alakulat. De a korszak fogalmilag tágabb, s időhatárai nem szükségszerűen azonosak a társadalmi-gazdasági alakulat metszésvonalával. Például a román történelem újkori periódusa — mint általában Európában — időben megelőzi a társadalmi-gazdasági alakulat megjelenését.

Történészeink nagy része az újkori román történelem kezdetének az 1821-es Tudor Vladimirescu vezette felkelés időszakát tekinti. De nem vitás, hogy a történelmi valóság különböző szféráiban kibontakozó változások már a XVIII. században — különösen annak második felében — egyre erőteljesebben jelzik a korszakforduló közeledését. A parasztok személyi szabadságának biztosítása, a kézműipari termelés térhódítása, a csereviszonyok kibővülése integráns részei a korszakváltás tényét hangsúlyozó társadalmi-gazdasági politikai folyamatoknak.

A hazai újkor történetének beható vizsgálata lehetővé tette a XIX. század nagy történelmi eseményeinek marxista szellemű átértékelését. Történészeink az új szemlélet alapján kezdtek hozzá a nemzeti önszemléli folyamat kulcskérdéseinek vizsgálatához. Ebben az összefüggésben döntő jelentőséget nyert az 1821-es és 1848-as évek forradalmi megmozdulásainak, Moldva és Havasalföld egyesítésének (1859), valamint a nemzeti függetlenség kivívásának (1877) marxista szellemű rekonstrukciója.

Összefoglaló igényű tanulmányának záró fejezeteiben Damian Hurezeanu tömören vázolja a XIX. század második felében és a XX. század elején lezajló társadalmi-gazdasági-politikai változásokat. A XIX. század utolsó évtizedeiben differenciálódó fejlődésvonal egyrészt a tőkés-földesúri rendszer megszüntetéséhez, másrészt a modern társadalom követelményeiből fakadó szocialista munkásmozgalmi törekvések kibontakozásához vezetett.

Az említett periódus egyben a nemzeti törekvések kiteljesedésének, a nemzeti válásnak az időszaka. A történelmi iv

1918-ban a román nép közös hazájának megteremtési mozzanatában kulminál. E sorsforduló jellegű eseménnyel zárul Románia történelmének újkori szakasza.

FEHÉR TÁVIRATOK KORMOS ISTVÁNNAK (Élet és Irodalom, 1977. 42—43.)

Már nem tőle jött a távirat, hogy mikor érkezik, mások küldték, róla, vagyis már csak holt teteméről. És most szállnak vissza a fehér táviratok, hozzá, a tegnap még élőhöz, akit oly sokan szerettek és tiszteltek: mindazok, akik költészetét és gyilkos tréfái ellenére is meleg emberségét megismerhették.

Egy évvel ezelőtt még így kezdhetette a vele készített interjút Bertha Bulcsu: „Kormos István a nyerő vesztes. Születése pillanatától vesztesre áll, és veszít. Nagy tételekben veszít. Mindent, szülőket, családot, biztonságot, pénzt, könyvet, lakást, munkakedvet. Most, hogy elmúlt ötvenéves, már ünnepelhetnek is, mint a legnagyobb veszítőt, ha nem állna közben nyeresre. Mindig veszített, most mégis nyeresben van. Úgy veszített, hogy nyert. Az ortalomban felnőtt szerencsés vetélytársak közül sokan eltávoztak már, megölték magukat, vagy belehaltak valamibe. Kormosnak viszont komoly tartalékai vannak. Tehetséges, ír, humora van, belső békéje, élvezi a játékot, az italt, a szerelmet is.“ (*Interjú Kormos Istvánnal*. Jelenkor, 1976. 10.) A hetvenes évek valójában már nemcsak gyermekekhez szóló könyveinek népszerűségét, hanem „felnőtt“ költészetének elismerését is meghozták (*Szegény Yorick*, 1971, N. N. *bolyongásai*, 1975). *Fehér mágia* címen műfordításainak kötete is napvilágot lát (1974), és szinte megszámlálhatatlanok a válogatásában megjelent lírai antológiák. (Kitünően ismerte, értette a magyar költészetet, általában a poézist.) Főszerkesztője volt a Móra Kiadónak, a fiatalokat — írókat és olvasókat — nagyon szerette. Nemrég nyilatkozott a hagyomány szerepéről a fiatal magyar lírában (*Kortárs*, 1977. 7.). És amikor utoljára Kolozsváron járt, a Kozmosz Könyvek sorozatában kiadandó fiatal román költők antológiájá ügyében tájékozódott; külön felhívta a figyelmet egy ifjú budapesti lírikusra, Nagy Gáspárra, akit föltétlenül foglalkoztatni kellene a tervezett kötet összeállításakor mint fordítót...

Hogy milyen pályát futott be Kormos, amíg a jelenkori magyar költészet élvonalába érkezett, arról a rá jellemző mesélőkedvvel vallott az *Új Írás* olvasóinak (*A vasmosár törője alatt*. *Új Írás*, 1976. 9.). Hogy barátként, pálya-

társként ki volt, arról az első döbbenet után Orbán Ottó, Tamkó Siráti Károly, Tornai József versben, Sütő András, Csorba István prózában szólott. Már ez a névsor (az *Élet és Irodalom*ból), a skála szélessége sokatmondó. Sütő András *Fehér táviratának* utolsó mondata szerint: „Ahol a tiltás: mindig ott a költő.“ (Emlékező esszéjét *A Hétben* is olvashattuk.) Csorba, Kormos István életének régi tanúja a halálból így szólítja vissza barátját: „Neked mindjárt az első turnussal kell jönnöd. Akárhogyan soroltak is be az odaíti protokollistán, mi a királyok és fejedelmek csapattában várunk vissza. Jobboldon Villomnal, balkézről Chaucerral.“ A Farkasréti temetőben gyászbeszédet — prózaverset — mondó Nagy László pedig így vonta meg a költői életmű koordinátáit: „Páratlan versbeszéd az övé a hazában. Diákos, kópés, góbés, fíntoros meg fricskás kezdettől végig. A végzetig egyre sokrétebb, dúsabb, de egyöntetű. Örök elevenség, mert megrögzötten sohasemelemez, így eleve elrettenti héthatáron túlra az unalmat. Ez a hang a bánat, a tragikum közegében szakadékokat jár s kiállja a próbát. Nem kacérkodik a reménnyel, mégis reményt ad. Győztes Kormosi hang.“

LE CORBUSIER ÉS A „LAKÓGÉP“
(The Sunday Times Magazine,
1977. február 20.)

„A háborúk milliókat pusztítanak el, hány embert »ölt« meg a »lakógép« megtalálója?“ — kérdezi Jan Nairn a folyóirat *Sacred Cows* (Szent tehének) című sorozatában. Ez a sorozat mítikus ködbe burkolt „világhírességek“ társadalmi felelősségére kérdez rá — nem éppen tapintatos modorban. A horror atyja, Hitchcock után most a kilencven éve született és tíz éve halott Le Corbusier kerül „pellengérré“.

Jan Nairn a mítoszrombolás álarcában lép fel, valójában a modern építészeti alapvető ellentmondásait feszegeti: mai világunkban létrehozható-e a „tökéletes lakógép“, megteremthető-e a „racionális tökéletesség harmóniája“. S vajon nem „vak gépész-e“, aki a megvalósult „lakógépben“ a természet költészetét véli felfedezni? Vak vezet világtalant?

Le Corbusier jóhiszeműsége nem vonható kétségbe. A Bauhaus szellemében jár el, amikor Walter Gropiusszal együtt felismeri a modern ipari forradalom jelentőségét. A különbség csak az, hogy Le Corbusier sokkal nagyobb egységben — „városokban“ — gondolkodik. A kubbista, majd konstruktivista festőként in-

duló, a térbeliség izgalmával „beoltott“ művész szükségszerűen jut el a plasztikus építészettől, a külső és belső tér összekapcsolásának gondolatához. Az esztétikát ki kell békíteni az iparral — vallja —, a lírai költészetnek a racionális gondolkodásmóddal kell ötvöződnie, hogy tömegmérétekből is ki lehessen eligéni a modern ember költészetigényét. Le Corbusier lakóegységei nagy tömegeknek kívánnak szállást biztosítani, ezért nem mondhatnak le a gépi civilizáció előnyeiről. S ha a gép mint eszköz a kezek ezreit tudja helyettesíteni, a gépi társadalom lakóegységét is eszköznek (gépnek) lehet tekinteni. Első kísérleteiben gépkocsi és lakóház egyesítésével próbálkozik. „Autóházat“ a Citroën-gépkocsival asszociálja, és Citroën-nak nevezi. Talán e kísérletből nő ki a Le Corbusier-i építészet emberléptékű mértékegysége — a *modulor*. A tízemeletes tömbház ötlete 1922-ben született, e lakógépeket azonban tervezőjük függőleges kertvárosoknak képzelte el. Híres „sugárzó városát“ (La Ville radieuse) egyforma lakósejtekből „építette föl“, melyek sorozatgyártása az ésszerűség követelményét elégíti ki, valójában szabad kezét ad a lírai beállítottságú, az ember fény- és levegőigényét, otthon-szükségletét kielégíteni vágyó tervezőnek.

Jan Nairn kétséggel elmulasztja a kérdésfeltevése annyiban jogosult, hogy a Le Corbusier-i tervek gyakorlati megvalósítása nem mindenben felelt meg a tervező elképzeléseinek. Sokan bírálják a Marseille-ben épített kollektív lakóházait, melyek nem elégtették ki az olyan alapvető emberi igényeket, mint a napfény és a zöld növényzet. Nem fogadták el Le Corbusier „sugárzó városának“ tervét sem, s nem valósultak meg a nagy metropolisosk (Párizs, Stockholm) átrendezésére irányuló elképzelései. Költőien megfogalmazott eszméi, önmaga állandó újrafogalmazása nehéz helyzetbe hozta követőit, gondolatai az idők folyamán dogmákká váltak, elvesztették többdimenziós, otthonteremtő értékeiket.

Le Corbusier nagy társadalmi felelősségérzetét igazolja, hogy ötven éven át kitartóan küzdött emberközpontú elveiről a népeségrobbanás, a városkoncentrációk és a gépesítés feltartóztathatatlan sodrában. „Nem pavilont csinálunk önknek, hanem Elektronikus Költeményt. Egy palackot, melynek tartalma a következőkből áll: 1. fény; 2. szín; 3. kép; 4. ritmus; 5. hang; 6. architektúra“ — nyilatkozta az 1958-as Brüsszeli Világkiállításon. A lakógép megtalálója ránk bízta palacküznetét. Más kérdés, hogy a mai építészeti dogmává változtatták ezt az örökséget.

**KARL KRAUS „FELTÁMASZTÁSA“
(Frankfurter Rundschau, 1977. 100.)**

Évről évre visszatérő kérdés: vajon végérvényesen halott-e Karl Kraus, vagy csak most kezd élni igazán. A kiadók szemmél láthatólag ez utóbbi véleményen vannak: egyre-másra jelennek meg a vele foglalkozó könyvek.

Karl Kraus „divattá“ vált. Az átlag-olvasó azonban aligha tudja követni a Karl Kraus-irodalom megjelenésének ütemét. Nemcsak azért, mert ez az irodalom egyre terjedelmesebb (műveinek kritikai kiadása 17 kötetre, a *Die Fackel* újranyomatott évfolyamai 39 kötetre rúgnak, és ebbe az alapirodalomba még csak nem is számítottuk bele Otto Kerry Karl Kraus-bibliográfiáját), hanem mert sok pénz is kell hozzá. Egy Karl Kraus-kiskönyvtár, melyből nem hiányozhat Walter Benjamin Karl Kraus-esszéje sem, legalább 1000 nyugatnémet márkába kerül, és mintegy 30 000 lapot foglal magában.

Talán szokatlan ez a „mennyeségi“ szemlélet, de Karl Kraus esetében az életmű befogadását mindenképpen szűkebb keretek közé szorítja, amint azt a divat tényleges arányai alapján sejteni lehetne. A Kraus-életmű befogadása különben sem mondható egységesnek. Vanak, akiket mint bestseller-szerző érdekel, elég népes azok tábora, akik irodalomtörténeti jelenségként, érdekes kutatási tárgyként kezelik, mások pedig egy követendő magatartás példáját látják benne. Az újabb Kraus-irodalom — a cikkíró véleménye szerint — át-rajzolja az eddigi, egyoldalúan pozitív vagy negatív Kraus-képet.

Ezt kedvező körülmények találkozása tette lehetővé. Megjelentek a Sidonie Nadherny von Borutinhez írt levelek, és felnőtt az a nemzedék, amely már nem kortársra Krausnak, tehát nem befolyásolhatják azok a kötöttségek, amelyek olyannyira jellemezték az ötvenes-hatvanas évek Kraus-szemléletét. Az új generáció a kortársak sztereotípiáitól elszakadva megkérdőjelezi azt az éppen Karl Kraustól származó és azóta irodalomtörténeti tabuvá merevített tételt, mely az életművet kizárólag nyelvi-költői teljesítményként értékelte.

A Sidonie-hez írt levelek (1913—1936) Karl Kraus magánéletének döntő jelentőségű dokumentumaként 1974-ben jelentek meg először, és arról tanúskodnak, hogy az életpillér Karl Krausnak is megvoltak mindazok a csak „magán-életben“ feltárulkozó gyengéi, amelyekért kortársait „nyilvános“ írásaiban oly kegyetlenül elmarasztalta. Mi sem lenne könnyebb, mint leveleiből előbányászni, majd fejére olvasni mindazokat

a „gondolkodást bénító“ közhelyeket, amelyek ellen egész életében hadakozott. Ellentmondásba kerülünk volna a Karl Kraus-i eszménnyel, mely nem tűrte meg a valóságnak ellentmondó látszatokat? A „látszatok leleplezésében“ elkötelezett Karl Kraust csak az tudja leveleiben „rajtakapni“, aki a látszat—valóság megfelelést egészen másutt keresi, mint ahol az található; az a hűség, amellyel Kraus szerelmét őrizte (idealizálta?), éppúgy ellentéte a közhelyek világának, mint maga a krausi életmű, a magánélet valósága tehát semmiben sem cáfolja a nyilvánosságnak szóló „látszatot“.

Életének és életművének ismeretlen vonatkozásai hívták életre az ún. *Kraus-Füzeteket*, melyek évi négyeszer megjelenéssel új lendületet adtak a Kraus-kutatásnak. A szerkesztők célja: a még közöletlen hagyaték megismertetése, a nyomtatásban megjelent művek új szempontokból való „becserkészése“, fel-táratlan életrajzi adalékok közlése, a Fackel-repertórium összeállítása stb. Az első füzet 1933—1936 címmel jelent meg, és Karl Kraus életének legvitatottabb szakaszával foglalkozik. Ezekben az években kötelezi el magát nyilvánosan az ausztrófasiszta Dollfuss-rendszer mellett, s fordul élesen szembe az osztrák szociáldemokráciával.

Ezek az évek már csak azért is fontosak a Kraus-kutatásban, mert az eddigi, egyoldalú Kraus-értelmezések felülvizsgálatára készítetnek. Az eddigi értelmezések, kivált azok, amelyek 1945 után jelentek meg, Karl Krausszal szinte kizárólag csak mint „szatirikussal és nyelv-művésszel“ foglalkoztak, és egyáltalán nem tették fel maguknak a kérdést: volt-e befolyása, s ha igen, milyen előjelű és mekkora befolyása volt írásainak Ausztria társadalmi és politikai életére 1900 és 1936 között. Egyetlen alapos tanulmány foglalkozik csak munkásságának társadalmi vonatkozásaival, Alfred Phabigan osztrák politológusnak *Karl Kraus és a szocializmus* (Bécs, 1976) című könyve. A könyvből egy a társadalmi és politikai viszonyok közvetlen befolyásolására törekvő, ám lényegében apolitikus beállítottságú publicista pályaképe bontakozik ki. Csak ebben az összefüggésben lehet magyarázatot találni politikai irányítójának kilengéseire, például a Hitler uralomra-jutása utáni különös „fordulatára“, mikor az osztrák szociáldemokratáknak hátat fordítva mint „kisebbségi rosszat“ elfogadja Dollfust, mert a szociáldemokráciát nem tartja elég erősnek arra, hogy ellenállhasson a nácizmusnak. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy Kraus sohasem valamely párt tagjaként,

hanem mindig magányosan lépett a politikai küzdőterre, ezért szubjektív világnézete alapján olyan morális jellegű követeléseket támasztott a politikával szemben, amelyeknek sohasem volt reális esélyük a megvalósulásra. Az adatokban gazdag és izgalmas tanulmány Kraus politikai tevékenységének központi kérdésével csak felületesen foglalkozik. Esztétikájának politikai értékrendszerét alig elemzi, csak politikai szemzőből vizsgálja a Kraus-életművet, és az így „politikussá” absztrahált Kraus verseit és szatíráit is politikai megnyilvánulásoknak fogja fel, figyelmen kívül hagyva, hogy e műfajok formai szabályai mennyire befolyásolják ezek tartalmát is. Phabigan könyve korlátaival együtt is jelentős fordulat a Kraus-kutatásban: először szabadítja fel Karl Kraust az irodalomtörténeti sztereotípiák egyeduralma alól.

A Kraus-kutatás újabb eredményeit összefoglalóan jellemezve: bennük egy csak most kibontakozó újraértékelési folyamat előjeleit véli felfedezni a cikkíró, Manfred Müller.

AZ IGAZI IRODALOM, HA SPORT ... (Tiszatáj, 1977. 9.)

„... a Te sportszereteted nagy romantikus dolog” — írja nyilvános „sportlevelében” Tandori Dezső, a rendkívüli képességekkel megáldott költő és műfordító Ottlik Gézának, az *Iskola a határon* szerzőjének; prózaíró társait is mondhatnánk, mert a *Tiszatáj*ban jó szerkesztői érzékekkel közreadott (sőt más írásokkal amolyan súlyponttá alakított) két Tandori-levél egy prózakötet születéséhez kapcsolódik. Ahogy dr. Kamuti Jenőhöz, a világhírű törvívóhoz (és orvoshoz) címzett levélben olvassuk, ez a (közben *Itt éjszaka koalák járnak* címmel megjelent) könyv „gyermeknek szóló, képzelje olyasvalahogy, mintha a Micimackó alakjai egy Nagy Különtornán vennének részt, s mintha egy ilyen könyv vázát egy igazi verseny története adná. Nem ismertethetem tőviről-hegyire a dolgot; a versenylétkör, a torna világ az Ön számára sokkal elemibb élmény... talán egy-egy utalás is elég lesz. D’Oriola, Di Rosa, Mangiarotti, feldhettelen nevek. Hanem aki később születik? Aki már csak hallomásból ismeri őket? Jönnek az újabb és újabb egyéniségek, és mindegyik nemzedéknek, a nemzedékek el nem választható, egymásba oldódó, közös nagy tornákon találkozó-búcsúzó sorának kell, hogy valami szerény jelképe legyen; ahogy Önök a gyakran évtizedekig tartó páratlan és mindennapi izgalmakat, gondolatébresztő eseménysorokat szolgáltatják érdeklődő,

éhes figyelmünknek, így kellene — már aki kedvet s hajlandóságot érez rá — nekünk, írónak a sport élményvilágától természetesen némi áttétel-távolban, de a remélhető Örök-Ugyanazt-És-Mást élve, párhuzamos, külső pályákon elindítani bizonyos Alakokat, Játékosokat... Kamuti Jenő, az 1977-es nemzetközi Fair Play díj kitüntetettje, elérte a játékot, s hasonló hangvételű levéllel kapcsolódott be e nem mindennapi vállalkozásba.

Ottliknak írt levelében Tandori idézi idősebb íróbarátja mondatát a sportról: „mégiscsak az erőszakoskodás legcivilizáltabb formája”, beleszövi Németh Miklós gerelyhajító győzelmét Montrealban, a lengyel rövidtávfutónő-csodát, Szewinskat, és még sok egyebet, köznapit életet, filozófiát, míg csak oly sűrű szövésű modern prózává össze nem áll a szöveg, hogy már egy Tandori-verssel vetekszik. Íme, egy részlet: „... emlékszem, amikor ez szóba került, iszonyú lendületbe jöttél, mint mindig, helyesen, ilyenkor mintha végigcsinálnád a Németh dobását, elemzed az arcát, azt, amit gondolhat, de nem úgy, hogy »mit gondolt akkor«, hanem a tökéletesség igényének szinte unalmas, unott külszínét, a rilkei »megérlelődés« egyhangúságát, mely még csak magányosan se áll, áll szemben a mindig és azonnal virágozni akarók könnyebb fajsúlyú — »rém fontos« — aktualitásával, viszont hát nincs-e itt is ellentmondás, hiszen a sporteredmények, főleg a nagy versenyeken, olimpiákon kivívott győzelmek a világ legpontosabban aktuális dolgai, mert — hasson ám bármily »mesterkéltnek« a sport eseményrendszere, legyen bármily »hamisító« a pillanatnyiség, legyen, igen, mert az, erőszak maga a verseny időpontjának kiírása is, hasonlítson, túllendülni igyekező, az emberi szervezéslehetőségek produktumaira a lebonyolítás, manipulálja versenyzőjét az emberiség összállaga talán még a mozdulat kivételében is, befolyásolja ám azzal a csel-törekvéssel, hogy valahonnan valahova juthatunk, valamit legyőzhetünk, ha egymást legyőzzük, mondod, mert Téged idézlek itt szinte mindvégig, egészen az utolsó pillanattig, amikor majd magamra, a Koala Bajnokságra is sort kerítek, erre a szintén »eszelsz nek« látszó versenyrendszerre...”

IDEGEN TOLLAK IPARA (Le Monde des livres, 1977. 10 089.)

A törvény társszerzőnek, a szolgálataira ráutalt kiadó a szerző munkatársának tekinti. Sem így, sem úgy nem azonos az „irodalmi néger”, úgy, ahogy ma

ismerjük, azzal az Auguste Maquet tanárral, aki valamikor a múlt században megírta a Cellamare-összeesküvés történetét; a kiadó, akinek a kéziratot felajánlotta, méltányolta a témát, annál kevésbé a megvalósítást. Kelendő könyvvé alakítandó a sete-suta kéziratot a mindenre alkalmasságáról ismert idősebb Dumas-t kérte fel. Amint látjuk, a „néger“ szerepét ebben a nevezetes történetben nem a névtelen Maquet töltötte be, hanem a nagy Dumas. Perre került az ügy, s a bíróság úgy döntött, hogy szerző az, aki a tehetséget adja, s nem pedig, aki csak a nevé a műhöz. Abban az időben ugyanis nemcsak a szerzőség, de a hírnév kritériumai is merőben különböztek a maiaktól. A hírnév létrejöttében manapság a reklámnak legalább akkora szerepe van, mint az értéknek. Egykor azonban aligha tehetett szert hírnévre az, aki nem volt a fogalmazás, a nyelv mestere, amint azt az eredetileg nem is irodalmi szándékkal, a nagyközönség számára írott levelezések meggyőzően bizonyítják. Valamikor senkinek sem jutott volna eszébe, hogy híres színésznőket, egy Mars kisasszonyt vagy Rachelt felkérjen: írja meg az emlékiratait.

Pedig ami mintegy három évtizede oly virágzóvá tette a „négerség“ iparát, nem egyéb, mint éppen a dokumentumok, visszaemlékezések, vallomások egyre növekvő túlsúlya a nemzetközi könyvkiadásban. Különböző tevékenységi ágak sztárjainak könyvét vásárolja a közönség, tehát gyártja a könyvpiar, és sztár lehet bárki, akit valamely területen számottevő szerephez juttat az időszerűség. S a szófűzés művészetében jártas politikusokhoz, színésznőkhöz, énekesekhez, orvosokhoz képest légió azok száma, kiknek nem adatott meg e képesség, vagy nem érnek rá megmoldolni közlendőiket.

Itt érvényesül aztán az „idegen tollak“ jelentősége. Persze „néger“ és „néger“ között számottevő a különbség. Maga a testület — akárcsak a sportolóké — számon tart profikat és műkedvelőket, állandó vagy alkalmi tollkölcsönzőket. Egyesek 5—6000, sőt 7000 frankot is megkeresnek havonta, mint Marie Cardinal, amikor még nem volt a SELF, a Francia Nyelvű Írók Szakszervezetének elnöke, s évenként nem egy könyvet írt a saját neve alatt, hanem hetet — másoknak. Egyesek az „irodalmi négerék“ közül öntudatosan vállalják helyzetüket, „közíró“-nak nevezik magukat vagy humorosabban: „tolltartó“-nak. Nem zsenik, se nem segédmunkások, hanem derék iparosok, ismerik a szakma minden fogását. A kiadói világ ipari részlegén található, ebben a jókora rezervátumban, ahol a feltétele-

zett bestseller terem. Másokat a szükség vetett a névtelen írói munka partjára, nehezen vagy egyáltalán nem békélnek meg sorsukkal, átmenetnek tekintik, s vagy beletörnek, vagy kiugranak.

Egyáltalán: mi árulja el a „néger-szagozt“, az idegen toll nyomát egy-egy könyvvalírásán, amelyen még ott ragyog a vakulámpa fénye? Hosszú ideig nem volt szokás „a szerző munkatársára“ vonatkozó legcsekélyebb utalás sem. Újabbán akadnak kivételek az íratlan szabály alól; az Egyesült Államokban például nemrég jelent meg *A Manson-ügy*, s szerzőiként a vizsgálóbíró és a bűntényről, a nyomozásról nem a bírósági jegyzőkönyvek stílusában beszámoló újságíró szerepelnek — együtt. Ha a méltányosságnak nem is ezen a fokán, de mindenképpen a korrekt eljárás szándékáról tanúskodik az a könyv, amelynek címlapján csupa nagybetűvel Jean Leroy-Guyo, a sarki tengervidékek jeles kutatójának neve olvasható, s szerényebb szedéssel, de szintén a címlap tudósít, hogy a könyv „Nadine Lefebure közreműködésével készült“; utóbbi a Gallimard kiadó szerzője (ami egymagában is jó ajánlólevél!) s regénye az 1976-os Goncourt-esélyesek listáján szerepel.

Annál kevesebben tudják, hogy ugyan-csak Marie Cardinal nélkül Gisèle Halimi nagy visszhangot keltett könyve, *A nők ügye* korántsem sikeredett volna olyan hatásossá, de még az azonos munkatárssal dolgozó (tat)ó Bedford hercegnő visszaemlékezései sem érték volna el a kívánt példányszámot. Másfelől: koholmányoknak bizonyult az, amit egy rádiórecenzió kürtölt világgá a minap: Simone Signoret igenis maga fogalmazta önéletrajzát, nem pedig Maurice Pons, aki erélyesen cáfolta a rosszhiszemű hírverést. Az indiszkrét szerkesztőt megrovásban részesítették.

Az Opera Mundi Vécu-sorozatát szinte kizárólag olyan művek alkotják, amelyeknek „a szerzője az a személyiség, akinek köztérdekű tapasztalatai, emlékei vannak, története van, a szerző munkatársa pedig az a személy, aki megszövegezi, nyomdakésszé formálja a nyersanyagot“. A sorozat szerkesztője szerint haladásnak tekinthető, hogy az utóbbi újabbán százalékot kap a szerzői díjból, nem valamilyen tetszőleges, csekély javadalmazást. Szerződése válogatja, hogy a „közreműködőt“ (vagyis a könyv megíróját) a példányszám utáni szerzői jog 25 vagy 50 százaléka illeti meg. Az újdonság éppen abban áll, hogy a „négerék“ többsége ma már nem törődik bele korlátozott jogaiba, s mind anyagi, mind pedig erkölcsi tekintetben többet követel, kilép a névtelenségből, és szerepe nyilvánosság előtti kidomborítására

törekszik. Károsult alighanem az állítólagos szerző lesz, az, akit ez a folyamat éppen bitorolt babérajaitól foszt meg. A műfaj, ahogyan ezt a sajtós együttműködést a szakmában nevezik, hagyományosan méltánytalan formájában hanyatlík — ez kétségtelen. Még sok az olyan könyv, mint amelyet Simone Bertrand (Edith Piaf húga) adott ki, és az a Marcelle Routier írt meg, aki jelenleg Michèle Morgan emlékezősein dolgozik. De már tért hódít a teljes és nyílt interjúkötet, amelyet magnóról öntenek könyvalakba.

„Az irodalmi néger“ tudása, lelkiismerete, tehetsége, személyisége! — a legnagyobb mértékben nélkülözhetetlen eleme bizonyos, egyre nagyobb keresletnek örvendő könyvtípusnak.

HIHETŐ LEHETETLEN

(Sunday Magazine Telegraph, 1977. 51.)

„Nem hihet el senki lehetetlen dolgot“ — mondja Alice a Fehér Királynőnek a tükör mögött rejlő országban, amikor az bevallja, hogy százegy éves. „Pusztán egy kis gyakorlat kérdése“ — nyugtatja meg az uralkodónó.

Tanácsa okos tanács, mindannyian megfogadhatjuk. Ki ne hitte volna a közelmúltig, hogy Alice kalandjait már mind közölték? Ki gondolta volna, hogy még újak jöhetnek? Hiszen a kortársai előtt elsősorban mint matematikus ismert Charles Lutwidge Dodgson — írói nevén Lewis Carroll — nyolc évtizede halott. És mégis, a recenzeált lap nemrég közölt első ízben egy részletet a *Through the Looking-Glass and What Alice Found There*-ből (A tükrön át lépve, és mit talált ott Alice), miután több mint százegy évet várt arra, hogy felfedezzék. Sőt, mi több, Alice történetének ez az idáig ismeretlen mozzanata nem jelentéktelen kéziratföredék, hanem egy egészében kibontakoztatott, elbűvölő új szereplőről — a zsémbes öreg Parókás Darázsról — szóló, szellemes eredeti versbetétet tartalmazó fejezet, amelyet Stuart Dodgson Collingwood, Carroll unokaöccse is említett az író életrajzában. „A mellőzött fejezet egy darásról szól“ — írja Collingwood, de John Tenniel, az *Alice's Adventures in Wonderland* (Alice Csodaországban), valamint fentebb említett folytatása első kiadásának híres illusztrátora a parókás darászat grafikailag megvalósíthatatlannak, használhatatlannak találta, és ezért maradt ki a könyvből, kallódott el.

A kézirat hosszú ideig tartó eredménytelen keresése után senki sem kételkedett abban, hogy sohasem is létezett. Nemrég azonban egy árverésen a könyv néhány oldalának Carroll saját kezű, a fejezet kihagyására vonatkozó, nyomdának szóló utasításával ellátott levonattal megvásárolta egy New York-i gyűjtő. Martin Gardner Carroll-kutató kérésére Norman Armour, a kézirat újdonsült tulajdonosa az észak-amerikai Lewis Carroll Társaság rendelkezésére bocsátotta az anyagot, így tehát az idén napvilágot láthatott az új Alice-fejezet.

Carroll félenk, visszahúzódo, gyermekkel barátkozó ember volt, az oxfordi Christ Church kollégium tanára, s főművét — a két Alice-könyvet, a világ-irodalom e két gyöngyszemét — a dékán kislányának, Alice Liddelnek írta. A két bűbajos könyvet csaknem ötven nyelvre lefordították. Az első kötetet többek között Kosztolányi tolmácsolta 1936-ban *Évike tündérországbán* címmel (ma a magyar olvasók körében *ennek* egy átdolgozott változata, az 1958-ban megjelent *Alice Csodaországban* a legismertebb). A második, nálunk kevésbé ismert kötetben Alice álmában átlép a kandalló fölött levő tükrön, és egy csodálatos országba kerül, ahol játékos lesz egy élő sakkjátékban. Miután találkozik a Fehér és Piros Királynőkkel, a nyolcadik fejezetben a Fehér és Piros Lovagokkal — sakklovakkal — is beszédbe elegyedik. A Fehér Lovag megígéri neki, hogy miután átjut a következő patakon, maga is királynő lesz. Miután elválnak, Alice néhány lépés után a patakhoz ér. Itt találkozik a Parókás Darázzsal — s erről a találkozásról szól a nemrég felbukkant fejezet.

Hogy hol rejtőzött a tükrök birodalmának e története több mint száz évig? Az árverés katalógusa titokban tartja. Tényleg Tenniel miatt maradt volna ki az első kiadásból a Parókás Darázs epizódja? Sok kérdés megválaszolatlan még, de ha már elhittük a lehetlent, hogy egy hiányzó fejezet több mint száz év után megkerül, miért ne remélhetnénk, hogy a két Alice-könyv vagy Carroll későbbi könyve, a *Sylvie and Bruno* máig is felfedezetlen *kéziratai* felbukkannak egy cipősdobozban, egy padláson, egy régi újságtekercs közepén? Lehetetlen? Elvégre „pusztán egy kis gyakorlat kérdése“ az egész. Ne felejtsük el: a tükör országának egyik bűbajos szereplője, a Fehér Királynő olykor nem kevesebb, mint hat lehetetlenséget is elhitt reggeli előtt!

- MÁTÉ GÁBOR • Irodalomtudomány és szépirodalom határán 1051
BALOGH EDGÁR • Szász—sváb önismeret 1053
BINDER PÁL • A hazai német tudományosság új eredményei 1055
SZABÓ T. E. ATTILA • Elvi kérdések a korszerű mezőgazdaságban 1058
NAGY JENŐ • A módszertan esélyei 1060
D. E. • Pedagógiai Lexikon I—II. (Könyvről könyvre) 1061
G. E. • N. P. Dubinyin: Mîscarea eternă (Könyvről könyvre) 1062
R. J. • Radics Vilmos—Ritter Aladár: Laptervezés, tipográfia (Könyvről könyvre) 1063

LÁTÓHATÁR

TETT, Era socialistă, Élet és Irodalom, The Sunday Times Magazine, Frankfurter Rundschau, Tiszatáj, Le Monde des livres, Sunday Magazine Telegraph

A Korunk hírei

ILLUSZTRÁCIÓK

Corneliu Baba, Bory Margit, Friedrich Bömches, Alexandru Ciucurencu, Csutak Levente, Dénes Sándor, Gaál András, Grünfeld Sándor, Leon Alex, Makár Alajos, Harald Meschendörfer, Simon Sándor, Szilágyi Zoltán.

A KORUNK HÍREI

November 17-én a parajdi, 18-án pedig a gyergyószentmiklósi szabadegyetemen tartott előadást Herédi Gusztáv és Kassay Miklós.

Az Ady-centenárium alkalmából rendezett kolozsvári (nov. 8.), nagyváradi (nov. 18.), illetve szatmári (nov. 23.) ünnepi ülészekon előadást tartott Bustya Endre

December 1-én a tordai Jósika Miklós Irodalmi Körben Bustya Endre Ady életéről és költészetéről beszélt.

December 3-án Cs. Gyimesi Éva, a *Korunk Évkönyv 1977* munkatársa találkozott a bukaresti Petőfi Sándor Művelődési Házban fővárosi olvasóinkkal.

December 9-én a nagyszalontai Arany János Irodalmi Kör vendége volt Herédi Gusztáv, valamint a *Korunk Évkönyv 1977* két munkatársa, Cseke Péter és Török Róbert.

December 13-án Tordaszentlászlón vett részt író—olvasó találkozón Bustya Endre és Herédi Gusztáv.

December 16-án a parajdi szabadegyetemen Bustya Endre és Szilágyi Júlia tartott előadást.

A Korunk Galéria november—decemberi műsora:

November 26.: Gottlieb Rózsa festményei. — A megnyitón bevezetőt mondott E. Szabó Ilona; Török Katalin, a kolozsvári Állami Magyar Színház művésznője Salamon Ernő-verseket adott elő, Vincze Ferenc főiskolai hallgató Debussy- és Sztravinszkij-műveket játszott fuvolán.

December 10.: Petrovits István (Sepsiszentgyörgy) szobrai és féldomborművei. — A megnyitón Kányádi Sándor olvasott fel verseiből, a Kolozsvári Táncház Bodzafegyűttese (Székely Levente, Papp István, Kostyák Alpár és Porzsolt Antal) szováti népdalokat adott elő.

TÉLI SZIVÁRVÁNY

Kétségtelen, hogy a fehér is a szivárvány színe, a tudósok szerint a szivárvány színeinek „összege”; s kétségtelen, hogy a tél közeledtével a fehér szín jut eszünkbe leggyakrabban — a várva várt friss hó, a fenyőgallyakat feldíszító zúzmara színe. S a fehér szín természetesen ott van az ajándékok hónapja termékelnek tarka téli szivárványában is, sok-sok más szín ezernyi árnyalata mellett — mert igen, eljött december, az év utolsó hónapja, közelednek a téli ünnepek, az újév, s ilyenkor még gyakrabban gondolunk szeretteinkre, mint máskor, és azon töprengünk, hogy milyen figyelmesség, milyen ajándék lehet a legkifejezőbb anyagi jelképe érzelmeinknek.

De hát miért töprengünk? Furcsa módon épp azért, mert van miben válogatnunk, mert máskor is, de ilyenkor különösen nagy a választék; az elképzelhető és beszerezhető ajándékok valószínűsége enciklopédiájára volna szükségünk e néhány négyzetcentiméternyi laptér helyett, hogy eligazítson bennünket az áruházakban.

Bízzuk magunkat a szemünkre tehát, s keressük fel a különböző nagyáruházakat és szaküzleteket; merítsünk ihletet ajándékozó szándékunkhoz ama téli szivárvány színeiből, amely a fogasokon, polcokon és pultokon csillog — változatosabbnál változatosabb ruhaneműk és öltözködési cikkek képében. Prém-galléros télikabátok és elegáns bundák, szoknyák és kosztümök bolyhos, meleg bukléból, divatos kisestélyik; a férfiak számára zakók, öltönyök, téli és átmeneti kabátok, melyek annak dacára, hogy nem valamely londoni szabó kezéből kerültek ki, hanem a BUKARESTI TEXTIL- ÉS KONFEKCIÓGYÁR műhelyeiből, szinte „ránk vannak öntve” — íme csak néhány ötlet, néhány villanás a téli szivárvány gazdag tarkaságából.

Hát még a különféle gyapjúból vagy műszálból készült kötött-áru-cikkek micsoda bazárát nyitják meg előttünk az ajándékoknak; hányféle női és férfi pulóver, kötött alsónemű, gyermekruha, babakelengye stb. között válogathatunk — hogy ne is szóljunk a „fehér évszakban” oly szükséges, oly hasznos cikkekről, mint a kucsmák és bundasapkák, kesztyűk és sálak, s a különféle lábbelikről és bőrdíszmű-árukról, mint a divatos női csizmák, a hócipők és sárcipők, retikülök és utazótáskák, bőröndök és pénztárcák. S ha már a pénztárcák kerültek szóba, hadd emlékeztessünk itt a kereskedelem közismert jelmondatára: „minőségi áru — jutányos áron”.

De hagyjuk most, bár rövid időre, a pénz és az ár fogalmát, s adjuk át magunkat a havas december, a zúzmara-kristályoktól csillogó fenyőgallyak hangulatának, éljük a gyöngédség pillanatait, elgyönyörködve figyelmességünkkel megörvendezett szeretteink arcában, amelyen feldereng a téli szivárvány legszebb színe: az öröm pirossága.

Köszöntsük őket kezünkben ajándékkal, ajkunkon pedig a hagyományos szavakkal: „Kellemes ünnepeket! Boldog új évet!”

Emil Ciulei reklámriportja